

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

КОНСАЛТИНГ-ЦЕНТР "ПЕРСПЕКТИВА".

Микола Вегеш

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938–1939)

(Соціально-економічний і політичний розвиток)

Ужгород-1993

Рецензенти:

Завідуючий кафедрою основ держави і права Ужгородського державного університету, доктор історичних наук, професор БОЛДИЖАР М.М.

Завідуючий кафедрою історії України Ужгородського державного університету, доктор історичних наук, професор ЗАДОРЖНИЙ В.Є.

Редактор: ШАРГА М.І.

Спонсори видання:

Інженер ОЛЕКСАНДР ПАЛАТАШ (Мічиган, США)

*Кандидат технічних наук ОЛЕКСАНДР ОРОС
(Україна, Ужгород)*

Фото: БОГДАНА ГОЛУБА

Художник: БОГДАН ТОМАШІВСЬКИЙ

В монографії, на основі великого джерельного матеріалу, дається об'єктивна характеристика соціально-економічного і політичного розвитку Карпатської України в жовтні 1938 р. – березні 1939 р.

Книга розрахована на викладачів вузів, шкіл, аспірантів, студентів, учнів, всіх, хто цікавиться історією рідного краю.

ВСТУП

В 1919–1938 р.р. Закарпаття входило до складу федеративної Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь. Протягом всього міжвоєнного періоду різноманітні політичні сили краю, як русофільського, так і українського напрямів, вели послідовну боротьбу за здобуття автономних прав у складі Чехословацької Республіки. Ця боротьба увінчалася успіхом у жовтні 1938 р. Значення цього історичного акту важко переоцінити. "Це був природний процес без тиску Радянського Союзу чи польсько-австрійських "інтриг", – писав сучасний український дослідник О.Мишанич. – Не був він рівним, проходив у жорсткому двобою з ворогами українства, у боротьбі за утвердження великої Української Правди за Карпатами"¹. Наприкінці 1938 р. уряд Августина Волошина прийняв рішення про переіменування Підкарпатської Русі в Карпатську Україну, що було доказом історичної і національної спільності закарпатців з своїми братами, які проживали по другий бік Карпат.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з жовтня 1938 р., тобто від надання краю автономних прав, до другої половини березня 1939 р., коли Карпатська Україна була окупована військами фашистської Угорщини і перестала існувати як суверенна держава. Короткий відрізок часу (всього п'ять місяців) не дав можливості уряду Карпатської України провести в життя всі задуми. Однак, незважаючи на це, у краї бурхливо розвивалися політичні події, робилися спроби поліпшити соціально-економічне становище місцевого населення, що привернуло до Карпатської України увагу прогресивної світової громадськості, і в першу чергу українців, які проживали як в етнографічних українських землях, так і в різних країнах світу. З волі історичних обставин, які склалися наприкінці 30-х років, Карпатська Україна була єдиною територією, на якій почала формуватися українська державність. Таких умов не мали в той час ні українці Сходу, що перебували під радянською окупацією, ні українці Східної Галичини, які зазнавали переслідувань з боку панської Польщі. Події 1938–1939 р.р. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу. Цей факт свідчить про актуальність даного дослідження.

Предметом наукового дослідження є вивчення соціально-економічного і політичного розвитку Карпатської України наприкінці 30-х років. Аналіз проблем, які досліджуються в комплексі, дає можливість з'ясувати, чи реальним було існування Карпатської України як авто-

номної, а згодом суверенної держави. У дослідженні робиться спроба проаналізувати рівень розвитку промисловості і сільського господарства, які становили основу економіки новоствореної держави. Економіка Карпатської України була тісно пов'язана з розвитком внутрішньополітичних подій, які опосередньо чи безпосередньо впливали на економічні процеси того тривожного часу.

Дослідженню історії Карпатської України присвячені ряд монографій і статей вітчизняних істориків. Видані в 50–80-ті роки, вони зображували захисників Карпатської України на чолі з президентом А.Волошином лише чорними фарбами, а національно-визвольний рух у краї – як антинародну діяльність закарпатських націоналістів, як спробу політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу в свої руки. Саме в такому руслі написані праці С.М.Білака, Б.І.Співака, Д.М.Буковича². Радянський історик С.М.Білак прийшов до висновку, що Українське Національне Об'єднання, яке очолював А.Волошин, "як і всяка буржуазно-націоналістична партія, аж ніяк не виражало інтересів трудящих мас", а його програма "була наскрізь просякнута людиноненависницькою ідеологією буржуазного націоналізму в економічному, політичному і культурному житті, спрямована проти Радянської України, на підготовку нового "хрестового походу" проти Радянського Союзу"³. С.М.Білак твердив, що тільки закарпатські комуністи, "озброні марксистсько-ленінською теорією, згуртували навколо себе прогресивні сили для боротьби за свободу під прапором антифашистського народного фронту"⁴. Таке твердження є псевдонауковим і не відповідає історичній правді. Внутрішньополітична діяльність уряду Карпатської України зображувалася як така, що цілком проникнута "всілякими обмеженнями й терором"⁵. На думку Д.Буковича, результати виборів до Сойму Карпатської України "були явно фальсифіковані"⁶. У фондах Закарпатського Держархіву відсутні документи, на підставі яких можна було б зробити подібні висновки. Усні і опубліковані спогади очевидців тих подій свідчать про протилежне.

Історія Карпатської України подавалася у спотвореному вигляді і в колективних монографіях радянських вчених⁷.

Автори "Историографии истории Украинской ССР" прийшли до висновку, що "в дослідженнях радянських істориків на основі конкретного матеріалу викриваються прислужництво українських буржуазно-націоналістичних організацій іноземним державам"⁸. Аналогічна оцінка працям радянських істориків про Карпатську Україну дається в монографії Д.Д.Данилюка⁹. Вчений переконував, що

"радянські історики створили ґрунтовні праці, в яких досліджується "еволюція" виникнення на Закарпатті буржуазно-націоналістичних партій всіх мастей від їх зародження до ганебного кінця"¹⁰.

Отже, для праць радянських істориків були притаманні заполітизованість і односторонній підхід до дослідження історії Карпатської України. Намагаючись із своїх вузькокласових позицій проаналізувати події 1938–1939 р.р. у краї, вони нерідко замовчували, а часто – густо фальсифікували історичні документи. Ігнорувалися здобутки зарубіжної історичної науки. Негативним був і той факт, що у післявоєнний період не з'явилося жодного дослідження соціально-економічного розвитку Карпатської України наприкінці 30-х років.

Тільки на початку 90-х років з'явилися більш-менш об'єктивні дослідження з історії Карпатської України. Їх автори намагалися по-новому оцінити події п'ятдесятирічної давності, доводячи їх певну історичну закономірність. Проте навіть тоді, коли більшість дослідників оцінювала різнобічну діяльність А.Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В.Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці¹¹.

Серед сучасних досліджень історії Карпатської України заслуговує на увагу монографія М.Болдижара "Закарпаття між двома світовими війнами", в якій з об'єктивних позицій дається характеристика соціально-економічного і політичного розвитку Карпатської України наприкінці 30-х років. Автор вперше в історичній літературі зробив аналіз народногосподарських можливостей краю, висвітлив внутрішньополітичне становище Карпатської України. Вагоме місце в праці М.Болдижара займають питання про роль і місце карпатоукраїнської еміграції в житті краю. Дослідник твердив, що українська діаспора США і Канади неоднозначно віднеслася до політики, яку вів уряд, очолюваний А.Волошином¹². Протилежної точки зору притримуються автори колективної праці "Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків": "...загарбання угорськими фашистськими військами в березні 1939 р. Закарпатської України викликало велике занепокоєння канадських українців"¹³.

М.Болдижар вперше дав характеристику багатогранної діяльності А.Волошина, значну увагу приділив розвитку демократичних процесів у краї. Аналізуючи розгортання політичних подій 1938–1939 р.р. у Карпатській Україні, вчений зробив висновок, що "вони розгорталися надзвичайно швидко і бурхливо. У боротьбі за надання давно обіцяної автономії особливу активність проявили політичні партії "руського" та

"українського" напрямів, і ця боротьба завершилася певними позитивними наслідками: такої автономії було досягнуто"¹⁴.

Однак, у дослідженнях М.Болдижара трапляються певні суперечності. Аналізуючи результати виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р., дослідник пише, що вони "пройшли на задовільному рівні" і їх наслідки "можна вважати достовірними"¹⁵. В іншому місці цей же автор робить протилежний висновок: "вибори до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 року були проведені з цілим рядом юридичних порушень, а їх результати – фальсифіковані"¹⁶.

Політичний розвиток Карпатської України знайшов своє відображення в історично-популярному нарисі та посібнику для середньої школи¹⁷. Поряд з новими архівними документами, автори цих праць широко використали опубліковані і неопубліковані спогади учасників подій та матеріали української преси кінця 30-х років.

Окремих питань історії Карпатської України торкалися В.Худанич, В.Боднар, В.Лемак, В.Зілгалов, Г.Божук, В.Ганчин, Б.Якимович, В.Задорожний та ін.¹⁸. У центрі уваги названих дослідників знаходилися збройні сили Карпатської України, процеси демократизації суспільного життя в краї, робилася спроба з'ясувати кількість жертв захисників Карпатської України тощо.

Ряд досліджень присвячені окремим політичним і військовим діячам, рядовим захисникам краю – А.Волошину, М.Брацайку, М.Колодзінському, Ф.Тацинцю, О.Блестіву, М.Шимоні, В.Гренджі-Донському¹⁹.

Національно-визвольна боротьба закарпатських українців знайшла всебічну підтримку українців Галичини, які першими прийшли їм на поміч. Цій проблемі присвячено цілий ряд публікацій²⁰. В них проаналізовано масові нелегальні переходи польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами з Галичини, відношення до них польського, чеського і карпатоукраїнського урядів, показано роль ОУН в формуванні загонів Карпатської Січі. На основі різноманітних джерельних матеріалів доводиться героїзм українців Галичини і членів ОУН у захисті Карпатської України.

Історія Карпатської України була суперечливою і неоднозначною, тому і сучасні вітчизняні дослідники не притримуються спільної думки. На сьогоднішній день існує ряд питань історії Карпатської України, які необхідно віднести до дискусійних. До таких належать: події 13–14 березня 1939 р., тобто бої між карпатськими січовиками і чеським військом, мотиви орієнтації уряду А.Волошина на Німеччину, певне

гортання демократичних процесів урядом Карпатської України, роль ООН в подіях кінця 30-х років у Закарпатті, спроби державного перевороту проти уряду А.Волошина. У даному дослідженні робиться спроба дати відповідь на ці питання. Можливо, опрацювання нових архівних документів, передусім із закордонних архівів, дасть змогу сучасним дослідникам історії Карпатської України наблизитися до істини.

Вагомий внесок у дослідження історії Карпатської України зробили зарубіжні вчені. Хоча більшість їх праць має переважно мемуарний характер, однак у них використано велику кількість джерел, не відомих сучасним вітчизняним дослідникам. Для ряду цих праць характерна певна ідеалізація подій, в яких автори брали безпосередню участь. Однак ми не маємо права не враховувати той факт, що "лише там можна було писати вільно"²¹.

Особливо великий і цінний джерельний матеріал міститься в працях відомого канадського вченого, уродженця Закарпаття, П.Стерча²². Хоча головна увага ним зверталася на висвітлення міжнародного становища Карпатської України, однак П.Стерчо детально проаналізував внутрішньополітичний розвиток краю, зокрема, руйнівний вплив на нього безперервних нападів польських і угорських терористів, яскраво описав захист молодого країни від військ агресора, доводячи, що репресії проти її захисників були грубим порушенням міжнародних правових норм. Автор наводить поіменний список загиблих оборонців краю, великий статистичний матеріал, окремі документи. Недоліком праць П.Стерча є ігнорування соціально-економічних проблем, а без їх аналізу неможливо з'ясувати економічні і політичні можливості Карпатської України. Незважаючи на такий суттєвий недолік, праці П.Стерча внесли вагомий вклад у дослідження історії Карпатської України. Тому не можна погодитися з твердженням уже загиблого "Историографии истории Украинской ССР", що його публікації були покликані применшити роль трудящих краю у визвольній боротьбі²³. На нашу думку, дослідник, навпаки, дещо навіть перебільшив їх роль.

Перші об'єктивні дослідження, присвячені діяльності президента Карпатської України, з'явилися теж на заході. Серед великої кількості праць про нього необхідно виділити монографію А.Штефана і статтю В.Маркуса²⁴. Названі автори прослідкували етапи життя А.Волошина – педагога, вченого, політичного діяча, показали його значне місце в історії Закарпаття ХХ століття. В.Маркус справедливо писав, що "в подіях державної організації Карпатської України (1938–1939) Воло-

шин став центральною постаттю", а за "його великі заслуги у всіх ділянках життя дали підставу до того, що його ще за життя названо "батьком українського відродження на Закарпатті"²⁵. Високу оцінку А.Волошину на фоні політичних подій у Карпатській Україні дають сучасні зарубіжні історики О.Субтельний і А.Жуковський²⁶. Загальну характеристику Карпатській Україні та її президенту дав відомий словацький дослідник І.Ванат²⁷.

Великий фактичний матеріал міститься у щоденнику і спогадах відомого українського поета і письменника, редактора урядової газети "Нова свобода" В.Гренджі-Донського²⁸. Щоденник поета "Щастя і горе Карпатської України" детально знайомить з розвитком політичних подій в краї з жовтня 1938 р. до липня 1939 р. Знаходячись у концентраційному таборі, автор записав сотні свідчень очевидців і учасників подій про варварські знущання угорських окупантів над захисниками і мирними жителями краю. Цікавими є спогади В.Гренджі-Донського про А.Волошина, М.Бращайка, С.Клочурака, М.Колодзінського, З.Коссака та багатьох інших політичних і військових діячів Карпатської України. Автор наводить список загиблих захисників Карпатської України, який доповнює список, створений П.Стерчом.

Заслужують на увагу спогади активних учасників подій 1938–1939 р.р. у Закарпатті С.Клочурака, С.Росохи, В.Бірчака, С.Пугача, Ю.Химинця, А.Штефана, В.Шандора, Й.Сарвадія та інших²⁹.

Значна увага в працях зарубіжних дослідників і учасників подій приділялася ролі ОУН у розвитку політичних подій в краї. З цього приводу слід назвати праці М.Капустянського, Д.Андрієвського, А.Мельника, З.Книша, М.Бажанського, Ю.Пундика³⁰. Ці дослідження дали змогу побачити в членах ОУН не тільки організаторів Карпатської Січі, а перш за все зв'язкових між Карпатською Україною і українською діаспорою США, Канади, країн Європи.

Таким чином, вітчизняними і зарубіжними істориками проведена чимала робота по дослідженню історії Карпатської України. Зібрано й узагальнено значну кількість історичних джерел, і на їх основі показано головні процеси політичного життя Карпатської України в жовтні 1938 р. – березні 1939 р. Але ряд питань, зокрема, соціально-економічний розвиток краю наприкінці 30-х років, охарактеризовані лише описово або зовсім не згадані. Фактично, праць, у яких би давалася комплексна характеристика соціально-економічних і політичних процесів у Карпатській Україні, немає.

Оскільки названа проблема не була предметом спеціального дослідження, дане дослідження претендує на певну наукову новизну. У ньому вперше робиться спроба комплексно вивчити питання соціально-економічного і політичного розвитку Карпатської України в 1938–1939 р.р., з'ясувати вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на внутрішньополітичну ситуацію в краї. Робиться спроба з'ясувати дискусійні питання, зокрема, такі як спроба державного перевороту та роль окремих членів ОУН в ньому. Новизну становить також аналіз української преси Східної Галичини, на сторінках якої знайшли відображення події 1938–1939 р.р. у Карпатській Україні.

Документальну основу дослідження становлять матеріали фондів Закарпатського Обласного Державного Архіву, які протягом десятиліть не піддавалися ґрунтовному аналізу.

Найбільшим із використаних фондів є фонд 3 "Президія уряду Карпатської України". Це – сотні справ, які охоплюють матеріали про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України. Тут знаходяться різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення карпатського уряду. Матеріали, які знаходяться у ф. 17 "Президія Міністерства Внутрішніх Справ Карпатської України" і ф. 4с/18 "Міністерство Внутрішніх Справ Карпатської України", фактично істориками не вивчалися. Їх аналіз дає можливість з'ясувати такі складні питання, як спроба державного перевороту, антиукраїнська і античеська діяльність проугорськи настроєних політичних сил, суперечливі відносини між чеським і карпатоукраїнським урядами. У фонді 1148 "Центральна Народна Рада в Хусті" особливу цінність являє собою справа № 2, в якій міститься доповідна записка юриста М.Бандусяка про підготовку антидержавного перевороту з метою скинення уряду А.Волошина, яка дозволяє переглянути твердження про монополітичність всіх українських політичних сил в краї, всебічну підтримку уряду Карпатської України.

Матеріали фонду 19 "Міністерство господарства Карпатської України" дають можливість прослідкувати розвиток сільського господарства, промисловості і торгівлі, рівень безробіття, соціальне становище трудящих краю. Матеріали Закарпатського Обласного Державного Архіву значною мірою доповнюють документи Особистого Архіву синевицького священика о.Феодосія Горвата, які теж вперше вводяться в науковий обіг. Вони характеризують соціально-економічне становище населення гірських районів, відношення його до уряду А.Волошина.

Архівні документи значно доповнюються матеріалами закарпатської і галицької періодики, які служать цінним джерелом при

висвітленні соціально-економічної і політичної історії Карпатської України кінця 30-х років нашого століття. На сторінках газети "Нова свобода", яка видавалася в Хусті, міститься великий фактичний матеріал про стан розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансів Карпатської України. Чимало статей, репортажів і повідомлень описують внутрішньополітичне становище країни: руйнівні дії угорських і польських терористів, античеська і антиукраїнська діяльність проугорської "п'ятої колони" тощо. "Нова свобода" постійно повідомляла своїх читачів про фінансову і моральну підтримку Карпатської України українською діаспорою.

Соціально-економічний і політичний розвиток Карпатської України знайшов всебічне висвітлення на сторінках періодичних видань Східної Галичини. Галицькі газети і журнали "Діло", "Нова зоря", "Літопис Червоної Калини", "Жіноча доля", "Жіноча воля", "Авангард", "Українське юнацтво" та ряд інших, уважно слідували за розвитком політичних подій у Карпатській Україні і знайомили з ним своїх читачів. Матеріалам, поміщеним на сторінках галицької преси, притаманна чіткість і детальний опис подій, що пояснюється присутністю її кореспондентів на території Закарпаття.

1. Мишанич Олекса. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: історико-літературний нарис. – Ужгород, 1991. – С. 12.

2. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939 р.р.)//Укр.іст. журн. – 1972. – № 5. – С. 31–40; його ж: Народ за ними не пішов. – Ужгород, 1981; його ж: До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919–1944 р.р.)//Культура і побут населення Українських Карпат. Матеріали республіканської наукової конференції. – Ужгород, 1973. – С. 65–73; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 р.р. – Львів, 1963; Букович Д.Павутиння омани. – Ужгород, 1974.

3. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – С. 173.

4. Там же. – С. 174.

5. Букович Д. Названа праця. – С. 41.

6. Там же.

7. Шляхом до щастя. – Ужгород, 1973.

8. Историография истории Украинской ССР. – К., 1986. – С. 338.

9. Данилюк Д.Д. Історіографія Закарпаття в новітній час /1917–1985/. – Львів, 1987. – С.79.

10. Там же.

11. Пашкевич В. Політичний авантюрист // Зак. правда. – 1990. – 6 берез.
12. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С. 71–74.
13. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади. – К., 1990. – С. 115.
14. Болдижар М. Названа праця. – С. 86.
15. Там же. – С. 93.
16. Там же. – С. 127.
17. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. – Ужгород, 1993; Олашин А.В. Історія Закарпаття: посібник для середньої школи. – Мукачеве, 1992. – С. 133–139.
18. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 роках // Тези наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30 р.р. ХХ ст." – Ужгород, 1992; Болдижар М.М. Карпатська Україна // Хуст над Тисою. – Ужгород, 1992. – С. 30–38; Демак В. Карпатська Січ: таємне стає явним // Новини Закарпаття. – 1992. – 10 лист.; його ж: Через призму демократії // Хуст над Тисою. – С. 38–43; Божук Г.В., Зілгалов В.О. Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30–50-х роках // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – Київ–Кам'янець–Подільський, 1991. – С. 287–288; Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А.Волошин // Новини Закарпаття. – 1992. – 28 берез.; Якимович Б. Драма Карпатської України // Дзвін. – 1991. – № 11. – С. 84–87; його ж: Карпатська Україна та її Збройні Сили–Карпатська Січ (1938–1939 р.р.) // Шлях перемоги. – 1993. – 13 берез.; Задорожний В., Вегеш М. Карпатська Україна у світлі нових документів // Сучасність. – 1993. – № 4. – С. 62–67.
19. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України. ХХ століття. – Київ, 1992. – С. 307–318; його ж: Полковник Михайло Колодзінський–Гузар у Карпатській Україні // Срібна земля. – 1993. – 8 черв.; його ж: Перший літописець Карпатської України // Твори Василя Гренджі–Донського. Т. XII. Додаткові твори. Бібліографія. – Вашингтон, 1992. – С. 257–261; його ж: Комендант Колочавської Січі // Карпатська Україна. – 1992; його ж: Ця історія – не опадає! // Карпатська Україна. – 1992. – 19 лист.; його ж: Безстрашний січовик // Карпатський край. – 1991. – 30 лип., 6 серп.; його ж: Біля витоків відроди // Карпатський край. – 1991. – 14 лип.

20. Їлько В., Вегеш М. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938–1939 роках//Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. 23–24 жовтня 1992. – Ужгород, 1992. – С. 274–276; Їлько В.І., Вегеш М.М. Преса Східної Галичини про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців в 1938–1939 р.р.//Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30 р.р. ХХ ст." – С. 42–49; Вегеш М. "Наш край назавжди залишиться українським!"//Наука і суспільство. – 1991. – № 12. – С. 26–29; його ж: За нашу і вашу свободу//За незалежність. – 1990. – 8 верес.; його ж: Галичани на Закарпатті. В.Гренджа-Донський розповідає//Заповіт. 1991. – 3 жов. – С. 12–13; його ж: В обороні Карпатської України//Новини Закарпаття. – 1991. – 14 берез.; його ж: Авдома їх чекала в'язниця//Новини Закарпаття. – 1992. – 8 лип.; його ж: Карпатська Україна очима галичанина//Карпатська Україна. – 1992. – 5, 19, 26 лист., 3, 10 груд.; його ж: ОУН і Карпатська Україна (1938–1939 р.р.)//Новини Закарпаття. – 1993. – 11 трав.; його ж: Історію не вигадати//До питання про громадсько-політичні взаємини українців Закарпаття і Східної Галичини в 1938–1939 р.р.//Карпатська Україна. – 1993. – 18 берез.

21. Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА?//Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 65.

22. Стерчо Петро. Карпато-Українська Держава: з історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто, 1965; його ж: Національне відродження Карпатської України//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – Париж, 1955. – С. 188–210; його ж: Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938–1939 р.р.//Державність. – 1993. – № 1. – С. 15–24.

23. Историография истории Украинской ССР. – С. 351.

24. Штефан Августин. Августин Волошин – президент Карпатської України. – Торонто, 1977; Маркус В. Августин Волошин//Енциклопедія Українознавства. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 315.

25. Маркус В. Названа праця. – С. 315.

26. Субтельний Орест. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 389–390; Жуковський Аркадій, Субтельний Орест. Нарис історії України. – Львів, 1992. – С. 112–113.

27. Ванат Іван. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини: Книга перша /1918–1938/. – Пряшів, 1979; Книга друга /вересень 1938 р. – лютий 1948 р./. – Пряшів, 1985.

28. Гренджа-Донський Василь. Щастя і горе Карпатської України: щоденник//Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. VIII. – Вашингтон, 1987; його ж: Спомини//Твори Василя Гренджі-Донського. – Т. IX. – Вашингтон, 1986.

29. Ключурак Степан. До волі: Спомини. – Нью-Йорк, 1978; Росоха Степан. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: спомини і переживання. – Прага, 1940; Пугач Степан. У мадярській тюрмі (Спомини молодого в'язня). – Нью-Йорк, 1978; Химинець Юліян. Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984; Штефан Августин. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. – Торонто, 1973; Книга друга. – Торонто, 1981; Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Відень, 1939; Шандор Вікентій. Карпатська Україна між двома світовими війнами. – Торонто, 1970; Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України. – Карпатський Союз, 1984.

30. Капустянський М. Військова підготовка ОУН//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – С. 130–133; Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН//Там же. – С. 153–155; Мельник А. Др. Олег Кандиба//Там же. – С. 29–34; Книш Зиновій. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. – Торонто, 1960; його ж: Ярослав Барановський. – Париж, 1990; Бажанський Михайло. Сюжетні картини з-над Срібної Тиси//Календар-альманах "Нового шляху". – Торонто, 1992. – С. 92–94; Пундик Ю. Український націоналізм. – Париж, 1966. – С. 82–83.

РОЗДІЛ – I

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 30-х РОКІВ.

§1. Промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України.

Вирішення соціально-економічних проблем в 1938–1939 р.р., коли Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) здобула автономні права, стало вимогою часу. Однак, сам факт надання краю чехословацьким урядом автономії зовсім не означав, що його господарство розвиватиметься тепер самостійно. За двадцять років входження краю до складу Чехословаччини його економіка була тісно пов'язана з економікою інших земель федерації. А тому важко погодитися з твердженням урядової газети "Нова свобода", що "розбудова Закарпаття повинна бути розглянена в комплексі економічних питань цілої України"¹.

Чимало проблем виникло перед урядом під час складання бюджету Карпатської України в лютому 1939 р. Голова Українського Національного Об'єднання (далі – УНО – М.В.) Ф.Ревай змушений був визнати, що у "бюджеті виявляються недобори", які "мають покриватися із спільного бюджету"². Уряд у такому стані речей звинувачував Прагу, а закарпатським фінансовим фахівцям було доручено встановити точну суму грошей, які продовжують надходити до спільної скарбниці в Празі. За підрахунками В.Гренджі-Донського, який мав досвід роботи в Підкарпатському банку, "всі прибутки карпатоукраїнського господарства не виносять ані ста мільйонів, тоді, коли видатки перевищують триста мільйонів корон"³. Гренджа-Донський вбачав вихід із складного становища у переході на стару систему збирання податків і скорочення персоналу урядників. Його пропозиція "знизити самим собі платні на половину, не тримати жодних високих платень", була прикладом самопожертви, але не могла бути підтримана широкими верствами населення⁴.

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як в ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. За підрахунками М.Болдижара "від Підкарпатської Русі... було відібрано територію площею 1523 квадратних кілометри. На цій території знаходилось 97 на-

селених пунктів і 26056 будинків. У них проживало 173233 чоловік, з яких 164370 громадяни Чехословаччини та 8863 чол. інших⁵.

Основним багатством краю залишався ліс. За статистичними даними на січень 1939 р. на його території нараховувалося 336617 га державних, 185324 га приватномаєткових, 64449 га урбаріальних, 2188 га церковних, 17313 га селянських лісів. Промисловий вік лісу на цей час складав 62 роки, а ліси, вік яких перевищував 100 років, складали 29,7%⁶. В лісовому господарстві працювала значна частина населення краю. "Частина населення працює при вирубуванні дерева, – писала "Нова свобода", – а другі при маніпуляції на складах, наложуванні на вагони, плавленні тощо"⁷.

Ліси займали більше половини площі, а точніше "біля 55% цілого простору в нових кордонах. Щорічний приріст дерева в цих лісах оцінюється в 2000000 куб. метрів, але з того лише біля 30% дерева придатного для оброблювання, а 70% на паливо. Ліси забирають лише 8% усієї кількості робочих рук – приблизно 8 робочих днів на 1 га річно, тому їх соціальне значення в порівнянні з їх площею дуже мале"⁸.

В листопаді 1938 р. Дирекцію державних лісів і маєтків було евакуйовано з Ужгороду до Буштина, а згодом до Перечина. Сюди входили перечинський, великоберезнянський та веречанський округи⁹. Щорічний кошторис перечинської, буштинської та рахівської дирекцій лісів становив близько 80–90 млн. Кч.¹⁰ На початку 1939 р. на засіданні уряду стояло питання про створення єдиного державної дирекції лісів в Буштині. Їй мало підлягати 30 лісових управ¹¹. Буштино перетворювалось у головний центр лісового господарства. Для своїх потреб його керівництво почало спорудження трьох будинків вартістю 80000 Кч.¹²

22 лютого 1939 р. обговорювалося питання нової організації всіх державних лісів у Карпатській Україні, головним пунктом якого постає проведення націоналізації і реорганізації управи лісів. Після проведення реорганізації персонал скорочувався на 20%¹³. Реформи в лісовому господарстві передбачали будівництво нових тартаків, фабрик по виробництву меблів, паперу. Ще одним завданням, яке виникло перед урядом, було врегулювання торговельних питань з частинами федерації, пошук нових ринків збуту. 11 грудня 1938 р. голова Української Національної Ради у Воловому Й.Дудикевич писав до Президії влади Карпатської України, що "більшу частку лісових маніпуляцій застановлено, а ціла торгівля деревом застановлена. Тим перестали всі зарібки, які були джерелом доходів для тутешнього насе-

лення, а кадри безробітних з дня на день зростають"¹⁴. Й.Дудикевич застерігав уряд від вибуху народного невдоволення: "Ми вже пережили кризу 1932/33, зокрема кризу торгівлі деревом, і бачили ми на свої очі невдоволення широких мас населення, що втратили були спроможу виживляти себе і свої родини"¹⁵.

Розбудова лісового господарства потребувала інвестицій. Вони мали вкладатись передовсім у зміцнення промислових підприємств та на удосконалення комунікацій, необхідних для транспортування деревини. Такі транспортні середники були збудовані на багатьох ріках Карпатської України. На будівництві греблі в Богдані-Луґи працювало 235 робітників. Ще раніше подібна гребля була споруджена на р. Тересля, що дало змогу сплавити дерево й водним шляхом.

Безперечно, сплав лісу водним шляхом був вигіднішим і дешевшим, аніж перевезення його машинами чи кіньми, однак мав і негативну сторону, бо при сплаві сильно руйнувались родючі прибережні ґрунти. Синевирський священик Ф.Горват скаржився в дирекцію лісної управи в Буштині, що під час спорудження греблі на Чорній ріці "заплавили водою болше чим 3 з половиною угров земель власности наших господарей"¹⁷. На думку Й.Дудикевича ріки щороку "спричинюють селянам мільйонові шкоди"¹⁸. У своїй статті "Як забезпечити власників прибережних піль при сплавлуванні дерева" Дудикевич запропонував свій вихід з проблеми: "...лиш той купець має право жадати дозволу на сплавлування, який перед дотичним еднаням обезпечить береги, і то в такий спосіб, щоб нормально всяке пошкодження берегу було унеможливлене"¹⁹.

У січні 1939 р. почалися великі роботи в державних лісах. Однак, безсніжна зима утруднювала вивіз дерева. Так, приміром, у районі управи державних лісів Чорна Вища, Чорна Нижча, Німецька Мокра й Брустури вирубували щороку біля 80–100 тисяч кубічних метрів м'якого дерева і 10–15 тисяч твердого²⁰.

Отже, ситуація, що склалася у лісовому господарстві, поступово стабілізувалась. Лише мізерна кількість лісів відійшла до Угорщини в результаті Віденського арбітражу. Ужгород постійно відчував нестачу палива.

Прибутковою галуззю промисловості стало добування "білого золота" – солі. Щорічно у солотвинських копальнях видобувалось 174 тис. тон солі вартістю 56 млн. чеських крон²¹. "Кожен знає, – писала "Нова свобода", – що сіль із Солотвинських копалень вистачала для населення цілої Чехословаччини, отже для 15 мільйонів мешканців"²². У солекопальнях працювало близько 800 робітників і службовців. Але і в цій

галузі господарства Карпатської України були свої проблеми, зокрема, комунікаційні труднощі стяжують експорт нашої солі до других частин федерації"²³.

Значною підмогою у вирішенні проблеми зайнятості трудового населення були, звичайно, підприємства хімічної промисловості. До речі, на території Карпатської України налічувалося 5 великих фабрик сірничного виробництва – "Бантлін" в Перечині (210 робітників), "Сольва" в Сваляві (700 робітників), "Клотільда" у В. Бичкові (400 робітників), "Вулкан" у Чинадієві – по виробництву сірників (100 робітників), у Кобилецькій Полянці – по виробництву металу (200 робітників), парові пили в Тячеві – "Вігорлат" (150 робітників), в Богдані "Подрус" (100 робітників), на різних фабриках фірми "Латориця" у Сваляві, Чинадієві, Серанцівцях, Фрід'єшові працювало біля 2 тис. чоловік²⁴.

Власником фірми "Сольва" "єсть на 90% Чеська банка Уніон в Празі, а 10% – фірма "Латориця" в Сваляві. Фірма "Сольва" перенесе свого централу із Праги до Сваляви, але це тільки станеться в місяці березні по Загальних Зборах Акційної Спілки",²⁵ – повідомляв уряд М. Радорфер.

Цікавим у цьому аспекті видається статистичний матеріал про національний склад урядників і робітників фірми "Сольва" станом на 1 грудня 1938 р.: "Стан урядничий: жида – 42%, німці – 25%, чехи – 21%, мадяри – 10%, українці – ; Стан підурядників і майстрів: жида – 16%, німці – 10%, чехи – 11%, мадяри – 35%, українці – 22%, хорвати – 4%, поляки – 2%; Стан робітників в хімічній фабриці: українці – 65%, чехи – 1%, словаки – 9%, хорвати – 2%, німці – 9%, мадяри – 10%, поляки – 1%, жида – 4%; Стан робітників у пилі: українці – 67%, чехи – 1%, словаки – 10%, хорвати – 0,5%, німці – 1%, мадяри – 5%, поляки – 0,5%, жида – 4%; Стан робітників у лісових маніпуляціях і залізниці: українці – 82%, словаки – 2%, німці – 5%, мадяри – 6%, жида – 5%"²⁶.

На вищенаведеного цифрового матеріалу видно, що всі керівні посади належали євреям та іноземцям, а серед урядників "Сольви" не було жодного українця. Проте, вони значно переважали у важких і шкідливих для здоров'я галузях.

Уряд Карпатської України вів постійні консультації з представниками іноземних представництв про експорт своїх товарів. Так, зокрема, йшлося про експорт сірників до Великобританії. Однак виявилось, що чинадіївська фабрика "Вулкан" була зв'язана партельовою умовою до 31/XII 1947 р."²⁷ і до цього часу не мала права експортувати свою продукцію в будь-яку країну. 19 січня 1939 р.

дирекція фірми "Батя" в Зліні "подала міністерству народної оборони в Празі просьбу о дозвіл на вивласнення потрібної земельної площі катастру громади Пасіка та Свалява для вибудовання великого промислового об'єкту"²⁸. Частину потрібних земель фірмі "Батя" вирішила віддати фірма "Латориця". Окружний начальник повідомляв міністерство господарських справ Карпатської України 20 січня 1939 р., що "уже днесь 50% власників землі добровільно передають свої землі фірмі "Батя"²⁹. Однак, запланований промисловий об'єкт, внаслідок політичних баталій, не розпочинали будувати.

Певні позитивні зрушення відбулися у харчовій промисловості. В лютому 1939 р. столицю Карпатської України відвідали представники великого промислового концерну "Густав Саш" з Відня. Вони запропонували побудувати на Закарпатті три свої фабрики. Дві фабрики по переробці овочів планувалось спорудити в околицях Буштина або Тячева, а фабрику по переробці м'яса – неподалік від Хусту. Акцентувалось на тому, що "передминулого року вивезено з самого Тячева на 5000 вагонів яблук до цілого світу", а з побудовою фабрики "...сотки наших робітників з Тячівщини будуть мати постійну роботу"³⁰. З огляду на це "Нова свобода" оптимістично писала: "Господарське життя в Карпатській Україні зачинає рухатись і є надія, що вже цього року буде тут збудовано декілька нових фабрик"³¹.

У Карпатській Україні діяло 20 фабрик по виробництву спирту, однак після Віденського арбітражу і ця галузь харчової промисловості зазнала значних втрат. Якщо виробництво вина (в гектолітрах) в старих межах становило 123473,68, то в нових кордонах воно скоротилось до 27809,74, втрати становили 85663,95³². "Із півтреті мільйона овочевих дерев, – писав В.Гренджа-Донський, – лишилось нам після передачі мадярських околиць 2,016,902 дерев, в тому пів мільйона сливок і майже мільйон яблунь. Збір винограду мали ми двісті вісім тисяч квінталів, осталось нецілих п'ятдесят чотири"³³.

В Підгорянах діяла одна на весь край пивоварня. Тут працювало біля 120 робітників. В пивоварській продукції Карпатська Україна не мала втрат. Згідно з повідомленням "Нової свободи" про розвиток пивоваріння, статистичні дані виглядають таким чином: "5.600 – цілкова спроможність продукції (у квінталах); 4.460 – спотребування ячменю для продукції солоду (у квінталах); 3.224 – продукція солоду (у квінталах); 70.000 – річний виріб продукції пива (в гектолітрах); 3.995 – зужитковання солоду (у квінталах); 75 – зужитковання хмелю (у квінталах)"³⁴.

Але у найгіршому стані знаходилися транспорт і зв'язок Карпатської України. Без цих артерій господарське життя країни було неможливе. "Нова свобода" повідомляла, що "в районі державних залізниць в Хусті є 365255 м. нормальнорозходових (ширококоліїних – М.В.) і 101486 узкорозходових колій. Щодня їздить приблизно 60 особових і вантажних поїздів"³⁵. Віденський арбітраж завдав непомірного удару по закарпатських залізницях. "Країна порвана, пошарпана, перервана і головна залізнична лінія поздовж країни зі заходу на схід. Залишилися тільки лінії поперечні, але вони не були ніяк сполучені. В залізничному транспорті становище катастрофальне. З Перечина до Севлюша залізницею не доберешся, хіба що автомашиною, чи возом або пішки. Виглядає так, що це навмисне відірвані найбагатші врожайні райони, великі центри торгівлі і сякого-такого промислу"³⁶. 9 грудня 1938 р. Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: "Відчуваємо брак залізниці... Один журналіст спитав, що будемо робити без залізниці? Будемо возити волами, як наші діди позили, але і тоді нашу державність не пустимо... Альбанія взагалі не має залізниці (здається, тепер щось трохи будують), але за те живе державним життям"³⁷.

Через втрату залізниць доводилось вирішувати транзитні поставки вантажів (грунтовими) дорогами. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що станом на 10 листопада 1938 р. "довжина карпато-українських шляхів є така: 1) державних шляхів – 484 км.; 2) краєвих – 518; 3) залізничних сполучень – 6; 4) віцінальних – 840"³⁸. Висловлювалась надія, що "...цього року (1939 – М.В.) вибудується та добудується багато км. шляхів нових", а "за кілька років буде ціла Карпатська Україна перекрещена сіткою добрих битих доріг"³⁹. За даними уже згадуваної газети "Нова свобода", довжина автобусних ліній була близько 390 км.⁴⁰

Наприкінці січня 1939 р. в Хусті відбулась нарада, на якій об'єдналися в єдиний уряд комунікацій виконавчі органи залізниць і пошт. Директором новоутвореного міністерства було призначено інженера Бородайкевича, який кілька років до цього працював у дирекції залізниць у Празі.

Вирішення питання транзиту українських поїздів через територію Угорщини було життєво необхідним і його потрібно було вирішити першочергово. В меморандумі Української Національної Ради і Карпатської Січі в Королеві до Президії влади Карпатської України підкреслювалось, що "Королево над Тисою було вузлом залізної дороги і мало великий рух. Тепер внаслідок втрати головної залізнично-дорожньої

лінії Прага-Ясіня, стається пустим і без жодного руху"⁴¹. Без залізниць не міг функціонувати й основний промисел краю – деревний. Німецький часопис в Братиславі "Гренцботе" надрукував статтю "Карпатська Україна під натиском", в якій описувалась ситуація, яка склалася на залізниці: "Народне господарство Карпатської України є залежним у великій мірі від правильного залізничного переїзду через Мадярщину. Одиночний залізничний шлях, що зв'язує ту країну зі заходом, веде по устійненні нових кордонів через мадярську територію і стоїть під мадярською контролею. Дорога через Польщу є від довшого часу перервана так, що проїзд через Мадярщину став життєвим питанням для Карпатської України"⁴².

Угорщина, згідно з рішенням Віденського арбітражу, була зобов'язана надати Карпатській Україні переїзд через її територію до 10 січня 1939 р. Однак, мукачівський угорсько-чеський інцидент на кордоні дав змогу угорському уряду відкласти виконання договору. У лютому 1939 р. в Хусті проходили переговори за участю Угорщини, Словаччини і Карпатської України. В першу чергу мова йшла про залізничні товарні тарифи. Угорці запропонували знижені від 15% до 5% тарифи на товари з Карпатської України. В першу чергу мова йшла про дерево, сіль, худобу і вугілля⁴³.

Одночасно велися переговори з представниками федерації. На переговорах, що проходили 23–25 лютого 1939 р. "були порушені справи персональні, спільний тариф, розділення залізничної каси, постачання рейок, порогів і іншого залізничного матеріалу"⁴⁴.

Частина залізниць пролягала через румунську територію. Так, з Хусту до Ясіня можна було поїхати поїздом тільки через територію Румунії. Пропонувалось будувати залізницю за межами Карпатської України бо "без залізничних шляхів, які б вели лиш через нашу територію, ми довго не обійдемося"⁴⁵. Починаючи з 9 лютого 1939 р. почала діяти залізнична комунікація між Ужгородом і Ужком через Кам'яницю. Необхідно зауважити, що ці починання вимагали значних коштів. Бюджет залізничного шляху з Великих Лучок до Червеньова мав обійтися в 1.700.000 чеських крон⁴⁶.

В результаті угоди з Угорщиною із Ужанщини через Ужгород-Чоп-Виноградів до Хусту з початку березня 1939 р. мав розпочатися постійний рух прямого поїзда. "Ужанщина буде мати сполучення на скорий поїзд Ясіня-Прага, через Перечин-Кам'яницю-Ужгород-Бановці-Легіня-Міхаломи-Костонали. На скорий потяг Ясіня-Прага переступлять подорожуючі з Ужанщини в Сланці", – повідомляла "Нова свобода"⁴⁷. На початку березня 1939 р. з угорським урядом було

погоджено про транзитний переїзд другого поїзду по угорській території – Хуст-Прага. Угорська і українська сторони домовились також про рух пасажирського поїзда Тересва-Костолани і міжнародного рейсу Будапешт-Мукачево/-Лавочне-Львів⁴⁸.

Вирішувались справи і про рух поїздів всередині країни. В лютому 1939 р. почала діяти залізнична комунікація Виноградів-Кушниця, а також сполучення Чинадієва і Виноградова через Батево⁴⁹. Великі надії покладались на залізну дорогу Пряшів-Малий Березний-Свалява-Хуст, будівництво якої мало розпочатися весною 1939 р.⁵⁰.

Не менша увага приділялась будівництву автомобільних доріг та налагодженню руху по них. Карпатська Україна мала взяти участь у будівництві автостради "Захід-Схід", початок якої планувалось на весну 1939 р. На цій більш як тисячокілометровій автостраді 175 кілометрів припадало на територію Закарпаття⁵¹. Початок її був у Берліні, далі Дрезден-Цінвальд-Тепліц-Шенав-Терезин-Прага. Звідти через Ігнаву-Злін-Жіліна-Пряшів-Вранов-Гуменне-Спина до Ублі. Далі по території Карпатської України через Малий Березний-Поляну-Довге, Хуст-Тячів до румунського кордону. Будівництво дороги по території Закарпаття мало обійтися у 3,5 млрд. Кч⁵². Підготовчі роботи повинні були розпочатися у листопаді 1939 р.

У січні 1939 р. уряд Карпатської України запланував будівництво комунікації Великі Лучки-Червеньово-Кайданово, а також Червеньово - Зняцево - Нове Давидково - Великі Лучки - Ракошино. Потребувала негайного будівництва дорога Гукливе-Сойми-Келечин⁵³. На ній постійно працювали місцеві жителі й члени Карпатської Січі, які щодня заробляли по 20–25 Кч⁵⁴. Аналогічні заробітки були на будівництві лінії Липча-Свалява та Велика Копаня-Коропець, на яких працювало кілька тисяч робітників⁵⁵.

Найбільш відсталими були гірські райони країни, зокрема, села Волівського округу. 24 лютого 1939 р. Волівщину відвідав міністр внутрішніх справ Ю.Ревай. В приміщенні окружного уряду відбулася нарада, на якій "...була обговорена ціла низка найпекучіших питань Верховини"⁵⁶. Одним із таких питань була проблема доріг в окрузі. Голова Української Національної Ради Волового Й.Дудикевич та її секретар М.Скира запропонували негайне будівництво "так званої північної магістралі на відтинку Келечин-Пилипець-Границя", а також будівництво поперечної дороги Волове-Лозянське-Кушниця⁵⁷. На думку керівників Волівського округу, ця будова "мала б першорядне значення господарське, туристичне і мілітарне не лиш для волівського округу, але і цілого Підкарпаття"⁵⁸.

Ю.Ревай відвідав також гірські села – Лозянське і Прислоп. На той час у Лозянському проживало близько півтори тисячі чоловік. Сільська громада вирішила побудувати власними зусиллями і за власні кошти міст через р. Ріку. Для цього кожний житель села мусів працювати кілька днів на будівництві даремно – "піші робітники 5 днів, робітники з кіньми 3–4 дні"⁵⁹. Будівництво моста мало обійтися в 40000 Кч. Аналогічна ситуація була в Прислопі. Село було розділено на дві частини, а дороги, яка б з'єднувала їх, не було. На будівництво дороги в Прислопі планувалося вкласти 45000 Кч.

Уряд Карпатської України розраховував на те, що країна у найближчий час стане притягальною силою для туристів із західних держав. Він наївно вірив, що "Карпатська Україна би могла бути раєм для туристів"⁶⁰. З цього приводу "Нова свобода" писала: "Крім того через нашу країну вестиме одна з найгарніших гірських доріг в справі піднесення туристичного руху, то є бита дорога з Волосянки на Верецькі – Воловець – Лопушанка-Німецька Мокра-Околи-Ясіня"⁶¹. Однак, необхідно констатувати, що багато проектів залишилося тільки на папері. На їх проведення в життя не вистачило ні коштів, ні часу.

У віданні дирекції пошти Карпатської України знаходилося 66 поштових урядів із 510 службовцями. Після Віденського арбітражу до Угорщини відійшли 211 поштових службовців, а з втраченої території – 248⁶². В.Гренджа-Донський писав, що "пошта ще все не наша, хоч вона є найважливішою... Поштмістри чехи, люди ворожо настроєні, тільки й те роблять, що на кожному кроці саботують. Ви просто не можете заговорити з ким-небудь телефонічно, щоб не довідалась Прага"⁶³. Ці зауваження відомого українського поета підтверджуються архівними документами. Українська Національна Рада в Рокосові 1 листопада 1938 р. просила міністерство пошти і телеграфу Карпатської України "замінити нотаря чеської народності, який займає 2 функції, нотарську і пошту", а "на його місце поштове просимо вас назначити нашу дівчину... Марусю Барзул"⁶⁴. Окружна Національна Рада в Хусті вимагала звільнити з роботи чеха Й.Сегмілера, який "ніяк не має охоти у нас урядувати, а до українців теж не з пошаною відноситься"⁶⁵. Усунути небажаних чеських урядовців вимагав поштовий радник Е.Швед⁶⁶. І таких прикладів можна навести чимало.

Незважаючи на саботаж чеських чиновників, проводилася певна робота по відкриттю нових поштових урядів і до роботи в них залучалися українці. Найближчим часом намічалось відкрити поштові установи в Невицькім, Кольчині, Кривій та Колочаві⁶⁷. На лютий 1939 р. було налагоджене телефонне сполучення із західними землями

республіки. Тут були проведені 3 телефонні і 2 телеграфні лінії. "На лінії ці вжито 784 кілометрів дроту, – відмічала "Нова свобода". – Ці праці коштували біля 1,5 мільйона крон"⁶⁸. Ще в січні 1939 р. між Угорщиною і Карпатською Україною було досягнуто згоди про відновлення телефонного сполучення на лініях Ужгород-Перечин, Ужгород-Хуст, Мукачево-Свалява, Дебрецен-Хуст⁶⁹.

Однією з невідкладних проблем, яку необхідно було вирішити найближчим часом, була електрифікація. Територія Карпатської України була електрифікована лише частково. Навіть такі великі села, як Білки, Довге, Поляна, Неліпино, Руське Поле, Ракошино, Давидково, Вишній Коропець, Зняцево та ряд інших не мали електричного світла⁷⁰. Селам, які знаходилися далеко від електричних ліній, розраховувати на швидку електрифікацію не доводилось.

Планувалось використати енергію води не тільки при сплаві лісу, але й для вироблення електроенергії. На річках Тересля і Ріка намічалось побудувати електростанцію. Використовуючи різницю висот, впустивши Тереслю через тунель в Ріку, "повстане такий спадистий водопад, якого нема в Європі, цей водопад, без вугілля, без дров, може поганяти таку електрарню, яка буде в силі освітлювати крім нашого краю, пів Румунії, всю північну Мадярщину, а навіть Східню Словаччину"⁷¹. За розробку цього проекту взялися німецькі інженери, однак справа так і не зрушилася з місця.

У Хусті було організовано товариство "Карпатські Електровні", яке мало малі електростанції в Ясіні та Воловому. Завдяки цьому товариству почалася електрифікація сіл Довге, Дубове, Поляна, Неліпино, Голубине, Ракошино, Давидково⁷². В 1939 р. повинна була почати діяти електростанція в Оноківцях⁷³.

Велика увага приділялася розробці корисних копалин. Ще влітку 1932 р. спеціалісти з Чехословаччини провели дослідження багатств Волівщини і видали брошуру з цього приводу⁷⁴. В 1938–1939 р.р. районний нотар з Волового Яромір Томачек запропонував знову повернутися до цієї проблеми. У своїй статті "Використання неростного багатства Волівщини", автор припускав, що "у волівській окрузі знайдуться дуже корисні джерела"⁷⁵. "Для практичного використання вістають до диспозиції: цеглярська глина, вапняк та вапно, дорожний камінь, кремень... а головню мінеральні джерела"⁷⁶. Цегельна глина піддавалася аналізу в Празі і з'ясувалося, що найцінніші її поклади є в Синевірі та Воловому. Я. Томачек вбачав на цій основі відкриття нових промислів, зокрема, по виробництву скла, кераміки, будівельних матеріалів. Поклади вапняку, які знаходяться біля Голятина, могли б

запезпечити цілу округу цим матеріалом. Йшла мова про їх експорт за кордон.

Значна увага приділялася також мінеральним джерелам, які знаходяться у Воловому, Сойми, Вишньому Бистрому і Келечині. Робилися спроби піддати ці джерела хімічному аналізу⁷⁷.

Поклади вапняку в районі Нересниця-Ганичі, як вважали фахівці, "при невідповідній розробці й примітивному способі випалювання, звичайно не можуть дати ані відповідної якості вапна, ані достатньої кількості"⁷⁸. Тут же знаходилися і поклади сировини, придатної для виробництва цементу, який ввозився в Карпатську Україну із Словаччини. Економічна розбудова краю вимагала великої кількості вапняку й цементу, а випалювався вапняк дровами. Планувалось, що в майбутньому для виробництва цих необхідних для будівельної промисловості факторів буде використовуватися вугілля. У долині Тересви були виявлені поклади мармуру⁷⁹.

Отже, незважаючи на надання краю автономних прав, його економіка була тісно зв'язана з економікою інших земель федерації. В першу чергу це стосується промисловості Карпатської України. Відчутного удару по ній наніс Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., коли від краю відійшли до Угорщини найбільш розвинуті у промисловому відношенні райони країни. Найменших втрат зазнали лісове господарство і солеваріння. Значних втрат зазнала харчова промисловість, зокрема, виноробство. Після рішень арбітражної комісії у Відні країна втратила майже всі залізничні комунікації, що фактично паралізувало інші галузі промисловості. На території краю діяли 5 великих фабрик хімічної промисловості. Залучався іноземний капітал, зокрема, чеська фірма "Батя" і австрійський концерн "Густав Саш". Значна увага приділялась будівництву нових залізничних і автомобільних комунікацій, робилися кроки у напрямку покращення діяльності пошти, телефонних і телеграфних ліній. Уряд Карпатської України розробив цілу програму електрифікації країни. Однак більшість проєктів не були втілені у життя через брак часу і коштів.

Офіційна статистика Чехословаччини ділила територію Карпатської України на дві продуктивні зони – підгір'я і верховину. До орної зони відносилися перечинський, великобerezнянський, сваявський, волівський, хустський, тячівський і рахівський округи, а до збіжжевої – всі решта округів. За підрахунками професора В. Доманицького "сісько-господарські площі в пашному районі – біля 40%, у збіжжевому – біля 70%"⁸⁰.

Після Віденського арбітражу від краю до Угорщини відійшли найбільш родючі землі півдня країни, що різко погіршило продовольчу ситуацію в Карпатській Україні. Необхідно відзначити, що Закарпаття ще до рішень арбітражної комісії відчувало продовольчу кризу. 20 жовтня 1938 р. депутат чехословацького парламенту П.Коссей з його трибуни заявив, що "на Верховині велика нестача кукурудзи і що тільки той має кусень хліба, кому врожай надав на короткий час... кукурудзи і картоплі"⁸¹. Щось подібне читаємо в листі Ф.Горвата до Івана Шмигала в Прагу: "...Дуже тяжко люди живуть, а я туй есмь уже много годов священником. І мені нікто нич не платить жадну дань, ани єдину корону..., а я і не прошу, бо вижу что бідують"⁸². В.Гренджа-Донський, описуючи гірське село Майдан (Волівський округ), писав, що "Майдан – Богом і людьми забите село, бідне, поневолене, нещасне... Українське населення живе по горбах, не живе, а животіє, бо верховинська земля по беріжках бідна, пісна, зродиться хіба овес і "булі" (картоплі)"⁸³. Члени окружної Ради Нижнього Бистрого писали до Президії влади Карпатської України: "Наше село переживає тяжку господарську кризу... Люди не мають можливости заробити найменшого гроша"⁸⁴. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв 9 березня 1939 р., що "в окрузі Волове є господарська ситуація населення невідраднa"⁸⁵.

Сільське господарство Карпатської України вимагало негайних реформ. 19 листопада 1938 р. Українська Центральна Народна Рада в Хусті видала "Маніфест до українського народу", в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду. На перший план висувались проведення земельної реформи, піднесення і розвиток хліборобства, піднесення скотарства і молочарства⁸⁶.

З наближенням весни у "Новій свободі" все частіше публікувалися статті, в яких головна увага приділялася посівній компанії, покращенню врожайності ґрунтів. "Першою нашою турботою є, щоб цієї весни орна земля не залишалася неосіяною, щоб орна й посівна площі не зменшилися, а навпаки – в порівнянні з минулим роком розширилися"⁸⁷, – закликала газета. Багато земель, зокрема, пасовища, майже не використовувались у сільськогосподарських цілях, а тому "кожний господар, кожне село, кожний округ має стреміти до того, щоб цього року якнайбільше таких площ було розорано й обернено під культури кукурудзи, збіжжя, соняшника, пашних рослин тощо"⁸⁸.

В лютому 1939 р. хліборобський відділ міністерства господарства вивіз 10 вагонів конюшини для посівної компанії⁸⁹. Фахівці шукали шляхи покращення врожайності ґрунтів. Інженер Т.Краснокутський

виклав свої думки на сторінках "Нової свободи" у статті "Дещо про збільшення врожайності та родючості ґрунтів". Автор вважав, що ґрунти "на яких родиться кукурудза, ячмінь та фасоль, можна покращити шляхом: 1) меліорації, 2) переведення головної оранки восени, а не навесні, як є до цього часу, 3) щорічно поглиблювання орної верстви на рахунок підґрунта так довго, щоб ораниця мала не менше, як 25 см. завглибшки, 4) правильне збереження гною та належного його заорювання, 5) введення в сівозміну метеликових рослин і в першу чергу люцерни та конюшини, б) заведення правильного сівозміну"⁹⁰.

Ще одним завданням, яке потрібно було вирішити автономному урядові, було проведення земельної реформи. Намічалися чотири пункти для здійснення цієї справи: 1) деполізувати уряд земельної реформи, 2) централізація уряду, 3) вирішити причини місцевого характеру (географічні особливості краю), 4) збільшити кількість українців на відповідальних посадах⁹¹.

Проведення реформи з нетерпінням чекали селяни краю, особливо – бідняки. Вони сподівалися, що "рідна влада допоможе їм в їх тяжкому положенні й проголосить: "Нова земельна реформа для безземельних і малоземельних"⁹². Реформа так і не була проведена, хоча робилися спроби її здійснити. Уряд покладав великі надії на великі маєткові господарства, зокрема, маєток графа Шенборна, однак з'ясувалось, що "чехи, ... замість дати маєток під земельну реформу, виорендували його чужим підприємцям аж на ...99 років"⁹³.

В лютому 1939 р. уряд Карпатської України "призначив пів мільйона корон на харчеву акцію бідних дітей"⁹⁴. Однак, ця поміч не могла суттєво поліпшити становище.

Неспроможність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А. Волошина шукати допомоги за кордоном. Вивчалися можливості обміну лісу і солі на зерно з Німеччиною і Угорщиною⁹⁵. Почалися поставки кукурудзи з Румунії. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 р. перед карпатським урядом: "Ми згодили з одною умовою, що кукурудза не сміє бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.є. 1 кг. за 1 Кч., щоби населення немало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові ...щоби кукурудзи було достатком для населення"⁹⁶. Протягом жовтня Румунія зобов'язалася поставити на Закарпаття 220 вагонів кукурудзи, а в листопаді 1938 р. – 250⁹⁷. Тоді ж було досягнуто домовленості з румунським урядом, що закарпатські селяни "можуть з Румунії купувати й без ціла та заборон переносити кукурудзу й інші харчові продукти до наших сіл краю"⁹⁸.

Велике значення у господарському житті Карпатської України підігравали скотарство і птахівництво. Тваринництво було найгодовнішою ринковою галуззю сільського господарства країни, а для жителів Верховини майже єдиним джерелом прибутків. Продукти тваринництва в 1930 р. оцінювалися в сумі близько 500 млн. Кч. щороку, а в нових кордонах вони б коштували біля 400 млн. Кч.⁹⁹ За даними тогочасної статистики кількості худоби в Карпатській Україні до і після Віденського арбітражу складала: "Перед відступленням частини території був стан такий: рогатої худоби 216.928, коней 39.600, свиней 81.740, овець 105.100, кіз 25.739. По відступленні нашої території Мадярщині виглядає стан худоби так: рогатої худоби 172.261, коней 28.355, свиней 52.171, овець 93.591, кіз 11.509"¹⁰⁰. Велика рогата худоба експортувалася до Чехії та Моравії.

Отже, і ця галузь народного господарства краю зазнала втрат. Особлива увага в Карпатській Україні приділялась вирощуванню коней. В Тур'я Реметах діяв державний жеребчинець (конеферма), де вирощували породистих коней (гуцульські, англійські повнокровні і півкровні, арабські півкровні)¹⁰¹. Тур'я-Реметський жеребчинець постійно постачав гуцульських коней для потреб чехословацької армії.

Пасічництвом у Карпатській Україні займалась невелика частина громадян. Однак після Віденського арбітражу їх стало ще менше. Про це свідчать статистичні дані:

	в старих кордонах	в нових	втрата
Кількість бджолярів	3.954	2.838	1.116
Кількість вуликів	28.958	20.848	8.112
Річний прибуток меду в кг.	182.707	135.051	47.656
Річний прибуток воску в кг.	9.774	6.919	2.858 ¹⁰²

Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв іншу цифру бджолярів – 2824¹⁰³.

Рибальство ніколи не відігравало у Карпатській Україні торгово-господарської ролі. Рибу ловили тільки для власного споживання. У газеті "Нова свобода" було поміщено замітку "Про наше риболовство", в якій констатувалося: "Ми маємо тепер 27 гектарів рибників, в яких плекається риба. Перед відступленням території Мадярщині, мали ми 40 гектарів рибників. Отже тут являється втрата досить значна"¹⁰⁴.

Важливою галуззю сільського господарства було садівництво. Воно щорічно давало від 2.600 до 6.135 вагонів садовини. Найбільшу питому вагу в цій галузі становили яблука, щорічний урожай яких становив

95-354 тис. метричних соткарів, а вартість їх оцінювалась в межах від 6 до 20 млн. Кч.¹⁰⁵ Вагоме місце в агропромисловому і торговому комплексі займало вирощування слив, волоських горіхів, груш, черешень, морелі, вишень. Значних втрат після Віденського арбітражу зазнало виноградарство. Фаховий референт міністерства господарства Г.Цebro-Дубровський відмічав, що площа виноградників зменшилася на 50%, а вина високої якості залишилися в Середнянському, Виноградівському, більшій частині Ужгородського і Мукачівського округів¹⁰⁶. Виноградарство в нових кордонах давало продукцію на суму 42 млн. Кч.¹⁰⁷. У цій галузі пропонувалось провести деякі реформи:

1. Засадити південну частину Закарпаття виноградною лозою.
2. Побудувати винні сховища у Виноградіві замість тих, що відійшли до Угорщини в Берегові.
3. Проводити реалізацію продуктів виноградарства шляхом кооперативної торгівлі.
4. Забезпечити виноградарів посівним матеріалом з державних розсадників в Буштині та Ужгороді, а в разі необхідності побудувати новий розсадник в околиці Середнього¹⁰⁸. Г.Цebro-Дубровський підготував новий проект виноградарського закону, який збирався запропонувати для розгляду Соймом Карпатської України.

Слабше було розвинуте городництво, хоча й воно займало в сільському господарстві не останнє місце. Професор В.Доманицький відзначав, що "городництво р. 1932 охоплювало 1834 гектари землі, дві третини площі городів було під капустою, одна шоста під цибулею, а на решту культур (огірки, часник, морква) припадала також одна шоста площ городів"¹⁰⁹. В.Доманицький був переконаний, що "є блискуча можливість для продукції теплолюбивих городніх культур, солодкої паприки, синіх баклажан, помідорів, тощо та для створення на цьому ґрунті овоче-консервної промисловости"¹¹⁰. Особливу увагу пропонувалось звернути на культуру сої. У Великій Бакті на дослідній станції було встановлено, що тут можуть дозрівати навіть пізні сорти сої.

Таким чином, Віденський арбітраж завдав відчутного удару по сільському господарству Карпатської України. Після втрати найбільш родючих районів Закарпаття, для уряду Карпатської України найголовніше завдання полягало в тому, щоб харчувати місцеве населення. У цьому відношенні робились певні спроби: проводились акції допомоги, закуповувалась кукурудза з Румунії, розглядалося питання про обмін лісу і солі на зерно з урядами Німеччини і Угорщини. Однак, необхідно відзначити, що активна політична діяльність і бар'єр цілої

низки зовнішніх факторів, про що мова буде йти вище, не дали можливості уряду серйозно зайнятися проблемами народного господарства.

§2. Соціальне становище закарпатського населення наприкінці 30-х років.

Першочерговим завданням уряду Карпатської України восени 1938 р. було забезпечення населення продуктами харчування. Без вирішення цієї проблеми нормальне функціонування державних інститутів було б неможливе, а реформи, які передбачалося провести, були приречені на невдачу. Особлива увага приділялась гірським районам, звідки найчастіше надходили тривожні сигнали. Урядова преса констатувала, що "Верховину забезпечено харчовими засобами на цілу зиму. Цієї зими не сміє бути харчових турбот й труднощів ніде на Верховині"¹¹¹. Безперечно, було далеко не так, як повідомляла газета, однак гірські райони були, в деякій мірі, захищені від голоду.

Для того, щоб населення краю змогло "легко перенести зимову пору", уряд Карпатської України пішов на відміну деяких податків¹¹². Прийняття такого рішення не стосувалося сплатників аліментів, публічних податків, даней, оплат і мита¹¹³. Ці, так звані, екзекуційні збори були скасовані до вересня 1939 р.

На початку лютого 1939 р. Міністерство господарства додатково виділило 300.000 Кч. для проведення акції надання допомоги найбільшому населенню Закарпаття¹¹⁴. Це стосувалося, в основному, жителів гірських районів. "Знищення нужди і бідності, – наголошувала газета "Нова свобода", – є завданням в першу чергу правильної національно-господарської політики, поруч з розумною і справедливою політикою соціальною та доцільною політикою культурно-освітньою"¹¹⁵. Під правильною національно-господарською політикою розумілось перш за все "впливати на зміну соціальної структури населення, в напрямі уможливлення українцям виконання всіх господарських функцій в промисловості, торгівлі, фінансових установах, транспорті, комунікації, в керівництві сільського господарства та лісництва"¹¹⁶.

Відбулися певні зрушення в страхових установах Хуста. Автор статті "Як господарюють в соціальній установі", що була опублікована в газеті "Нова свобода", писав, що основні посади перейшли до українців, і їх заробітна плата становить 500 Кч.¹¹⁷ В жовтні 1938 р. уряд краю видав розпорядження про створення Краєвого уряду

робітничого забезпечення. Він повинен "переводити забезпечення проти ушкоджень і приготувати праці для осамостійнення, або відповідне заступництво і в інших галузях забезпечення"¹¹⁸. Однак, цей уряд так захопився очищенням своїх рядів від "чужонаціонального елементу", що нерідко забував виконувати свої головні обов'язки.

Для страхування населення в Карпатській Україні "існувало 6 асекуровень: робітничка каса хорих, Перша празька, каса хорих приватних урядовців, лікувальний фонд, каса залізничників та священників"¹¹⁹. Директор краєвого робітничого забезпечення Д.Німчук вніс пропозицію скоротити кількість асекуровень до двох¹²⁰. Це пояснювалося нестачею коштів на їх утримання. До одної мали належати особи, "що підлягають старечому й інвалідному забезпеченню. До другої каси хорих належать особи, що підлягають пенсійному забезпеченню, приватні й державні урядовці"¹²¹. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України інформував, що ці "каси мають 26 тисяч членів, 72 урядників і приблизно 50 лікарів"¹²². У галузі страхування були значні труднощі з приміщенням. В результаті Віденського арбітражу, на угорській території залишилося недобудований будинок в Ужгороді вартістю 2 млн. Кч., власний будинок вартістю 500 тисяч Кч. в Мукачеві залишився новий будинок вартістю 2.500 тисяч Кч.¹²³

В середині лютого 1939 р. в Будапешті проходили переговори між представниками Словаччини, Угорщини і Карпатської України. Закарпатську делегацію представляли Д.Німчук і Ю.Манівчук. На переговорах "було досягнуто засадної угоди про асекураційне, соціальне і пенсійне забезпечення"¹²⁴. Мова йшла, в основному, про біженців з території, окупованої Угорщиною. 4 січня 1939 р. уряд призначив В.Шандора "комісаром за Карпатську Україну при Установі для опіки над біженцями в Празі"¹²⁵.

11 січня 1939 р. у всі округи надійшла роз'яснювальна записка уряду Карпатської України, в якій, зокрема, говорилося: "Вільна спілка добровільної опіки над втікачами" з метою заопікування дітьми та родинами втікачів із забраних через останні події земель" внесла пропозицію "координувати чинність всіх установ, що опікуються втікачами, бути дорадчим органом влади та представником різних чужоземних установ-координацій при грошових допомогах для річевої допомоги втікачам"¹²⁶. Округним урядам було запропоновано подати заяви від громадян через Міністерство господарства Карпатської України Міністерству соціальної опіки в Празі. "В проханні треба подати висоту жаданої допомоги та кількість втікачів у окрузі. Допомогу можна жадати за час до 1 червня 1939 р.",¹²⁷ – передавала "Нова

свобода". Представник Карпатської України в Празі В.Шандор кілька разів звертався до уряду краю з проханням прискорити виготовлення списків втікачів. 20 січня 1939 р. він просив "заслати негайно списки втікачів, на основі котрих може вимогти належну нам підмогу... Поки не буду мати ані числа, ані списку збігців, не допоможе жадна інтервенція"¹²⁸. Однак окружні уряди соціальної опіки проявляли дивну пасивність.

Уже в жовтні 1938 р. уряд Карпатської України зіткнувся ще з одною складною проблемою, яку негайно потрібно було вирішити – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась за рахунок галичан, які нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів з території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Професор В.Доманицький вважав, що "по селах Карпатської України існує хронічне, ніким неереєстроване, але грізне за своїми розмірами та наслідками безробіття."¹²⁹ Осип Данчик з Тячева писав у Міністерство комунікацій і публічних робіт, що "місцеве населення сидить без роботи" і що необхідно "дати працю многим робітникам"¹³⁰. А тому важко погодитися з інформацією Бюро Пресової Служби Карпатської України, що "безробіття... дійшло майже до мінімуму – 1507 осіб", а незабаром "зовсім зникне"¹³¹.

Одночасно проходила рееміграція в пошуках роботи до країн Західної Європи, США і Канади. Цей процес уряд зупинити не міг, хоч і вимагав, щоб "ані корона нашого робітника не відпливала в чужі краї, але служила господарському та соціальному піднесенню нашого краю"¹³². Автор статті "Охорона народного ринку праці" Ю.Гончарів-Гончаренко справедливо писав про необхідність "дати роботу хто бажає працювати і примусити до праці тих, хто бажав би уникнути її і жити на чужий рахунок. Для цього мусимо розбудувати так раціонально нашу господарку, щоб кожний, чи то духовний робітник, чи фізичний шийшов для себе працю у себе дома..."¹³³. З такою метою і створювалося єдине для цілої країни посередництво праці. Необхідно відзначити, що уряд Карпатської України не зміг створити умови, при яких би зникло безробіття. Є всі підстави вважати, що воно не тільки не зменшувалося, а навпаки, швидко зростало. Саме тому, уряд Карпатської України розпочав переговори з урядом Німеччини і деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута.

5 січня 1939 р. Міністерство господарства Карпатської України телеграфувало ведучому окружного уряду посередництва праці в Хусті Отто Гаєку: "Транспорт робітників в числі 110 душ від'їжджає дна 8

січня 1939 до Німеччини... Вашим обов'язком в Пряшеві буде закупити за виїмки від робітників гроші залізничні білети за половину ціни на особовий поїзд до Братислави, а доглянути, аж всі робітники всядуть у порядку до поїзду, який виїжджає з Пряшева в 21.05 год."¹³⁴

16–17 січня в Хусті відбулося засідання делегацій Німеччини, Чехословаччини і Карпатської України, на якому обговорювалось питання прийняття на роботу закарпатців. Представник делегації краю звітував в Міністерство господарства країни: "17 січня 1939 р. я подав німецькій делегації голошене мені число 4000 робітників, котрих влада може дати Німеччині. Зачим не маємо кваліфікованих робітників, будуть прийняті наші робітники, як сезонів... Видатки, звязані з паспортами і дорогою на границі Німеччини наші, місце після умови – несуть робітники самі, а від німецької границі, по перебранню робітників, несе Німеччина. Платня робітникам і інші вигоди є як у їх власних робітників"¹³⁵. А.Волошин вагався, чи варто відпускати таку велику кількість дорослого населення напередодні виборів до Союму Карпатської України, коли їх голоси будуть необхідні.

20 січня 1939 р. Німеччина звернулася до представника уряду Карпатської України в Празі з проханням направити на працю закарпатських дівчат. Той негайно інформував про це Міністерство господарства: "Кілько дівчат могло би від'їхати на працю до Чехословаччини і Німеччини як служниці в роботах (вік від 18–30 літ). До Німеччини можуть від'їхати лиш ті дівчата, які вміють хоч трохи по-німецьки"¹³⁶.

Німеччина неодноразово зверталася до уряду Карпатської України з проханням дозволити їй "переводити припинання на працю сама по наших селах"¹³⁷. Уряд А.Волошина відповідав відмовою: "Оскільки ходять о припинання робітників по наших селах самою делегацією, вважаємо цей поступ за невідповідний і недоцільний. Набор робітників переведуть наші посередники праці"¹³⁸.

Незважаючи на заборону, мали місце випадки самостійного вербування німецькими агентами людей на працю до Німеччини. 21 лютого 1939 р. Міністерство Внутрішніх Справ в Хусті зафіксувало такий випадок в районі Синевирська-Поляна – Синевир. Реакція уряду була обережною: "Прохаємо сейчас казати діло розслідити і зробити відповідні зауваження, звертаємо лиш увагу, щоби це було переведено обережно, щоб і людей тим не побурити, що уряди перешкоджають в посередниченню праці, а дальше, щоби агенти не могли оправдано на вас жалуватися"¹³⁹. 31 січня 1939 р. "певний серб (Юрій) Бальзо,

железничар з Королева над Тисою вербує земледільських робітників до Америки..., проводить цю акцію для якогось підприємця в Празі"¹⁴⁰.

В лютому 1939 р. уряд Карпатської України готував нові партії людей на працю до Німеччини. 27 лютого німецьке Міністерство праці потребувало "50 родин з дітьми на земледільські роботи до Саксонії. Мешкання даром та платня 1200 марок"¹⁴¹. Всі заробітчани повинні були пройти медичний огляд у австрійського лікаря. Такою була вимога Німеччини.

Планувалося відправлення до Німеччини нової партії в кількості 5000 чоловік. До першої групи мали ввійти "200–300 вільних хлопців і дівчат в віці від 14 до 18 років, які мають від'їхати як хліборобські помічники до Німеччини. Услів'я: мешкання і страва даром та місячно 15–20 марок готівкою. Додому сміє кожний післати з того 10 марок"¹⁴².

27 лютого 1939 р. представники Німеччини просили підготувати списки людей з конкретно визначених професій: "земледільські робітники, цегольняні робітники, робітники в каменоломнях, будівельні робітники, гірники, лісові робітники, робітники без професій"¹⁴³. Відбір робітників лісу повинен був бути зваженим і раціональним. Висловлювалося прохання, "щоби не забрали случайно робітників з тих околиць, де будуть їх потребувати самі для праці в лісах"¹⁴⁴. Ще 13 січня 1939 р. 75 робітників від'їхало на працю до Чехословаччини¹⁴⁵.

Отже, уряд Карпатської України приділяв значну увагу по направленню робітників на сезонні роботи до Німеччини і Чехословаччини. Однак необхідно відзначити, що і в цьому аспекті відчувалася пасивність окружних урядів, які зривали рейси, не встигли виготовити відповідну кількість паспортів. 23 січня 1939 р. А.Волошин телеграфував у Тячево: "Розслідіть і висвітліть зараз, чому паспорти не були в часах готові, чим потерпіли матеріальну шкоду наведені робітники, а моральну шкоду карпато-український уряд"¹⁴⁶. Аналогічна ситуація склалася в Сваляві¹⁴⁷. Міністерство господарства Карпатської України звинувачувало тячівську місцеву владу в пасивності і безвідповідальності: "Округ, який виказує в статистиках найвищу кількість безробітних в Карпатській Україні, не дав собі праці з тим, щоби приготувати до відослання малу квоту робіт, ... своїм поступованим привів він 5–6 багатодітних сімей прямо до трагічного положення... Просто незрозуміла байдужість Вашого уряду до так важної справи"¹⁴⁸.

Однак, були і інші причини затримки робітників краю на працю до Німеччини. 21 лютого Гжановицький повідомляв міністра внутрішніх справ Ю.Рева: "Можливо, що провадження акції висилки робітників

до Німеччини перебрала "Прага" і захоче її переводити так, що найперше вичерпає свій контингент, пізніше словацький, а ми могли б прийти на чергу, можливо, за десять місяців. Просимо, щоб Ви при нагоді свого заїзду до Праги прибрали оцю справу з п.Шандором та іншими компетентними чинниками"¹⁴⁹.

У складному становищі знаходилася медицина Карпатської України. Особливо відчувалась нестача кваліфікованого медичного персоналу. Ця проблема дала про себе знати після Віденського арбітражу. Здоровельний референт Карпатської України М.Мандзюк 8 грудня 1938 р. повідомляв А.Волошина, що "евакуація з окупованої території була нагла, не було можливості зтягнути з цих кольоній всіх... приналежних до нашої держави"¹⁵⁰. Із 305 лікарів в Карпатській Україні залишилося лише 132, з яких 50 українців, 24 руських, 10 чехів, 41 єврей та 8 інших¹⁵¹. Необхідно погодитися з твердженням М.Болдижара, що "більшість лікарів залишилася в лікарнях міст Ужгорода, Мукачєва та Берегова"¹⁵².

Не в кращому стані знаходилися лікарняні приміщення. М.Мандзюк 21 грудня 1938 р. так описав умови в одній з лікарень: "Теперішнє приміщення лічниці в Кривій не відповідає найелементарнішим вимогам санітарним... На однім ліжку лежать по два тяжко хорі оперовані пацієнти. Такий стан є далі нетерпимий, а з огляду людськості прямо злочинний"¹⁵³.

Незважаючи на такий стан справ у медицині, робилися певні спроби для її поліпшення. Представники від Карпатської України Д.Німчук і Ю.Манівчук взяли участь у переговорах між Чехословаччиною і Угорщиною у справі налагодження медичного обслуговування¹⁵⁴.

Газета "Нова свобода" постійно поміщала на своїх сторінках оголошення: "Українські дівчата, що мають скончену горожанську школу, не старше 20 років, які рефлектують на місця доглядачок хорих в лічницях, най зголошуються до здоровельного ресорту при міністерстві господарства і комунікацій в Хусті"¹⁵⁵. У Виноградіві намічалось відкрити курси для навчання акушерок¹⁵⁶. На початку 1939 р. на території Карпатської України діяло лише 60 аптек, що було недостатньо для більш ніж півмільйонного населення краю. Відчувався гострий дефіцит і фармацевтичних кадрів¹⁵⁷. Не вистачало лікарняних приміщень. "В Карпатській Україні є 9 лічниць, з яких 5 створено вже нашою народньою владою. В лічницях є недостаток дипломованих сестер і з тої причини треба буде створити двохлітню фахову школу для сестер"¹⁵⁸, - писала "Нова свобода".

У надзвичайно короткий відрізок часу були споруджені лікарні в Дубовому, Великому Березному, Воловому та Рахові. Тривало будівництво приміщення лікарні в Сваляві¹⁵⁹. Лікарня в Рахові була розрахована на 100 ліжок, у Великому Березному на 40–60 ліжок¹⁶⁰. На будівництво лікарень в Рахові, В.Березному і Воловому уряд асигнував 5 млн. Кч.¹⁶¹ Ці звершення високо оцінив В.Гренджа-Донський, однак важко погодитися з його твердженням, що "цю болячку (відсутність лікарень – М.В.) наш уряд одним махом віддалив"¹⁶². Медицина продовжувала залишатися без кваліфікованих фахівців і належного медичного обладнання. Можливо, саме тому залишилося без уваги прохання жителів села Ізки в Міністерство здоров'я 12 листопада 1938 р. замінити місцевого лікаря Зінбера, який "зовсім не розуміє нашої української мови..., і не користується в нас довір'ям в обсягу свого лікарського знання і практики"¹⁶³. Замінити його не було ким.

Немаловажне значення в Карпатській Україні відводилося розвитку туризму. Інженер М.Загриновський закликав: "Будуймо в горах туристичні стежки, здорові та гігієнічні хати і готелі для притягнення чужих і своїх туристів в наші прекрасні гори Карпати"¹⁶⁴. Для кращої організації туристичного руху систематично проводилися наради. Одна з таких нарад відбулася в березні 1939 р. В ній взяли участь 29 делегатів з Міністерства комунікації, торгівлі і всіх галузничних дирекцій краю¹⁶⁵.

Рівень життя населення краю погіршувався. Негативним було і те, що постійно підвищувалися ціни на продукти, хоча заробітна плата майже залишалась без змін. 26 лютого 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у щоденнику: "Хуст невдячний. Ціни і будинки парцель вже підскачили удесятеро, за помешкання деруть сьому шкіру, всі продукти купуємо за всяку ціну"¹⁶⁶. Члени Української Національної Ради в Нижньому Бистромому у зверненні до уряду Карпатської України скаржилися, що "не дивлячись на загальне підвищення цін життєвих продуктів, фірма Розенбліт і Грос робітничу платню не виплатила"¹⁶⁷. Величезних розмірів набула спекуляція.

Отже, соціальне становище закарпатського населення в 1938–1939 р.р. було важким, незважаючи на спроби уряду його покращити. Справжнім лихом для економіки краю було безробіття, підвищення цін на продукти харчування. Завдяки відправці окремих партій робітників на працю до Німеччини, кількість безробітних зменшилася, хоча ця проблема, через пасивність окружних властей, так і не була вирішена. У важкому становищі знаходилася медицина краю. Відсутність кваліфікованих кадрів, лікарняних приміщень робили її примітивною

і важкодоступною. Уряд Карпатської України проводив певну роботу по поліпшенню страхування і пенсійного забезпечення населення, піклувався про втікачів з окупованих територій, приділяв значну увагу розвитку туризму тощо. Однак, більшість заходів уряду не були проведені в життя.

§3. Матеріальна підтримка уряду Карпатської України світовою громадськістю.

Важке соціально-економічне становище Карпатської України змусило її уряд звернутися до українців, які проживали в різних країнах світу, з проханням про допомогу. Віденський арбітраж завдав не тільки непоправимого удару по всіх провідних галузях господарства, але, фактично, залишив автономну країну без висококваліфікованих фахівців. Карпатська Україна втратила 78 146 (45,11%) землеробів і працівників лісового господарства, 31 350 (18,10%) працівників промисловості і ремісників, 17 658 (10,11%) працівників торгівлі і фінансових органів, 7 177 (4,14%) працівників транспорту, 19 754 (11,40%) працівників цивільної служби, вільних та солдатів, 19 148 (11,06%) інших¹⁶⁸. В країні майже не залишилось власної інтелігенції.

Такий стан справ не витримував ніякої критики. Уряд Карпатської України приклав чимало зусиль, щоб залучити до праці в народному господарстві країни висококваліфікованих фахівців. Певну роль у цьому відношенні відіграло українське емігрантське бюро в Карпатській Україні, що виникло 10 грудня 1938 р. Бюро провело на перших порах досить значну роботу по розшуку спеціалістів, яких залучили до праці в різноманітних галузях народного господарства. Уряд Карпатської України встановив для них високі зарплати. Так, доктор К.Осауленко з Праги, одержав платню 1500 Кч., інженери Г.Руденко, А.Пасічний, В.Франтик по 1200–1500 Кч., професор В.Мельник – 1200 Кч.¹⁶⁹.

Через деякий час бюро "в основному займалося наданням карпатоукраїнського підданства частині націоналістичних елементів. Наявність такого підданства давала можливість отримувати чехословацьке громадянство і таким чином вільно проводити свою діяльність"¹⁷⁰. М.Болдижар вважає, що "особливого впливу на господарський розвиток краю залучені кадри не справили"¹⁷¹.

На прізвище А.Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єр-міністра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України.

Листи писали фахівці з різних галузей знань, доля яких закинула даліско за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які в свій час емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору.

Колишній російський царський полковник Ф.К.Юр'єв, який проживав у Німеччині, просив прийняти його на роботу в галузі юриспруденції. Він мав вищу військову і юридичну освіти, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором¹⁷². Його земляк Сергій Федоров у листі до А.Волошина перерахував всі посади, що посідав протягом свого життя: "доктор прав, інженер-економіст, воєнний та морський воздухоплаватель, полковник Війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ бувшого російського флоту та морського відомства"¹⁷³. Однак, дозволу приїхати у Карпатську Україну він не одержав.

10 грудня 1938 р. до Міністерства Закордонних Справ Карпатської України надійшов лист від М.С.Павленка, який на той час проживав в Ірані. Він пропонував свої послуги, як випускник Харківського сільсько-господарського інституту і спеціаліст по меліорації. "Коли країна має надібність в фахівцях, я радо прибуду на Ваш дозвіл",¹⁷⁴ – писав він. А.Волошин відповідав: "В нас много безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?"¹⁷⁵. Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Борис Тесленко, який з 1936 р. проживав в Ірані. Б.Тесленко був відомим вченим. В 1932 р. він захистив дисертацію і здобув ступінь доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом-кореспондентом Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б.Тесленку не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН¹⁷⁶.

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали в різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги Степан Дзидз надрукував у "Новій свободі" статтю "Де має бути столиця Карпатської України", в якій доводив за необхідне "столицю Карпатської України вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу"¹⁷⁷. Автор статті писав про неабияке значення географічного місцерозташування Хуста. "Столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім"¹⁷⁸. Мав бажання допомогти Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М.Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. В листі до А.Волошина він

писав, що зробить все від нього залежне, аби Хуст перетворився у "велике модерне місто"¹⁷⁹.

Випускник Української Господарської Академії в Подєбрадах Петро Манченко подав прохання "о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні"¹⁸⁰. Виявили бажання працювати на благо краю Всеволод Акіндінов з Поділля¹⁸¹, Г.Шолудька з Харбіна¹⁸², Антон Бібіков з Києва¹⁸³. Юрій Городянин-Лісовський брав активну участь в боротьбі проти більшовиків, а в "1924–1931 відсидів в большевицькій тюрмі"¹⁸⁴. Яка в нього була професія невідомо. Олександр Красицький, що проживав у Відні, писав А.Волошину: "Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову в мене надія, іще раз послужити нашому нещасному народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопічно причинитись до воскресення належних йому прав"¹⁸⁵. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці, доля яких закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак, у переважній більшості, А.Волошин відповідав відмовою. На прохання Фершмана, він відписав: "Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити"¹⁸⁶. Інженеру М.Григор'єву теж було відмовлено у зв'язку з тим, що "вільних місць в державній службі досі нема"¹⁸⁷. Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній країні.

Карпатська Україна постійно відчувала матеріальну підтримку української діаспори США, Канади, країн Європи і Азії. Однак, необхідно констатувати, що політичні події 1938–1939 р.р. у Карпатській Україні оцінювалися нею неоднозначно.

Канадський історик П.Стерчо писав про тісні відносини уряду Карпатської України з різними політичними партіями, об'єднаннями і товариствами 9 країн¹⁸⁸. В США Карпатську Україну підтримували "Організація Демократичного Відродження України", "Молоді Українські Націоналісти", "Комітет Оборони Карпатської України", "Український Червоний Хрест", Закордонна делегація Карпатської України, "Об'єднані Українські Організації Америки". В Канаді – "Українське Національне Об'єднання", "Українська Стрільцька Громада", "Об'єднання Українок Канади ім. Ольги Басараб", "Молоді Українські Націоналісти". В Чехословаччині – "Комітет Оборони Карпатської України", "Центральний Союз Українських Організацій ЧСР". В Німеччині – "Українське Національне Об'єднання". У Франції –

"Український Народний Союз". В Аргентині – "Організація Демократичного Визволення України". В Бразилії – "Український Хліборобсько-Освітній Союз". На Далекому Сході – "Українська Національна Колонія" в Харбіні.

При налагодженні стосунків Карпатської України з політичними організаціями української діаспори значну роль відіграв Закордонний Провід ОУН, зокрема відділ, який очолював Я.Барановський.

В першій половині листопада 1938 р. Карпатську Україну відвідала делегація карпатських українців в США, яку очолювали професор Витньої, Ю.Габода і В.Семенюк. Вони привітали уряд Карпатської України і заявили, що американська підкарпато-українська еміграція буде "твердо стояти на сторожі нашої незалежності"¹⁸⁹. Члени делегації пообіцяли також фінансову підтримку.

У своєму лютневому номері "Нова свобода" помістила статтю "Українці в Америці для Карпатської України", в якій відзначала: "... Українська еміграція за кордоном, головно в Америці й Канаді турбується нашою долею та старається нам допомогти. Майже кожного дня приходять пожертви, що для нас зібрали наші брати за морем. Для побудови Карпатської України буде треба багато мільйонів і тому нам дуже дорога братарська поміч закордонних українців..."¹⁹⁰.

"Організація Демократичного Відродження України" (далі – ОДВУ), що виникла в Нью-Йорку, взяла на себе збір коштів для закарпатського населення. Після чергового засідання, яке відбулося в січні 1939 р., ОДВУ прийняла ряд постанов на користь підтримки Карпатської України. "Одним з важніших рішень було вислати в Карпатську Україну одіж, взуття і інше, – писав професор Мінесотського університету Олекса Неприцький-Громовський в листі до провідника УНО Ф.Ревая. – Центральна управа ОДВУ вже вислала для Карпатської України 117 великих пакунків. Деякі з них важать по 350 кілограмів. Є в них взуття, одіж, шкіра на чоботи і інші речі. Кожний пакунок є заадресований на ім'я прем'єра А.Волошина посередництвом Червоного Хреста. В пакунках є приблизно 400 тисяч штук одягу. Це значить, що майже на кожного українця в Карпатській Україні припаде по одній парі одяжі"¹⁹¹. ОДВУ організував також компанію по збиранню медичних приладів та препаратів, ліків. Планувалось весною організувати на Закарпаття масові туристичні поїздки.

5 січня 1939 р. українці в США переслали для закарпатського населення "126 великих пакунків одяжі й обuvi. Цікаво додати, що перевіз кораблем з Нью-Йорку до Гамбургу мав коштувати по найнижчій тарифі 1.680 доларів, але за допомогою американсько-чехо-

словацької палати досягнуто дарового перевозу цих великих пакунків"¹⁹². Уряд Карпатської України повинен був тільки довести цю речі з Гамбургу до Хуста. Газета "Нова свобода" інформувала своїх читачів, що "незадовго буде висланий з Америки в Карпатську Україну другий транспорт річей для нашого населення"¹⁹³.

Українська еміграція в Канаді теж заявила про свою готовність допомогти Карпатській Україні. Особливу активність проявляли члени організації "Українське Національне Об'єднання". З ініціативи УНО був створений "Допомоговий Комітет Карпатській Україні" з центром в Саскаутані. На середину січня 1939 р. названий комітет зібрав 3.251.52 долари¹⁹⁴.

Надійшла також допомога від "Братства українських католиків" в Канаді – 7.500 доларів, а з "приватними висилками доходить до 10000". А взагалі, як повідомляла канадська преса, "українська еміграція в Канаді повинна б дати жертв Карпатській Україні на суму 100000 доларів"¹⁹⁵.

У березні 1939 р. "Допомоговий комітет Карпатській Україні" в Канаді звернувся до українських фермерів з відозвою допомогти Карпатській Україні зерном. Поряд з цією акцією українці Канади провели збіркову акцію "Паска для Карпатської України"¹⁹⁶.

Не залишились осторонь і українці Далекого Сходу. Тут збір коштів проходив під гаслом "Жертуйте щедро для Карпатської України". "Нова свобода" навела цитату із українського журналу "Далекий Схід", який видавався в Харбіні: "Правління Української Національної Колонії Манчу-Ді-Го постановило асигнувати на допомогу Карпатській Україні 100 ман. доларів"¹⁹⁷. Всього на Далекому Сході зібрали кілька тисяч манчжурських доларів для Карпатської України¹⁹⁸.

Відчутною була і допомога західноєвропейських країн. Так, наприклад, у Франції управою "Українського Народного Союзу" на допомогу Карпатській Україні, станом на 11 березня 1939 р., було зібрано близько 85 тисяч франків¹⁹⁹. "Український Національний Союз" вирішив "припинити добровільні збірки, а перейти до сталих виплат піввідсотків із заробітної платні"²⁰⁰.

"Зацікавлення справами і потребами Карпатської України серед українців в Югославії почало зростати з дня на день, – писав Е.Мацяк в статті "Українці в Хорватії", – попри американські й канадські долари попливли не менше щедро, хоч і не в таких розмірах, югославські динари. На жаль, ще не встигли закінчити збірку, як громом вдарила глуха вістка про те, що мадярські наїзтники вдарили на Срібну Землю – карпатську українську державу"²⁰¹.

В лютому 1939 р. Карпатську Україну відвідали шведські журналісти, які хотіли переконатися в тому, що на території краю панує "повний порядок і тиша"²⁰². Невдовзі після їх візиту шведське благодійне товариство "Редда Бернек" вислало комісару опіки над втікачами в Празі В.Шандору 6 посилок вагою 150 кг.²⁰³

Українська еміграція в Чехословаччині провела збіркову акцію на допомогу Карпатській Січі. Про її наслідки інформувала газета "Нова свобода": "Акція закінчилася дуже добрим успіхом. На всі випущені збіркові листи субскритовано 150 комплектних одностроїв (150 шапок, плащів, блуз, краваток, ременів, черевик, та 300 пар білля). Решту грошей прислано готівкою"²⁰⁴. Допомогало не тільки українське населення Чехословаччини. Жителі Праги, Брно та інших чеських міст збірало 100 тисяч Кч.²⁰⁵

"Нова свобода" опублікувала лист учнів української гімназії в Морджанах до Центральної Народної Ради в Хусті: "Прочитавши Ваш заклик до всіх українців, ми друга кляса української реальної гімназії в Морджанах (біля Праги) взяли його до своїх сердець і посилаємо Тобі, Українська Центральна Народна Радо, маленьку суму зібраних між собою грошей (60.40 Кч.)"²⁰⁶. Закінчувався лист надією, що "на Ваш заклик відозвуться й інші українські діти, розсіяні по цілому світі"²⁰⁷.

Отже, уряд Карпатської України встановив стосунки з багатьма організаціями і товариствами української діаспори, які організовували збір коштів, продуктів харчування та іншу матеріальну допомогу закарпатському населенню. Особливо відчутною була фінансова допомога, яка систематично надходила з США і Канади, зокрема, від ОДВУ, "Допомогового комітету Карпатській Україні". Не залишилися осторонь українські організації країн Європи і Азії. Підтримка уряду Карпатської України проявилася в сотнях листів, які постійно надходили на адресу А.Волошина. Їх автори висловлювали бажання працювати на благо молодій автономній країні, бути причетними до її розбудови.

З вищесказаного випливає, що соціально-економічне становище Карпатської України в жовтні 1938 – березні 1939 р.р. було надзвичайно важким, країна переживала економічну кризу. Особливо воно погіршилося після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли від краю відійшли до Угорщини найбільш розвинуті в економічному відношенні південні райони країни.

Прибутковими галузями промисловості Карпатської України були лісова і солеварна. Вони найменш постраждали після Віденського арбітражу. Країна, фактично, залишилася без власного залізничного транспорту, що заважало розвитку торгівлі, зокрема, експорту лісу за кордон. Численні проекти автономного уряду поліпшити становище на залізниці та відкрити нові комунікаційні лінії не були вирішені через брак коштів і часу. На території краю існувало 5 фабрик хімічної промисловості. Робилися спроби покращити роботу пошти, телеграфних і телефонних ліній, намічалось провести цілу низку реформ в електроенергетиці. Залучався іноземний капітал.

Сільське господарство теж зазнало значних втрат: до Угорщини відійшли низинні, найбільш родючі райони країни. Виникла продовольча криза. Для уряду Карпатської України найголовніше завдання полягало в тому, щоб забезпечити місцеве населення продуктами харчування. З ініціативи уряду А.Волошина було проведено кілька акцій допомоги жителям гірських районів, закупувалась кукурудза в Румунії, з урядами Німеччини і Угорщини розглядалось питання про обмін закарпатської сировини, зокрема, лісу на зерно.

Протягом досліджуваного періоду, рівень життя переважної більшості населення краю був надзвичайно низьким. В країні панувало безробіття, регулярно підвищувалися ціни на продукти харчування, що призводило до виникнення спекуляції. Прагнучи зменшити кількість безробітних, уряд Карпатської України домовився з урядами Німеччини і Чехословаччини про відправку закарпатських робітників на працю за кордон. Медицина краю, незважаючи на спроби уряду щодо її поліпшення, перебувала в кризовому стані. Для тогочасного рівня закарпатської медицини були характерні такі вади, як відсутність кваліфікованих кадрів, що залишилися на відступленій Угорщині території, відсутність лікарняних приміщень, медичного обладнання. Щойно відкриті лікарні не могли остаточно задовільнити потреби місцевого населення. Певні кроки були зроблені в напрямку пенсійного забезпечення населення, розвитку туризму тощо.

Уряд Карпатської України постійно відчував підтримку українців, що проживали в різних куточках світу. Сотні їх виявили бажання допомогти країні у скрутний час. Значну матеріальну допомогу Карпатській Україні подали політичні організації української діаспори в США, Канаді, країнах Європи, Азії і Далекého Сходу.

Огляд соціально-економічного становища Карпатської України в 1938–1939 р.р., особливо після рішень Віденського арбітражу, дозволяє

сперджувати: країна не мала можливості нормально функціонувати, як самостійна, незалежна держава.

1. Нова свобода.- 1939.- 5 берез.
2. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
3. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 186.
4. Там же.
5. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.- С. 100.
6. Там же.- С. 103.
7. Нова свобода.- 1938.- 27 лист.
8. Нова свобода.- 1939.- 14 січ.
9. Нова свобода.- 1938.- 28 лист.
10. Нова свобода.- 1938.- 27 лист.
11. Нова свобода.- 1939.- 13 січ.
12. Нова свобода.- 1939.- 23 лют.
13. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
14. Закарпатський Обласний Державний Архів (далі-ЗОДА), ф.3, оп.3, спр.73, арк.38.
15. Там же.
16. Нова свобода.- 1938.- 28 червн.
17. Особистий архів Ф.Горвата.
18. Нова свобода.- 1939.- 7 берез.
19. Нова свобода.- 1939.- 3 лют.
20. Нова свобода.- 1938.- 28 лист.
21. Діло.- 1939.- 14 лют.
22. Нова свобода.- 1939.- 7 лют.
23. Нова свобода.- 1939.- 10 берез.
24. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.- С. 104.
25. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.546, арк.1.
26. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.546, арк.2.
27. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.913, арк.2.
28. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.752, арк.2.
29. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.752, арк.4.
30. Нова свобода.- 1939.- 25 лют.
31. Там же.
32. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.- С. 103.
33. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 134.
34. Нова свобода.- 1939.- 8 берез.
35. Нова свобода.- 1939.- 21 лют.
36. Гренджа-Донський Василь. Спомини.- С. 163.
37. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 102.

38. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.6, арк.10.
39. Нова свобода.- 1939.- 19 лют.
40. Нова свобода.- 1939.- 21 лют.
41. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.493, арк.2.
42. Нова свобода.- 1939.- 8 лют.
43. Нова свобода.- 1939.- 5 берез.
44. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
45. Там же.
46. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.77, арк.11.
47. Нова свобода.- 1939.- 23 лют.
48. Нова свобода.- 1939.- 7 берез.
49. Нова свобода.- 1939.- 23 лют.
50. Нова свобода.- 1938.- 9 лист.
51. Білак С.М. Народ за ними не пішов.- С. 169.
52. Нова свобода.- 1938.- 22 лист.
53. Нова свобода.- 1939.- 19 січ.
54. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
55. Нова свобода.- 1939.- 4 лют.
56. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
57. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.73, арк.38.
58. Там же.
59. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
60. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.7, арк.7.
61. Нова свобода.- 1938.- 9 лист.
62. Нова свобода.- 1939.- 24 лют.
63. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 160.
64. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.116, арк.5.
65. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.116, арк.7.
66. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.116, арк.2.
67. Нова свобода.- 1939.- 24 лют.
68. Там же.
69. Нова свобода.- 1939.- 28 січ.
70. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
71. Нова свобода.- 1938.- 9 лист.
72. Нова свобода.- 1939.- 2 лют.
73. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
74. Нова свобода.- 1939.- 12 січ.
75. Там же.
76. Там же.
77. Нова свобода.- 1938.- 26 лист.

78. Нова свобода.- 1938.- 27 лист.
79. Там же.
80. Нова свобода.- 1939.- 14 січ.
81. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.72, арк.7.
82. Особистий архів Ф.Горвата.
83. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 120.
84. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.178, арк.115.
85. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.499, арк.198.
86. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 83.
87. Нова свобода.- 1939.- 17 лют.
88. Там же.
89. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
90. Нова свобода.- 1939.- 5 берез.
91. Нова свобода.- 1939.- 4 лют.
92. Нова свобода.- 1939.- 25 лют.
93. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 183.
94. Там же.- С. 190.
95. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.- С. 87.
96. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.76, арк.49.
97. Нова свобода.- 1938.- 29 жов.
98. Нова свобода.- 1938.- 9 лист.
99. Нова свобода.- 1939.- 7 берез.
100. Нова свобода.- 1939.- 28 січ.
101. Нова свобода.- 1939.- 4 лют.
102. Нова свобода.- 1939.- 4 берез.
103. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.159, арк.10.
104. Нова свобода.- 1939.- 4 берез.
105. Нова свобода.- 1939.- 14 січ.
106. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
107. Нова свобода.- 1939.- 14 січ.
108. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
109. Нова свобода.- 1939.- 14 січ.
110. Там же.
111. Нова свобода.- 1938.- 25 лист.
112. Нова свобода.- 1938.- 9 лист.
113. Нова свобода.- 1938.- 20 лист.
114. Нова свобода.- 1939.- 3 лют.
115. Нова свобода.- 1939.- 26 лют.
116. Там же.
117. Нова свобода.- 1939.- 4 берез.

118. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
119. Нова свобода.- 1939.- 9 берез.
120. Там же.
121. Там же.
122. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.7, арк.5.
123. Нова свобода.- 1939.- 18 лют.
124. Нова свобода.- 1939.- 25 лют.
125. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.797, арк.1.
126. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.797, арк.14.
127. Нова свобода.- 1939.- 1 берез.
128. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.797, арк.18.
129. Нова свобода.- 1939.- 14 січ.
130. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.697, арк.2.
131. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.6, арк.10.
132. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
133. Нова свобода.- 1939.- 8 берез.
134. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.2.
135. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.10.
136. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.3.
137. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.10.
138. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.11.
139. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.36.
140. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.28.
141. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.499, арк.43.
142. Там же.
143. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.17.
144. Там же.
145. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.25.
146. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.8.
147. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.9.
148. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.500, арк.68.
149. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.599, арк.22.
150. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.67, арк.8.
151. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.-
С. 102.
152. Там же.
153. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.101, арк.1,2.
154. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.623, арк.2,3,4,5.
155. Нова свобода.- 1939.- 12 січ.
156. Нова свобода.- 1939.- 2 лют.

157. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.-
С. 102.
158. Нова свобода.- 1939.- 2 лют.
159. Нова свобода.- 1939.- 21 лют.
160. Нова свобода.- 1939.- 23 лют.
161. Нова свобода.- 1939.- 17 лют.
162. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 86.
163. ЗОДА, ф.19, оп.3, спр.116, арк.9.
164. Нова свобода.- 1939.- 25 лют.
165. Нова свобода.- 1939.- 11 берез.
166. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 192.
167. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.13, арк.1.
168. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.-
С. 101.
169. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.145, арк.32,33,34.
170. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.-
С. 88.
171. Там же.
172. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.56, арк.5.
173. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.54, арк.2.
174. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.36, арк.1.
175. Там же.
176. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.36, арк.5.
177. Нова свобода.- 1939.- 15 лют.
178. Там же.
179. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.173, арк.53.
180. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.369, арк.2.
181. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.344, арк.1.
182. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.345, арк.1.
183. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.346, арк.1.
184. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.372, арк.1.
185. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.52, арк.4.
187. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.87, арк.17.
188. Стерчо Петро. Національне відродження Карпатської
України //Організація Українських Націоналістів. 1929-1954.- С. 88.
189. Нова свобода.- 1939.- 13 лист.
190. Нова свобода.- 1939.- 1 лют.
191. Нова свобода.- 1939.- 4 лют.
192. Нова свобода.- 1939.- 23 лют.
193. Там же.

194. Нова свобода.- 1939.- 11 січ.
195. Нова свобода.- 1939.- 19 січ.
196. Нова свобода.- 1939.- 12 берез.
197. Нова свобода.- 1939.- 11 берез.
198. Там же.
199. Нова свобода.- 1939.- 12 берез.
200. Там же.
201. Мацях Е. Українці в Хорватії //Організація Українських
Націоналістів. 1929-1954.- С. 396-397.
202. Нова свобода.- 1939.- 2 берез.
203. Там же.
204. Нова свобода.- 1939.- 8 берез.
205. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської
України.- С. 41.
206. Нова свобода.- 1939.- 5 берез.
207. Там же.

РОЗДІЛ-II

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1938–1939 р.р.

§1. Розвиток політичних подій в краї (жовтень 1938– березень 1939 р.р.)

8 травня 1919 р. Центральна Руска Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Цим актом була виконана вимога американських русинів, які 19 листопада 1918 р. на своїх зборах у Скрентоні висловилися за включення краю до складу Чехословацької Республіки. Доля Закарпаття вирішувалася на Паризькій мирній конференції. 10 листопада 1919 р. її учасники вирішили включити Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, а 18 листопада І.Брейха був призначений тимчасовим адміністратором краю. Згідно з "Генеральним Статутом" чехословацький уряд зобов'язувався надати Підкарпатській Русі, як тоді називали Закарпаття, найширші автономні права.

Празький уряд постійно зволікав з виконанням своїх обіцянок, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не "дозріли" до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямків, які протягом всього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права.

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій – представник русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е.Бачинський і Ю.Ревай¹. Слідом за ними міністерську посаду зайняв С.Фенцик, а А.Волошин та І.П'ещак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшли четверо представників русофільського і двоє – українського напрямів. Необхідно погодитися з думкою сучасних дослідників, що співвідношення два до одного на користь представників русофільства, реально відображало співвідношення між двома головними політичними силами в краї².

Призначення А.Бродія прем'єр-міністром теж не стало несподіванкою, бо очолюваний ним напрям займав домінуюче становище в суспільно-політичному житті Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Необхідно відзначити і той факт, що Автономно-Землеробський Союз (далі – АЗС), очолюваний А.Бродієм, від початку

свого утворення в 1923 р., постійно на перший план висував головне політичне завдання – здобуття автономії, що було чітко зафіксовано як в програмі, так і в назві партії³. А.Бродій користувався авторитетом навіть серед частини виключно українського населення гірських районів. Синевирський священик Ф.Горват в листі до власника "руської" друкарні Ю.Фелдешія з захопленням описав виступ Бродія у своєму рідному селі: "Наш народ, будучи довольно насичен пустыми обіцянками, а притом воодушевленный речью депутата пана Андрея Бродія у нашем селе, до того взволновался, что на днях заявили публично на собранію соц. дем. посланца Ф.Ревая: "Мы уже жадных чеських партий не требуем, ай будеме ся держати автономно-земледельческого союза"⁴.

18 жовтня 1938 р. президія АЗС звернулася до А.Бродія з відозвою, в якій вимагала "от нашего карпаторусского правительства и правительства центрального пражского, чтобы при всех обстоятельствах защищали наши границы и не разрешали окуповати нашу землю соседними державами..."⁵. Автори відозви не сумнівалися в політичній благонадійності Бродія, як захисника територіальної цілості краю.

З ініціативи А.Бродія була створена комісія, до якої ввійшли відомі закарпатські вчені П.Сова, Г.Геровський, М.Кондратович, М.Бескид та І.Панькевич, перед якими ставилося завдання науково довести, що Закарпаття – русинська земля і цим самим "парировать мадыарские требования"⁶.

А.Бродій і керівництво АЗС вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину, що викликало незадоволення представників українського напрямку. Газета "Нова свобода" звинувачувала Бродія у сприянні антиукраїнським виступам. Прем'єр-міністр запевнив, що провокації будуть припинені, однак вони продовжувались⁷. Мали місце випадки застосування сили.

Досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під кличкою "Берталон"⁹. Чехословацький уряд звинуватив його в порушенні "Закону про охорону республіки" і Бродія заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що "у Бродія нашли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багато грошей"¹⁰. Фінансування угорським урядом А.Бродія підтверджується опублікованими в 1959 р. в Будапешті документами¹¹. Відставка і арешт Бродія викликали протести з боку його прихильників, які переросли у масові демонстрації¹².

Новим прем'єр-міністром чехословацький уряд призначив А.Волошина – лідера українського напрямку в краї¹³. Він у присутності

міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій Республіці¹⁴. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить " народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної"¹⁵.

27 жовтня 1938 р. в газеті "Нова свобода" було опубліковано звернення Української Народної Ради "До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бесарабії, Наддніпрянській Україні, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не жили", яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А.Волошина: "Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги наклали на нас пута, знов садили нас в тюрми"¹⁶.

Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив, хіба-що, Е.Бачинський. Це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Секретар АЗС в Пряшеві В.Данча у листі до А.Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь Волошина була однозначною: "Ми хочемо в згоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до русского табору, коли вони думають це щиро, значить коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою рускості хочуть приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного"¹⁷. Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик мав декларативний зміст. Не маючи своїх людей у складі уряду, русофіли на запропоноване співробітництво не погодились. Вважаємо, що повне відвернення Волошина на практиці від такого масового напрямку, яким був русофільський, було неоправданим і помилковим. Замість того, щоб прийняти компромісне рішення, прем'єр-міністр посилив проти себе опозицію.

Українська діаспора в США і Канаді теж неоднозначно віднеслася до призначення А.Волошина прем'єр-міністром та тієї політики, яку проводив його кабінет¹⁸.

Політична ситуація в краї різко ускладнилась після рішення арбітражної комісії у Відні 2 листопада 1938 р. На користь Угорщини була передана територія площею 1700 км², на якій проживало 194000 населення. Негативним було і те, що на окупованій Угорщиною території залишилося майже 40000 українців, тобто тих, на кого міг опиратися уряд Волошина¹⁹. На думку канадського історика, уродженця Закарпаття, П.Стерча "Чіано й Ріббентроп своїм рішенням з 2 листопада 1938 р. в Відні порушили етнографічний принцип, бо віддали Мадярщині два міста, тобто Ужгород і Мукачів з релятивною більшістю українського населення, як також 13 сіл з абсолютною більшістю українського населення, з-поміж яких у 4-ох селах мадяри не становили ані одного відсотка всього населення. Крім того віддано Мадярщині чотири села з релятивною більшістю українського населення"²⁰. Внаслідок арбітражу від Закарпаття передали Угорщині "не лише райони з угорським населенням, але... й відрізали всю рівнину, а залишили тільки голодуючу Верховину"²¹. Відразу після рішень арбітражної комісії угорський полковник Невицький почав запевняти Волошина, що "немає зміслу тепер йти проти Мадярщини"²².

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншість в краї становила 8715, або 1,60% населення²³. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким "всім громадянам німецької народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в "Німецькій партії" по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом"²⁴. Інженер Ернест Ольдофреді, як представник німецької національної меншості, 27 січня 1939 р. був включений до списку послів майбутнього українського парламенту Закарпаття²⁵.

Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Г.Гофман. А.Волошин сподівався, що "його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відносин вже бачимо"²⁶. Які ж "конкретні наслідки" мав на увазі А.Волошин?

Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що, в деякій мірі, зменшило безробіття. Уряд Волошина

так захопився цією пропозицією, що навіть 6 березня 1939 р., тобто за 8 днів до окупації краю угорськими військами, вирішував питання про виготовлення 10 тисяч закордонних паспортів²⁷. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А.Волошин просив Г.Гофмана "передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт"²⁸.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний А.Волошином, чітко притримувався пронімецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини. Крім міжнародного фактору у проведенні Волошином такої політики певну роль відіграла українська націоналістична еміграція. Вона постійно вносила свої поради, зауваження. Наприклад, 25 жовтня 1938 р. Організація Українського Вільного Козацтва, очолювана полковником І.Полтавцем-Остряницею, що знаходилася у Франції, писала в листі до Волошина: "Гадаємо, що перестанете плекати стару невдалу московсько-антантську політику, а станете на шлях добросусідського порозуміння з Німеччиною"²⁹.

Певну роль у зближенні уряду А.Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського гноблення. Саме на їх прохання в краї з'явилися німецькі військові радники, які спричинилися до формування місцевих збройних сил.

Перші січові загони ще на початку 30-х р.р. почав формувати Д.Климуш з Ясіня. У міжвоєнній Чехословаччині не могло бути і мови про існування двох, паралельних одна одній, армій, а тому Січі були звичайними протипожежними товариствами, як і в сусідній Галичині. Такий стан справ продовжувався до кінця 30-х р.р.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори Організації Народної Оборони Карпатської Січі (ОНОКС), на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна ціль товариства: "Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, боротьбування протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі зокрема для удержування ладу та безпеки"³⁰. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті³¹. За пропозицією С.Папа-Пугача командантом ОНОКС було обрано Д.Климуша³². До штабу організації ввійшли І.Роман, І.Рогач, С.Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Однак цей штаб був суто політичним,

бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Його очолював полковник М.Колодзінський (псевдонім Гузар). Рішення установчих зборів ОНОКС було затверджено міністром внутрішніх справ Ю.Реваєм 10 листопада 1938 р.³³.

Січовиком могла стати "кожна фізична особа української нації, що завершила 18 літ життя та є горожанином Підкарпатської Русі"³⁴. Сучасними дослідниками наводяться різні дані про кількісний склад ОНОКС. За нашими підрахунками, тільки у Волівському окрузі (Міжгірський район – М.В.) нараховувалося близько 1 тис. січовиків. Однак, лише лічені одиниці взяли участь у боях з угорськими військами. Кількість вишколених січовиків не перевищувала двох тисяч. Необхідно погодитися з сучасним дослідником В.Лемаком, що "навіть серед останніх реальних боєздатних вояків було не більше 3–4 сотень"³⁵.

Не кращим чином стояла справа з озброєнням. П.Стерчо писав, що "січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділюється їм зброя для служби безпеки".³⁶ Керівники Карпатської Січі кілька разів зверталися до А.Волошина з проханням передати їм зброю "з засобів, які знаходяться при окружних урядах та окружних судах"³⁷. Прем'єр-міністр, не маючи таких повноважень, дозволу не давав. Аналогічно поступав і чехословацький уряд. У відповідь послідували демонстрації під гаслами "Січі зброю!". Небажання чехословацького уряду видати зброю Головній Команді пояснювалося кількома причинами: по-перше, чеська контррозвідка постійно повідомляла про змову проти уряду А.Волошина; по-друге, Карпатська Січ нерідко виходила з-під контролю автономного уряду; по-третє, сам Волошин побоювався конфронтації у відносинах з Чехословаччиною. Зброя в руках ОНОКС могла призвести до кровопролиття.

Відсутність зброї й призвела до такої спроби захопити її силою, що вилилося в кровопролитні сутички 13–15 березня між загонами ОНОКС і чеським військом. Відсутність зброї стала трагічним розв'язком під час боїв з угорською армією. С.Маріконь, наприклад, який виконував військові обов'язки між Хустом і Копанею, розповідав, що в бою на Красному полі січовики передавали рушницю один одному.³⁸

Отже, Карпатська Січ ні в кількісному, ні у військовому відношенні не була здатною дати відсіч фашистській агресії. Це усвідомлював і А. Волошин. Дізнавшись про вторгнення угорських військ на територію Закарпаття, він звернувся до уряду Румунії з проханням "забезпечити військову оборону наших кордонів перед мадярською агресією"³⁹. Однак, не зважаючи на свій напіввійськовий

характер, Карпатська Січ відіграла позитивну роль в захисті кордонів автономної країни від нападів угорських і польських терористів. Було чимало випадків, коли спільно діяли чехословацькі прикордонники і карпатські січовики. Це зафіксовано в архівних документах⁴⁰.

20 січня 1939 р. А.Волошин дав дозвіл "заложити політичну партію під назвою "Українське Національне Об'єднання"⁴¹. Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: "Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва"⁴².

24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив голова Української Центральної Ради в Хусті Ф.Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М.Тулик – заступник, А.Ворон – генеральний секретар, І.Рогач – секретар, В.Гренджі-Донський – редактор преси УНО, В.Комаринський – референт пропаганди, М.Бабота і М.Бандусяк – контролери, А.Штефан, М.Бращайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич, М.Долинай, С.Ключурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марущак, Д.Попович, І.Климпуш, М.Гупаловський – члени центрального проводу УНО⁴³.

З початку свого заснування УНО, за словами В.Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скорше були наказами⁴⁴. 27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список послів до Союму Карпатської України. До нього ввійшли А.Волошин, Ю.Ревай, Ю.Бращайко, М.Бращайко, І.Грига, А.Довбак, М.Долинай, М.Дрбал, А.Дутка, І.Ігнатко, В.Комаринський, І.Качала, В.Климпуш, С.Ключурак, В.Лацанич, М.Мандзюк, М.Марущак, Л.Романюк, Г.Мойш, Д.Німчук, Е.Ольдофреді, Ю.Пазуханич, І.Перевузник, П.Попович, Ф.Ревай, М.Різдорфер, С.Росоха, Ю.Станинець, В.Шобей, А.Штефан, К.Феделеш, М.Тулик⁴⁵. На думку В.Гренджі-Донського, підбір кандидатів був зроблений поспішно і невдало. "Майбутній Союм має розв'язати чимало питань, – писав він, – має ухвалити низку конче потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру – а нема тут спеціалістів"⁴⁶. Зате переважна більшість із них була членами УНО.

УНО приділяло максимальну увагу пропагандистській роботі, яку детально описав С.Росоха⁴⁷. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Союму. Всі листівки, без винятку, закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилося: "Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати за УНО. Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др.

Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу"⁴⁸. Листівка "Ми любимо брати і сестри!", як і всі інші, завершувалася закликком: "Голосуйте лише на цю одиноку листу УНО"⁴⁹. "Громадяни! Українці – Українки!" – твердила інша листівка, – на чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єра о.Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Чи Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р."⁵⁰.

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили спробу висунути свої кандидатські списки до Союму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і "Група підкарпатських русинів", але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому⁵¹. Цей акт уряду А.Волошина слід розцінювати, як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення.

Уряд докладав всіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної сили не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить через переважну більшість листівок. "Ти вже об'єднався, – говорилося в одній із них, – і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи"⁵².

Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. "Легітимізаційний листок про вибори" передбачав покарання "як провини тяжкою вироком від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцями листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли хто йому очеркує в листі кандидатів"⁵³. Необхідно відзначити, що цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень законів про вибори в поодиноких округах⁵⁴.

Українці всього світу слідували за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. Українці Канади в телеграмі на ім'я А.Волошина писали: "Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені до вас, брати і сестри з Карпатської України"⁵⁵. Необхідно однак констатувати, що не всі канадські українці так думали. В Канаді проживало чимало відкритих противників політики, яку проводив кабінет А.Волошина.

Очевидець писав, що "результат недільних виборів ...був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і

приятелів Карпатської України⁵⁶. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО⁵⁷. Сучасний дослідник М.Болдижар відзначав, що "вибори в принципі пройшли на задовільному рівні... Доказом цього є статистичні дані про їх наслідки, які можна вважати достовірними"⁵⁸.

Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: "Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 100% проголосували за УНО – М.В.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: "Видиш нашу гордість, чужинце". Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя"⁵⁹.

Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с. Колочава, що на Міжгірщині, М.І.Шимоня розповідав: "Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці Колочави починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими прапорами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище"⁶⁰. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е.Медвідь, М.Липей, А.Субота, В.Цьока, В.Цех та багато інших⁶¹. Закарпатці, що проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили "приєднати їх голоси"⁶².

Необхідно відзначати, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока та деякі інші. Більше 2 тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті⁶³. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловити свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася «безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил».

Відкриття Сойму уряд Чехословаччини постійно відкладав. Уряд А.Волошина планував відкриття Сойму провести в м. Рахові 2 березня 1939 р., однак президент Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 31 березня 1939 р., але на прохання А.Волошина він змінив дату на 15 березня⁶⁴.

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Ще напередодні його відкриття, 14 березня А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє

рішення Міністерство Закордонних Справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було наказано "виконати акт проголошення незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба"⁶⁵. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення Словаччиною самостійності, що свідчило про державний розпад Чехословацької Республіки.

Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы. Стенографічний звіт засідань Союму Карпатської України дається в спогадах С.Росохи та щоденнику "Величі і горе Карпатської України" В.Гренджі-Донського⁶⁶.

Союм проходив в умовах, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Необхідно погодитися з твердженням сучасних вчених, що молода незалежна держава "так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування"⁶⁷. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, "саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України"⁶⁸. Це підтверджується "Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу", прийнятому 10 лютого 1939 р.: "Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно перемаже і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!"⁶⁹. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. "Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства"⁷⁰. Однак, цим намірам не суджено було збутися.

В ніч з 13 на 14 березня 1939 р. угорська армія вторглася у Карпатську Україну. Їй протистояла Карпатська Січ, в керівництві якою відбулися зміни. За відсутності з невідомих причин Д.Климуша, військовий міністр Карпатської України С.Ключурак призначив коман-

дантом Карпатської Січі полковника С.Єфремова. Що стосується С.Клочурака, то наказу про його призначення на посаду військового міністра в архівах не виявлено. Відомо, що газета "Нова свобода", номер якої повинен був вийти 16 березня 1939 р., опублікувала склад уряду Карпатської України, в якому Клочурак займав посаду міністра Карпатської України з господарських питань. Отже, питання про зміни в керівництві Карпатської Січі є дискусійним.

15 березня 1939 р. з'ясувалося, що попередній штаб бездіяв і доводилось починати все з початку. Що стосується нового штабу, то він, за словами сучасника, "властиво в часі боїв проти мадярів не існував"⁷¹. Виняток становив тільки полковник М.Колодзінський, який почав спішно формувати січові загони. За його наказом "частини в силі одного полку ...займають становище при битій дорозі на Краснім полі й далі надовж залізничного насипу"⁷².

За підрахунками П.Стерча, "в загальному для бою в Карпатській Україні було підготовлених 12 дивізій, з чого 12 березня на самому підтинку Мукачів-Ужгород було вже сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії та одна бригада моторизованих частин ...Крім того на захід від Ужгороду, біля словацького кордону були також сконцентровані дві бригади піхоти... В той саме час поляки сконцентрували свої три дивізії"⁷³.

Очевидець тих подій Й.Сарвадій писав, що "в бою ...на Краснім полі взяло участь наблизько 1600 юнаків", а "штаб Січі ...здезертирував, полишивши звичайних січовиків їх власній долі"⁷⁴. Фактично, перед добре озброєним агресором опинилися учні гімназій, яких вивів на Красне поле їх вчитель Я.Голота. Зупинити просування військ агресора вони були не в змозі. Підкріплення теж не надходило, бо мобілізаційний заклик з великим запізненням дійшов до окремих округів. Житель с. Лозянське В.Пилипчинець розповідав, що місцева команда Карпатської Січі тільки під вечір 15 березня дізналася про вороже вторгнення.

Січовики, знекровлені в боях, відступали. 17 березня рештки загонів залишили територію Карпатської України. Е.Стахів, учасник подій, писав, що вони "були розбиті морально, голодні, брели пригнічені, близько 600-700 бійців. Перейшли біля Мараморш-Сигета вранці, о 5 годині; у суботу 17 березня 1939 року"⁷⁵. Румунські власті передали їх в руки угорців. Аналогічні події описав Ю.Химинець⁷⁶. Керівництво торговельної академії на чолі з А.Штефаном прийняло рішення про перехід словацького кордону. М.Лєдида розповідав, що "за кілька кілометрів від Сваляви колону було обстріляно угорськими літаками. Ніхто не загинув, але шість чоловік було поранено"⁷⁷.

На території краю встановився жорстокий фашистський режим з усіма його атрибутами: тюрмами, таборами і розстрілами. Про своє перебування в угорському концтаборі Вор'юлопш писав О.Пайкош - активний член "Просвіти" 30-х років. Він описав факти знущань і тортур над січовиками Павлом і Петром Андрейчиками, вчителями М.Повчом, Ф.Сасом, Д.Маснюком, послом Союзу І.Перевузником та іншими⁷⁸. В таборі перебувало 1200 чоловік. Детальні описи табірної життя містяться в щоденнику В.Гренджі-Донського⁷⁹. Його високо оцінив П.Стерчо: "Ці хронікерські записки мають більшу документальну важливість від будь-якого старовинного літопису..., бо писані вони були кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження"⁸⁰. Автор щоденника описав злодіяння угорських фашистів не тільки в таборі, але і в різних куточках краю. Він помістив відомості про розстріл угорськими терористами М.Колодзінського і З.Коссака, міжгірських активістів-емігрантів С.Фігуру і Я.Завальницького, поручника Карпатської Січі Ф.Тацинця, керівника хустських січовиків О.Блестіва та багатьох інших.

Житель с. Скотарське, що на Воловеччині, В.М.Ігнась розповідає: "Розпочалися арешти інтелігенції та селян-патріотів. Тюрми були повні. Багато людей розстріляно, особливо молоді, угорськими жандармами і військовими. Тільки з моєї семінарії біля міста Хуста загинуло біля 25 хлопців..."⁸¹. Весною 1939 р. шість карпатських січовиків на чолі з Рознійчуком і Томенчуком, після жорстоких катувань були розстріляні в с. Ділове Рахівського району.

Свій побут в угорській тюрмі та концтаборі описав С.Пугач. Його спогади є доказом надзвичайної жорстокості угорців до місцевого населення: "Зразу прискочив до мене один із них і вдарив мене в лице. Тоді другий почав бити, куди попало, приговорюючи: "Ти ходив до чеської школи? Чому не чекав на мадярів? Нараз мене вхопили за руки. Зачали мене бити по руках гумовими палицями. Мої руки посиніли, задеревіли, а відтак спухли, мов колоди..."⁸². Репресії проти представників інтелігенції Д.Остапчука, В.Неболи, В.Мирявця, М.Литвицького описав Ю.Химинець⁸³. Садистські методи катувань практикувалися угорськими фашистами в тюрмі "Ковнер"⁸⁴.

Отже, опубліковані і усні спогади очевидців аргументовано доводять жорстокість угорських фашистів на окупованій території. В окремих із них міститься перелік жертв угорського терору. Необхідно відзначити, що нерідко трапляються суттєві перебільшення. Й.Тереля пише, що поблизу Торунського перевалу тільки поляки розстріляли

1421 січовиків. Причому, це було зроблено протягом 21 липня 1939 р.⁸⁵. Таке твердження не підтверджується очевидцями тих подій.

Сучасні дослідники Г.Божук і В.Зілгалов вважають, що загальні втрати захисників Карпатської України обчислюються в межах від 3 до 5 тисяч чоловік⁸⁶. Ці дані теж не слід вважати точними, бо детальні обчислення не проводились. Пошукова робота в цьому напрямку повинна вестися на державному рівні у всіх районах Закарпатської області. Вона повинна увінчатися написанням "Книги пам'яті". Відповідна робота проведена в Міжгірському та Воловецькому районах. Місцевим активістам вдалось визначити місця розстрілів і скласти поіменні списки загиблих. Проведена в окремих районах області пошукова робота дає можливість стверджувати, що кількість жертв фашистського терору не перевищує 2 тисяч чоловік.

Отже, розвиток політичних подій в Закарпатті з жовтня 1938 до березня 1939 р.р. проходив прискореними темпами і надзвичайно суперечливо. Найбільш знаменною подією в житті жителів краю було здобуття автономних прав і утворення першого автономного уряду А.Бродія. Однак, він протримався при владі недовго, бо швидко з'ясувалося, що Бродій проводив проугорську діяльність.

Новий автономний уряд, який очолив А.Волошин, відкрито орієнтувався на Німеччину, сподіваючись під її протекторатом зберегти територіальну недоторканість Карпатської України, складової частини федеративної Чехословаччини. Уряд А.Волошина провів вибори до Союму на безальтернативній основі, розпустивши всі політичні партії в краї і створивши єдину політичну силу УНО, що було грубим порушенням демократичних норм. Тільки такий крок уряду дозволив йому одержати повну перемогу на виборах до Союму. Перший український парламент в історії краю проголосив самостійність молодій країні та обрав її першого президента.

Складність міжнародної обстановки змусила уряд А.Волошина діяти спішно, що привело до ряду помилок і антидемократичних актів. Виявилася невідповідною до захисту краю Карпатська Січ, військовий штаб якої, що складався виключно з досвідчених військових, на час боїв з угорськими військами фактично не діяв. Опір, чинений молоддю, був швидко придушений, і окупанти почали масовий терор проти місцевого населення.

§2. Уряд Карпатської України і проблеми демократизації суспільного життя.

Внутрішньополітичне становище Карпатської України було складним і неоднозначним. Його поглиблювали безперервні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М.Горті, яка "започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил"⁸⁷. Однак на перших порах Гітлер не давав згоду на відкриту інтервенцію і її уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України.

Поява угорських терористів зафіксована в першій половині жовтня 1938 р. У щоденнику В.Гренджі-Донського є такий запис: "Вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, в нашій країні з'явилися мадярські терористи. Біля станції Беня напали на боржавський залізний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські винниці та ліси"⁸⁸. Першу появу угорських терористів В.Гренджа-Донський відносить до 10 жовтня 1938 р. Аналогічної точки зору притримується також канадський історик П.Стерчо: "Вночі з 9-го на 10-го жовтня 1938 р. перша група "Рондоль Гарди" приїхала до пограничної місцевості Терпи, а звідти через зв'язок мукачівського мадяра Мікловша Ерделі перейшла кордон на річці Боржаві і вдерлася в Карпатську Україну"⁸⁹. Українські вчені О.Довганич, З.Пашкуй і М.Троян вважають, що перші угорські терористи у складі 12 чоловік з'явилися на території Закарпаття 10 жовтня 1938 р.⁹⁰

14 жовтня 1938 р. угорські терористи були вдруге зафіксовані в околицях Берегова. В сутичці з ними загинув чеський жандарм А.Риган, родом із села Дубриничі⁹¹. Однак, своєчасно підійшло підкріплення і терористи змушені були відступити. Урядова газета "Нова свобода" повідомляла про появу 300 озброєних терористів поблизу Мужієва⁹², а 21 жовтня 1938 р. біля Волівця⁹³.

9 листопада угорські терористи, озброєні автоматичними пістолетами і ручними гранатами, зробили напад на чеських жандармів в Косині. У сутичці загинув чеський підстаршина і п'ятеро чоловік були поранені⁹⁴. 25 листопада угорських терористів обстріляли чехословацькі прикордонники поблизу Ракошина⁹⁵. Тоді ж були затримані кілька "затятих терористів" на чолі з Міхалом Гімро⁹⁶.

30–31 грудня 1938 р. група угорських терористів здійснила кілька нападів на с. Макарієво⁹⁷. Один із них детально описала "Нова свобода": "Чотири мадярські терористи ввійшли до хати й питалися чи в хаті не мешкають фінанси. Переглянули цілу хату, але так нічого не знайшли. Зараз як вийшли з хатчини, кинули 6 ручних гранатів, потому почали стріляти із рушниць і автоматичних пістолів. Ця перестрілка тривала приблизно 20 хвилин. На вистріли мадярських терористів відповіла наша сторожа СОД вистрілами з легкого кулемету"⁹⁸.

В.Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до Президії Міністерства Внутрішніх Справ: "Голошу, що в останніх днях знова починають знепокоючу роботу на границях мадярські терористи, не є то родовиті терористи Мадяри, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони приклонники Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втікли з нашої території до Мукачева. Після вичислення є таких людей в Мукачеві около 300"⁹⁹. Отже, мова йде про терористичні загони, які почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території.

5–6 січня "мадярські терористи самі випроковували інцидент і напали на нашу пограничну сторожу. Ведучим цих терористів був колишній районний поліцейний інспектор Білик Ференц, далі Басараб Ференц, Чулак Тодор і Шелебі Міклош. Басараб, Чулак та Шелеі переступили границю біля Підманастиря, а Білик остався взду. Інші терористи приготувались близько Підманастиря – вони мали в намірі зайняти чехословацьку пограничну сторожу і наступати далі. Терористів, організованих до цього нападу було 350, майже всі мадяри, з них 50 походило прямо з Мукачева, інші з околиці"¹⁰⁰. Подібні події мали місце в околицях Ужгорода. На прикордонну сторожу напали група угорських терористів на чолі з Іштваном Калмаром¹⁰¹. Необхідно відзначити, що більшовицька газета "Правда" відмічала на своїх сторінках "найменші сутички, що в цей час проходили на нових чехословацьких кордонах на території Закарпаття"¹⁰².

15 січня 1939 р. "напали мадярські терористи на сторож СОС коло Барвінкоша. Було 60–80 осіб. По них вистрілено від Баранинець із тяжкою й з легких кулеметів. Товпа переступила демаркаційну лінію, а то о 1 км. в напрямі на Баранинці. На нашій стороні були ранені 2 поліцейські"¹⁰³. Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с. Барбово¹⁰⁴.

Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України¹⁰⁵. Директор поліції Ю.Білей, даючи інтерв'ю газеті "Нова свобода", заявив, що "у самому Хусті наші українські хлопці зловили двох мадярських

терористів"¹⁰⁶. Рядові терористи всіляко заохочувались і нагороджувались своїми керівниками. "Терорист одержує денно 3,5 пенге, за напад 50 пенге. Коли захопить рушницю нашого вояка, то обіцяють 150 пенге, за кулемет 250 пенге" – повідомляла "Нова свобода"¹⁰⁷.

Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокуратурою у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів¹⁰⁸. Необхідно відзначити, що проти них "жодне карне поступовання ... введено не було", а "300 душ малярських терористів взагалі не були ув'язнені"¹⁰⁹. Після оголошення амністії, їх всіх відпустили.

В жовтні 1938 р. зафіксовано появу польських терористів. 27 жовтня вони здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави¹¹⁰, а наступного дня напали на міст у Вучковому¹¹¹. У бою з ними загинули чеський жандарм Калчік і закарпатець Й.Лой. В с. Торунь польські терористи вбили синевириця І.Костя¹¹². 10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що "польські терористи затягнули до Польщі Ярослава Васецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів пограничної сторожі, про яких й досі невідомо, чи живуть"¹¹³. "Нова свобода" повідомляла, що "фінансовою дирекцією в Хусті, посередництвом влади Карпатської України, дипломатичною дорогою домагатиметься, щоб польські уряди випустили на волю наших оборонців границь"¹¹⁴. В ніч з 18 на 19 листопада 1938 р. "кількадесят польських терористів в околиці Нижніх Верецьок напали на нашу пограничну сторожу. По перестрілці прогнано їх в напрямку польської границі. Терористи полишили одного мертвого і кількох ранених"¹¹⁵.

Напади польських терористів були зафіксовані 2, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Постраждали жителі прикордонних з Польщею сіл Торунь, Присліп, Н.Студений, Синевирицька Поляна¹¹⁶.

Терористичні акції завдавали великої моральної і матеріальної шкоди. Лише польські терористи станом на 25 листопада 1938 р. завдали збитків на суму 277.500 Кч.¹¹⁷ Жителі с. Торунь повідомляли свій уряд, що "дня 5.XI наклали терористи екразит під нотарський уряд, убиток 3400 Кч. частково покритися на 1500 Кч., але 22.XI уряд знову був з усіх сторін обстріляний терористами на протязі 2 год. В будову кинули 3 гранати – шкода 5 тис. Кч. ...Просьба на пособие в 5000 Кч."¹¹⁸ Майже після кожного їх нападу були людські втрати. Тільки за кілька днів листопада 1938 р. на польсько-чеському пограниччі загинули "2 вояки, 1 четник, 1 фінансовий стражник, 1 піднотар, 2 дітей"¹¹⁹.

Напади польських терористів не припинялися також в січні-лютому 1939 р. Так, "на село Прислоп напало 10 польських терористів і вийняли пошту. Будинок пошти збомбардували ручними гранатами і вбили почтового урядника Калину. Разом з мужем своїм боронила пошту пані Калинова. Шматки гранати розірвали їй груди і голову"¹²⁰.

Карпато-українська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, в яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 18 листопада 1938 р. у Нижньому Студеному, при переході кордону був вбитий терорист, при якому знайшли "пістоль со значком "Черба", коробочку на цигарети, шкiряний пулярас, а в нiм 50 Кч, 1 пол. злотий i 15 польських грошiв"¹²¹. 15 листопада 1938 р. у затриманих польських терористів відібрали: ручні гранати польського зразку, годинниковий механізм для запалювачів, запальники з надписом "Краків", польські сигарети і шоколад"¹²². 23 листопада 1938 р. група закордонних журналістів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу цієї делегації входив також німецький консул Г.Гофман, який "усе оглянув, сфотографував не тільки місця нападів, але і речі та зброю терористів, яку залишили на місцях"¹²³. 27 листопада 1938 р. "Нова свобода" повідомляла: "Влада Німеччини сьогодні вислала ноти мадярській й польській владам, у яких ...протестує проти ...висилання терористів польським генеральним штабом з Осмолоди на Карпатську Україну"¹²⁴.

Необхідно відзначити, що чехословацький уряд разом з підкарпатським, приділяв значну увагу захисту кордонів краю. Нерідко проводились спільні бойові операції по знешкодженню терористичних груп. Одна з таких операцій завершилася розгромом групи Йозефа Према¹²⁵. Така ж доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Були взяті в полон 24 старшини, 62 підстаршини і понад 200 ридових терористів¹²⁶.

Робилися спроби підсилити прикордонні війська. В.Комаринський пропонував "усі сторожі ...конечно скріпити, а то: на відтинку межі Залужом і Мукачевом о 30 людей, а між селом Старим Давидковом і Чомонником о 20 людей"¹²⁷. Встановилися нормальні стосунки між комендантом волівських січовиків С.Фігурою і чехословацькими прикордонниками. Були укріплені сторожові загони в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна.

Оголошувалися додаткові набори до жандармерії. 5 лютого 1939 р. "Нова свобода" опублікувала оголошення, в якому повідомлялось, що "до жандармерії Карпатської України буде прийнято більше жандармів на пробу"¹²⁸. Умови прийняття до жандармерії були наступні: "1) має краєву приналежність до Карпатської України, 2) є бездоганний, повноправний та душевно спосібний, 3) переступив 21 а не досяг 35 року життя, 4) є нежонатий або бездітний вдовець, 5) є тілесно сильний і здоровий та є найменше 165 см. високий, 6) знає досконало українську мову в слові і письмі, 7) докаже, що має найменше скінчену народню школу, 8) має військове вишколення, виконав військову службу зі зброєю, на протязі найменше такого часу, який військовий закон приписує для нормальної прецензійної служби. До прохання (просьби) треба прийняти проголошення підписане двома свідками, що на випадок прийняття до жандармерії, зобов'язується кандидат служити в жандармерії найменше чотири роки"¹²⁹.

За нашими підрахунками, тільки в лютому–березні 1939 р. написали заяви з проханням зарахувати їх до жандармерії 278 чоловік¹³⁰. Виявляли таке бажання навіть представники інтелігенції. М.Буксар, який працював вчителем у с. Завосин (округ В.Березний), писав: "Нині вся безпека нашої молоді держави є в руках жандармерії, а якраз в кадрі жандармської старшини немає синів українського народу, яких так треба для удержання безпеки супроти ворогів активних по границях, так пасивних – пропаганди"¹³¹. У такій формі відбувався процес українізації жандармерії. Станом на лютий 1939 р. "всіх жандармів у Карпатській Україні є біля 900, з того українців 106"¹³².

Були випадки преміювання людей, які затримали терориста. 16 листопада 1938 р. начальник канцелярії Президії Карпатської України М.Лацанич видав наказ про всенародне ознайомлення населення з рішенням уряду про "виплачення нагороди за зловлення чужих терористів"¹³³. В лютому 1939 р. будь-якій людині, яка "безпечностовим органам передасть або визрадить агента-провокатора, або терористу з чужої держави, буде виплачена нагорода 500 Кч"¹³⁴.

Уряду Карпатської України за порівняно короткий відрізок часу, вдалося переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів краю. Житель села Синевирська Поляна І.Лобода писав в листі до батька: "Ти, няньку, стій на своєму місці і борони наші границі від мадярів, а ми тут в околиці будемо уважати на наших зрадників та безпощадно нищити польських бандитів... Поодинокі польські бандити в день ховаються у наших лісах, а в ночі роблять

дівольське діло"¹³⁵. Загони самооборони були створені у всіх без винятку селах, які межували з Польщею.

Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А.Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. В цьому, зокрема, говорилося: "В цілі забезпечення спокійного переведення виборів ...запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя ...триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 року"¹³⁶.

Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В.Гренджа-Донський писав, що вони "стероризували і перестрашили народ"¹³⁷. А.Волошин заявив, що "виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діланням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин"¹³⁸. Змушений він був також визнати, що "Карпатська Україна не в силі відбити їхні напади"¹³⁹.

На території краю активно діяла проугорська "п'ята колона", яка розповсюджувала дезінформацію про карпатський уряд та його прем'єр-міністра, видавала листівки протичеського і протиукраїнського характеру. Як і постійні напади терористів, вона теж негативно впливала на політичну ситуацію в краї. Антиукраїнська пропаганда особливо посилилась після зміщення А.Бродія з посади прем'єр-міністра автономного уряду, а також під час підготовки угорським урядом плебісциту серед закарпатського населення. Сучасні дослідники вважають, що переважна більшість угорського населення, "які з дня на день чекали включення краю до Угорщини", вороже відносилися до українського уряду¹⁴⁰. Розумів це і А.Волошин та його близьке оточення. Описуючи події 30 жовтня 1938 р., коли в ряді міст Закарпаття пройшли антиукраїнські демонстрації, В.Гренджа-Донський відзначав: "Вже з самого ранку ми бачили величезне напруження і ворожнечу до нас... Перед Народним домом ворожа юрба, наче оси: "Геть з українцями! Хай живе Бродій! Хай живе Горті!..."¹⁴¹. І таких випадків було чимало.

Антиукраїнська пропаганда не припинялася протягом всього істривалого існування Карпатської України. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що "Мадярщина не жаліючи грошей, людських жертв невтомно працює надалі для осягнення своїх 20 річних цілей..."¹⁴². А.Волошин просив своїх урядовців бути готовими до відбиття ворожої пропаганди: "Є оправдані здогади, що мадярська пропаганда захоче в короткому часі всі розбудови на піднесення недав-

но забраних територій перед світом представити як вислід своєї праці. Щоби проти тій пропаганді вже тепер як слід приготувати відповідний матеріал, прошу щоби ...заслано мені весь матеріал, який маєте на руці, що говорив би про це? Як вигляділа тепер відступлена територія в 1919-ому році (зокрема міста Ужгород, Мукачів та Берегово), які інвестиції пороблено на тій території до 1938 року та яким коштом. Для в'яснення справи прошу заслати мені також і фотографічний матеріал, який маєте"¹⁴³. Отже, для уряду А.Волошина не було несподіванкою різке посилення антиукраїнської пропаганди і агітації в краї.

Протягом усього досліджуваного періоду у містах і селах Карпатської України проугорськими розповсюджувалися листівки і виголошувалися гасла "Вон з чехами" і "Бийте чехів", які ставили собі за мету загострювати стосунки між карпатським і чехословацьким урядами. А.Волошин вимагав, щоб Міністерство Внутрішніх Справ Карпатської України "всяку таку протидержавну й протинародно агітацію вже у корени унеможливити й щоби проти інспіраторів проти-чеської агітації виступити енергійно"¹⁴⁴.

Листівкова пропаганда посилилась під час підготовки до плебісциту, проведення якого вимагав угорський уряд. Так званий "Комитет незалежності русинів" закликав населення: "Братья! – нам не треба чешского и украинского панства, но мадыарскую низменность... Мы с чехами только 20 лет жили, то с мадыарами 1000 лет жили вместе. Ци хочете, чтобы этот старый щастливый свет вернулся? От вас зависит! Голосуйте, на общую родину русских и мадыаров!"¹⁴⁵.

Той же "Комитет" переконував закарпатців у необхідності спільного співжиття з Угорщиною, бо тільки вона "дасть нам волю, заробітки і кращу будучність"¹⁴⁶. Листівка "Карпаторускій Народе! Братья Карпаторусы!" закликала захистити А.Бродія, який "за нашу правду зносить переслідування... Терпить він за то, що так як ми бажаєм счастья карпаторусского народа, що хотів злуки Підкарпатської Русі з Угорщиною"¹⁴⁷. Листівка "Сестры и братья!" була видана відразу ж після виборів до Союму Карпатської України. 11 автори закликали до спільної боротьби русинів і угорців проти "Волошина, Ревая и украинского панства", до зустрічі "наших освободителей – мадыарских гонведов"¹⁴⁸. Ці ж гасла висувалися на публічних зборах фенциковців у Сваляві¹⁴⁹. Листівка під назвою "Послушайте це і запам'ятайте собі!", видана чеською мовою, відверто закликала до терору. Вона закінчувалася словами: "Наша терпеливість закінчилася!"¹⁵⁰.

Державна прокуратурія у Великому Березному повідомляла, що 22 грудня 1938 р. "був жандармською станицею в Гукливім задержаний

Василь Губаній..., відомий експонент партії Дра. Стефана Фенцика, отримавши ...прилюдно агітував против влади Карпатської України а її прем'єра, при чім ...роздавав часопис "Дневник"¹⁵¹. Державною прокуратурою була розпочата кримінальна справа проти групи осіб, які агітували про приєднання с. Підгоряни до Угорщини¹⁵². 30 листопада Юрко Гордубей переконував жителів с. Чорний Потік, що "без Ужгорода і Мукачева не можемо жити" і що в цьому винен тільки А.Волошин¹⁵³.

Нерідко на користь Угорщини агітували священники. Апостольський адміністратор Карпатської України Преосвященний Діонізій Нарядій повідомляв відділ преси і пропаганди, що "о.Сілвай Нестор весь час пропагує поміж селянами на підставі радіоголошень з Будапешту"¹⁵⁴. Пістряловський священник Іван Йосиф 29 жовтня 1938 р. проголосив, що солодкого чоловіка Бродія зкинули з міністерського предсідництва, а на місто нього поставили Волошина. Волошин битанг, злодій, він нас продасть. Коли би була завтра неділя, то я сам пійшов би до Ужгороду і сам його заб'ю"¹⁵⁵. За проугорську агітацію був затриманий ужоцький парох Золтан Шолтес¹⁵⁶. 28 грудня 1938 р. "за вчинення підготовки до зговору о республіку" був затриманий парох із Пацканьова Іван Мінь¹⁵⁷. Священник Іжак Емерик під час богослужіння закликав людей приєднати Тячево до Угорщини¹⁵⁸. І таких прикладів можна назвати чимало.

Окружний начальник в Перечині 24 грудня 1938 р. пропонував А.Волошину "...щоби священники близькі духом до мадяр були попереджені на аж третій округ, щоби прийшли між зовсім нових незнайомих людей, між якими непосміють агітовати..."¹⁵⁹. Прем'єр-міністр дану пропозицію залишив поза увагою.

Державна прокуратура у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувалися в образах на адресу А.Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд "українською бандою"¹⁶⁰, а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що "Волошин дурний і ціла влада дурна"¹⁶¹. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А.Волошин заявив, що "не бажає дальшого поступовання в тій справі"¹⁶². Прем'єр-міністр ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися в товаристві його недругів. Однак, яким би чином не поступав Волошин у подібних ситуаціях, вони, без сумніву, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали авторитет влади. У відповідь на це, служба преси і пропаганди вела свою контрпропаганду. Саме з цієї причини з'явилися листівки, в яких возвеличувався Волошин, його діяльність¹⁶³.

Нерідко проугорськи настроєні елементи використовували методи погроз і залякування місцевих українських провідників. В.Гренджал-Донський писав, що голова Волівської окружної національної ради Й.Дудикевич "дуже часто одержує листи з погрозами "Завтра вечер помреш!" – підпис: "Чорна рука" (мадярська). Під'южена голота мало-що не напала на нього з сокирами"¹⁶⁴. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що 31 жовтня 1938 р. В.Бодак, "котрий довгий час агітовав за Мадярщиною і був членом Фенцикової партії, вибив вікна в Ригана ...Згаданий був поранений сокирою в голову від Ригана"¹⁶⁵. 1 листопада 1938 р. Іван Опаленик "був викинений з гостиниці... в Перечин на улицю і розбив собі голову, а то за агітацію мадярську"¹⁶⁶.

Отже, поряд з численними диверсіями терористів, внутрішній спокій в краї порушувала антиукраїнська і античеська пропаганда, заклики до скинення законної влади. Використані матеріали переконують, що в середині Карпатської України уряд А.Волошина мав серйозну опозицію в особі проугорських елементів, з якою не міг не рахуватися.

Взаємини уряду А.Волошина з чеськими властями були суттєво ускладнені античеською пропагандою. Це змусило Волошина поставити перед Міністерством Внутрішніх Справ Карпатської України завдання, "щоби у найкоротшім часі між нашим українським народом і чеським урядництвом настали знова нормальні, приятельські відносини"¹⁶⁷. Однак, не тільки античеська пропаганда негативно позначилася на різкому погіршенні українсько-чеських взаємин. Мав місце також вплив деяких інших факторів.

Призначаючи А.Волошина прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, чехословацький уряд покладав на нього великі надії, як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі, яка не припинялася в краї. А.Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати "правильно свої повинності в межах законів Чехословацької Республіки"¹⁶⁸. Навіть у наказі про запровадження в краї української мови, пропонувалося також поміщати написи чеською або словацькою мовами¹⁶⁹. Отже, призначення А.Волошина прем'єр-міністром не привело до радикальних змін в українсько-чехословацьких відносинах. Підкарпатська Русь, а з 1 грудня 1938 р. Карпатська Україна, продовжувала існувати як складова частина Чехословаччини, а закони, прийняті в Празі, були обов'язковими і для уряду А.Волошина. Такий стан справ продовжувався до 14 березня 1939 р., тобто до проголошення повної незалежності Карпатської України. На вимогу

Праги був звільнений з посади міністра Ю.Ревай і цей акт чехословацького уряду був сприйнятий як належне. Уряд Волошина не міг обійтися без згоди Праги, коли призначав вибори до Союму.

Станом на лютий 1939 р. в краї проживало 8,5 тисяч чеських чиновників (разом із сім'ями – 15 тисяч). І хоча важко погодитися з сучасними дослідниками, що всі вони "вороже ставились до влади А.Волошина і всього українського"¹⁷⁰, однак переважна більшість була саме того спрямування. Члени Української національної ради у Великій Копані скаржилися А.Волошину на місцевого коменданта жандармерії Й.Кріжа, який "робить великі неприємності в нашій селі, агітовані і ще і днесь підбурює населення проти одної кандидатської листи"¹⁷¹. На вимогу жителів В.Копані покинути село, Й.Кріж відповідав: "Я пуйду с Копане, але еше мусім забіт двадцят неб тщицет українцу"¹⁷². В с. Довге вєсь "склад довжанського учительства є ворожий українській нації"¹⁷³. В.Гренджа-Донський писав, що "чехи, не тільки що на кожному кроці провадять саботажі, але навіть відкрито агітують. Комендант жандармерії в Буштині відкрито говорить, що з приходом українського уряду буде населенню гірше"¹⁷⁴. Жителі с. Білки скаржилися А.Волошину на місцевого коменданта жандармерії Богача, який "є запеклим чеським шовіністом, який все ворожо ставився і ще й нині ставиться до української справи"¹⁷⁵. Автори скарги звинувачували Богача в провокативних діях: "...Хтось болотом обкидав чеський надпис на бувшій чеській захоронці, де тепер знаходиться управа... Болотом були обкидані і вікна канцелярії управи. Пан комендант скоро по обкиданню болотом надпису появився в касарні Січі і заявив, що цей вчинок зробили січовики. ...Підозріваемо, що це було навмисно приготовано, щоб нас випровокати і очернити, що ми виступаємо проти чехів"¹⁷⁶.

Отже, переважна більшість чеських чиновників вороже відносились до українського уряду, що справляло негативний вплив на розвиток українсько-чеських взаємин. Однак, необхідно відзначити, що нерідко ініціаторами античеських заходів виступали також січовики. Юрист М.Бандусяк у зверненні до слідчої комісії Президії Української Центральної Народної Ради писав, що особистий секретар А.Волошина І.Рогач "закликав січовиків розбивати вікна..., зривати чеські прапори. Внаслідок такої вихови січовики билися з вояками і поліцією"¹⁷⁷. Виступи І.Рогача послужили сигналом до дій. Житель с. Колочава М.І.Шимоня розповідав, як місцеві січовики у спілці з галичанами, скинули чехословацький прапор і замінили його українським. Інцидент був з'ясований мирним шляхом. Інший активний учасник подій 1938–1939 р.р. Й.Сарвадій писав про античеські дії окружного

начальника в Рахові Солом'яного, який наказав до 21 березня 1939 р. замінити чеські надписи українськими. "Місцева команда Січі, – писав Сарвадій, – однієї ночі самочинно позривала чужомовні надписи, що спричинило непорозуміння з урядом. Цей почин д-р. Фрищин прилюдно зганив, – січовики втручаються у не свої справи. Коли д-р. Фрищин був у міністерстві шкільництва в Хусті, запрошено його до Головної Команди Січі, де накинули йому на голову коц й побили так, що навіть ребра поломили"¹⁷⁸.

З вищесказаного випливає, що конфронтацію у чесько-українських стосунки вносили обидві сторони. Чехи не сприймали українську владу і її рішення, а українці намагалися позбутися "опіки", і нерідко використовували для цього різні методи, іноді такі, які суперечили чехо-словацькій конституції.

Українсько-чеські відносини різко загострилися після призначення чеського генерала Л.Прхали третім міністром Карпатської України. Уряд А.Волошина розцінив це рішення чеської влади, як втручання у внутрішні справи автономної держави. 20 січня 1939 р. А.Волошин у листі до Прхали писав: "Це порушення автономних прав К.У. (П.Р.) викликало велике обурення між карпато-українським населенням. Свідчать про це стихія демонстрацій, які дуже згіршили дотепер на загальні добрі відносини між карпато-українським населенням а чеським урядництвом К.У.... Співпраця з Вами у правительстві К.У. (П.Р.) за тих обставин є неможливою"¹⁷⁹.

Демонстрації проти призначення Прхали українським міністром у багатьох населених пунктах краю вилилися у масові акції протесту. Жителі с. Вучкового вислали на ім'я Української Центральної Ради "Маніфест про життя, або смерть!", в якому вимагали відкликання Прхали, а також звільнення із службових посад всіх чехів¹⁸⁰. Надійшов протест із с. Торунь: "Раз здобутої волі ціною нашої крові чехам не дамо. Лише по наших трупах нас всіх чехи можуть посягнути на нашу волю"¹⁸¹. негайного відкликання міністра-чеха вимагали жителі Колочави, Річки, Великого Студеного та інших закарпатських гірських сіл¹⁸².

Необхідно відзначити, що окремі представники уряду роз'їжджали по селах і закликали народні маси до актів протесту проти призначення Прхали українським міністром. 5 лютого 1939 р. чеським капітаном Новосадом був заарештований Кость Ліневич "за спробу агітувати в Доманинцях. Звинувачений в розповсюдженні листівок проти Прхали"¹⁸³. Що стосується письмових протестів окремих селянських громад, які надійшли на ім'я А.Волошина та його уряду, то їм

притаманна своєрідна стандартність. Складається враження, що більшість із них друкувалася в канцелярії відділу преси і пропаганди Карпатської України. Волошину конче потрібні були голоси проти Прхали. Справа закінчилася компромісно: Прхала виконував обов'язки міністра транспорту.

Численні сутички між чеськими військами і січовиками переросли у кровопролитні бої 13–14 березня 1939 р. Вони детально описані в спогадах В.Гренджі-Донського, Й.Сарвадія, В.Шандора, І.Шанти, хоч названі автори по-різному їх трактують¹⁸⁴. На думку В.Гренджі-Донського відбувся "брутальний напад чеського регулярного війська"¹⁸⁵. Протилежної точки зору притримується Й.Сарвадій, який був аспірантом чеської армії: "...Вночі близько першої години опівночі озброєні січовики облягли Головну Управу Жандармерії, що містилася в старинній будові "Раковці"... Речник озброєних січовиків запропонував службовим жандармам негайно передати січовикам службу і ключі від складів зброї. Жандарми, чех і два українці, старалися переконувати старшину Січі, що вони цього вчинити не можуть... Суперечка завершилася стріляниною, ми не знаємо хто перший стріляв..."¹⁸⁶. Словацький дослідник Я.Кокошка писав, що "в ніч з 13 на 14 березня 1939 р. була зроблена спроба вжити рішучих дій. Члени хустської організації "Січ" напали на військові склади і зробили спробу оволодіти містом"¹⁸⁷.

Напад на Головну Управу Жандармерії був викликаний відсутністю в січовиків зброї. Вони кілька разів зверталися до А.Волошина, однак прем'єр-міністр згоди не давав. Він сподівався, що чеська армія в змозі захистити територію краю. Збройні сили Чехословаччини мали 45 дивізій, 1582 літаки, 469 танків, 5760 гармат і нічим не поступалися передовим арміям світу¹⁸⁸. В.Гренджа-Донський помилився, коли писав, що "Волошина старшини переконали і він дав писемний наказ комендантові жандармерії"¹⁸⁹. Про напад групи січовиків на чеські склади із зброєю Волошин дізнався тільки тоді, коли чеська армія вже блокувала всі споруди Карпатської Січі. Він наказав негайно припинити опір, однак тільки після кількох його попереджень полковник М.Колодзінський, що очолював оборону січової гостиниці, вирішив підкоритися¹⁹⁰.

Аналогічні події відбулися також в деяких інших населених пунктах Карпатської України, що є доказом спланованості дій керівництва Карпатської Січі. В Торуні групу січовиків по здобуттю зброї очолював комендант місцевої команди чотар С.Дубик. Прийшли підкріплення з Волового, Прислопа і Лопушного. Наказ підписав комендант волівської

конспіративна робота є керована із за границі і за чужі гроші"²⁰⁴. Змону планували провести у два етапи: на першому (13–14 березня) захопити чеську зброю, а на другому (14–15 березня) здійснити державний переворот. Провал операції по захопленню зброї зробив другий етап операції неможливим. Необхідно відзначити, що чеська контррозвідка тримала А.Волошина у курсі всіх справ²⁰⁵. Повідомлення про підготовку змови містяться в працях В.Бірчака і В.Маркуся²⁰⁶.

З вищенаведеного матеріалу випливає, що на політичну ситуацію в краї негативно впливав ряд дестабілізуючих факторів, як внутрішніх так і зовнішніх: безперервні напади угорських та польських терористів, планомирна і цілеспрямована діяльність проугорських елементів на території краю. Заважали консолідації всіх патріотичних сил суперечності між українською владою і чеськими урядовцями, а також особливо суперечності в українському таборі.

Всі ці фактори одночасно і постійно діяли, чим робили внутрішньополітичне становище Карпатської України нестабільним і вибухонебезпечним. Вони прискорили встановлення в краї авторитарного режиму, якому демократичні процеси стали заважати. На засіданні комісії Української Національної Ради 30 грудня 1938 р., один із відомих політичних діячів краю М.Брацдайко відверто заявив: "Принцип демократичний нам є шкідливий"²⁰⁷.

А.Волошин видав кілька наказів про закриття окремих видань, які не влаштували нову владу. Така доля спіткала щоденники "Русин", "Карпаторусській Голос", "Русській Голос"²⁰⁸. Уряд А.Волошина повідомляв сваявські окружні власті, що видано наказ про негайне закриття часопису "Тиса", який "загрожує своїм змістом публичний лад та безпеку"²⁰⁹. Причиною такому рішенню послужили всього дві статті, поміщені в цьому часописі: "Хліба і роботи а не летючки" і "Ужгород–Мукачево"²¹⁰. Головний редактор часопису І.Ковач і відповідальний редактор В.Сцитовський переконували своїх читачів, що "новая республика и новая Подкарпатская Русь необеспечить ему ту спокойную жизнь, ту русскую культуру и тот насущий кусок хлеба, которыми он до сих пор жил"²¹¹. Нерідко закриття русофільських газет вимагали самі закарпатці. М.Мандрик із Савлюша (Виноградово – М.В.) повідомляв відділ преси і пропаганди, що "кожна стаття газети "Дневник" гидким та підлим способом нападає на все, що українське... Необхідно застановити часопис"²¹². На території краю було також заборонено розповсюджувати угорські газети "Кіш Уйшаг", "Пешті Гірлоп" та "Ешти Ушаг"²¹³. А.Волошин сповіщав С.Сабола (Зореслава), що "Календар", який він видає, надрукують тільки "під умовою, що фотографії на сторінках 39/40 і 45/46 будуть усунені"²¹⁴.

Вищеназвані факти свідчать про введення жорсткої цензури на газети і журнали, які видавалися в Карпатській Україні. Переважна більшість з них була закрита. Це стосується також і численних "Обществ ім. Духновича". Зокрема, 30 листопада 1938 р. таке "Общество" було закрито в с. Вишкові²¹⁵.

20 листопада 1938 р., згідно з наказом А.Волошина у Закарпатті був утворений і почав діяти концентраційний табір Думен поблизу м. Рахова. До нього могли потрапити "дезертири та втікачі з заграниці" і "політичні провинивці з нашого краю..."²¹⁶.

Що ж увяляв собою цей табір? Словацький письменник Ф.Іванчо, який від другої половини грудня 1938 р. знаходився в таборі, писав, що "Думен можна назвати концтабором лише умовно... В думенському таборі бракувало те основне, без чого не обходяться справжні концтабори, якими є: подвійна огорожа з колючого дроту навколо табірної площі, навколо табору заборонна площа – зона; на вуглах табору – сторожові вишки з озброєними вартівими; страва – за процентами виконаної денної норми; робочий день – 12 годин в кожному пору року"²¹⁷. Інший очевидець тих подій, М.Бандусяк писав, що в таборі "охорони не було, ізольовані могли легко втекти"²¹⁸.

Отже, думенський табір важко назвати концентраційним, на зразок фашистських чи сталінських. Його створення було актом більш символічним, ніж місцем катування і знешкодження інакомислячих. Підтвердженням цієї думки є той факт, що на Думені не засвідчено жодного вбивства засланих туди порушників закону.

Безумовно, що такі акти, як розпущення політичних партій, безальтернативні вибори до Союму, закриття друкованих органів і окремих товариств, утворення концентраційного табору були недемократичними. Вони свідчили про існування держави авторитарного типу. Однак, враховуючи цілий ряд факторів (складна міжнародна обстановка, диверсії угорських і польських терористів, активна і цілеспрямована протиукраїнська пропаганда в краї, яку проводила проугорська "п'ята колона", заклики до скинення законного уряду), уряд Карпатської України, в інтересах збереження спокою в державі і з метою створення нормальних умов в краї вирішив піти на певне згортання демократії і консолідувати всі патріотичні сили Закарпаття.

Із вищесказаного можна зробити такі висновки:

Внутрішньополітичний розвиток Карпатської України з жовтня 1938 – до середини березня 1939 р.р. був неоднозначним, суперечливим і складним. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономних прав у складі федеративної Чехословаччини. Заміна

кабінету А.Бродія урядом А.Волошина свідчила про радикальну зміну політичної орієнтації. Починаючи з 26 жовтня 1938 р. А.Волошин та очолюваний ним уряд, взяв чіткий курс на українізацію всього суспільного життя Карпатської України. Український уряд Закарпаття чітко притримувався орієнтації на Німеччину, єдину країну, що гарантувала безпеку кордонів краю.

Важливою віхою в житті закарпатців були вибори і засідання Сойму Карпатської України – першого українського парламенту в краї. Незважаючи на історичність прийнятих Соймом рішень, вони виявилися формальними, бо окупація Угорщиною Карпатської України, не дала можливість втілити їх у життя.

На внутрішньополітичну ситуацію в краї негативно впливав ряд зовнішніх і внутрішніх факторів. Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда на території краю проугорської "п'ятої колони", численні конфлікти між чеськими урядовцями і місцевим населенням, а також суперечності в самому українському таборі, створювали ситуацію в країні вибухонебезпечною.

Історичні документи свідчать, що конфронтацію у чесько-українські стосунки вносили обидві сторони. Численні конфлікти врешті-решт переросли у кровопролитні бої 13–14 березня 1939 р. між січовим і чеським військом, в результаті яких Карпатська Січ зазнала значних втрат і виявилася нездатною протистояти військам фашистської Угорщини. Відповідальність за цю трагедію несуть її керівники.

Безперервні конфлікти і суперечності в українському таборі вилились у кілька спроб скинути законну владу Карпатської України. Остання (в ніч з 13 на 14 березня 1939 р.) була особливо небезпечною, бо співпала з вторгненням агресора.

Важке внутрішньополітичне становище карпатського уряду, на яке одночасно негативно впливали вищеназвані внутрішні і зовнішні фактори, а також невпевненість А.Волошина у всебічній підтримці всього населення краю, змусили його піти на певне згортання демократичних процесів. Воно проявилось у забороненні всіх політичних партій і створенні єдиної партії – УНО, що свідчило про авторитарний характер влади у Карпатській Україні. Мали місце також закриття окремих видань, товариств, відкриття концтабору, до якого потрапляли як відкриті вороги, так й інакомислячі.

Відхід уряду А.Волошина від демократії пояснювався необхідністю створення оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних сил Закарпаття і проведення соціально-економічних перетворень в краї.

1. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.38, арк.1.
2. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 79.
3. Там же.– С. 26.
4. Особистий архів Ф.Горвата.
5. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.40, арк.3.
6. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.72, арк.1.
7. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 30.
8. Там же.– С. 48.
9. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 81.
10. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.6, арк.3.
11. Стерчо Петро. Карпато-українська держава.– С. 10–11.
12. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 48.
13. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.47, арк.12.
14. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.47, арк.18.
15. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.47, арк.9.
16. Нова свобода.– 1938.– 27 жов.
17. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.41, арк.1.
18. Див. дет.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 129–135.
19. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.144, арк.3.
20. Стерчо Петро. Карпато-українська держава.– С. 76.
21. Химинець Юліан. Закарпаття і Радянський Союз (1919–1944)/Карпатська Україна.– 1993.– 15 квіт.
22. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 78.
23. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.8, арк.1.
24. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.45, арк.4.
25. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 144.
26. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.45, арк.1.
27. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.388, арк.19.
28. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.45, арк.1.
29. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.42, арк.1.
30. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.19, арк.19.
31. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.19, арк.20.
32. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.19, арк.15.
33. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.19, арк.2.
34. Лемак В. Карпатська Січ: таємне стає явним//Новини Закарпаття.– 1992.– 10 лист.
35. Там же.
36. Стерчо Петро. Карпато-українська держава.– С. 82.
37. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.15, арк.3.

38. Вегеш М. Цвіт історії – не опадає! //Карпатська Україна.– 1992.– 12 лис.
39. Гренджа-Донський Василь. Спомини.– С. 195.
40. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.321, арк.1.
41. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.73, арк.44.
42. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.12, арк.4.
43. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.32, арк.4.
44. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 141.
45. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.14, арк.1.
46. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 145.
47. Росоха Степан. Сойм Карпатської України.– С. 34–35.
48. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.12, арк.1.
49. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.12, арк.2.
50. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.12, арк.4.
51. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 123.
52. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.12, арк.3.
53. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.13, арк.13.
54. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 125–126.
55. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна//Сторінки історії України. XX століття.– Київ, 1992.– С. 308–309.
56. Росоха Степан. Сойм Карпатської України.– С. 49.
57. Там же.– С. 50.
58. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 93.
59. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.6, арк.5, 6.
60. Вегеш М. Комендант Колочавської Січі//Карпатська Україна.– 1992.– 15 жов.
61. Вегеш М. Міжгірщина в роки фашистської окупації//Рад. Верховина.– 1990.– 11, 12 верес.
62. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.6, арк.8.
63. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 168.
64. Стерчо Петро. Карпато-українська держава.– С. 133.
65. Шандор Вікентій. Карпатська Україна між двома світовими війнами.– Торонто, 1979.– С. 85.
66. Росоха Степан. Сойм Карпатської України; Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 243–260.
67. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938–1939 р.р.//Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-р.р. XX ст.".– С. 128.

68. Там же.- С. 129.
69. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.64, арк.163.
70. Косик Володимир. Україна і Німеччина у другій світовій війні.- Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993.- С. 468.
71. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.- С. 26.
72. Там же.- С. 30.
73. Стерчо Петро. Карпато-українська держава.- С. 211-212.
74. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.- С. 30.
75. Стахів Е. Спогади колишнього січовика//Зак. правда.- 1990.- 24 берез.
76. Химинець Юліан. Закарпаття - земля української держави.- С. 104.
77. Вегеш М. Довга дорога додому//Зак. правда.- 1992.- 20 жов.
78. Пайкош О. Ой той, Вор'юлопош!//Зак. правда.- 1991.- 12 жов.
79. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 261-341.
80. Там же.- С. 7, 8.
81. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга I.- Львів, 1993.- С. 511.
82. Пугач Степан. У мадьярській тюрмі: Спомини молодого в'язня.- Нью-Йорк, 1978.- С. 7-8.
83. Химинець Юліан. Закарпаття - земля української держави.- С. 104.
84. Бабота М. Перебування в Ковнері. Спогад//Зак. правда.- 1992.- 19 лист.
85. Карпатська Україна - 50.- Торонто, 1989.- С. 5.
86. Божук Г.В., Зілгалов В.О. Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30-50-х роках// V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.- С. 288.
87. Химинець Юліан. Закарпаття - земля української держави.- С. 89.
88. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 23.
89. Стерчо Петро. Урядова координація операцій мадьярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 р.р.- С. 16.
90. Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни.- Ужгород, 1990.- С. 14.
91. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 28.
92. Нова свобода.- 1938.- 20 жов.

93. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 34.
94. Там же.- С. 73.
95. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.32, арк.1-3.
96. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.44, арк.1.
97. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.
98. Нова свобода.- 1939.- 12 січ.
99. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.
100. Нова свобода.- 1939.- 3 лют.
101. Нова свобода.- 1939.- 4 лют.
102. Гранчак І.М., Поп І.І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду другої світової війни//Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи.- Ужгород, 1993.- С. 224.
103. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.156, арк.5.
104. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.
105. Нова свобода.- 1939.- 25 лют.
106. Нова свобода.- 1939.- 21 лют.
107. Нова свобода.- 1939.- 3 лют.
108. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.17, арк.3.
109. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.17, арк.3, 4.
110. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 44.
111. Там же.- С. 71-72.
112. Там же.- С. 72.
113. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.5, арк.8.
114. Нова свобода.- 1939.- 18 лют.
115. Нова свобода.- 1938.- 25 лист.
116. Нова свобода.- 1938.- 20, 25 лист.; Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 77, 93.
117. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.65, арк.13.
118. ЗОДА, ф.4с/18, оп.1, спр.43, арк.1.
119. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.65, арк.12.
120. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.159, арк.9.
121. Нова свобода.- 1938.- 25 лист.
122. Нова свобода.- 1938.- 20 лист.
123. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.- С. 87.
124. Нова свобода.- 1938.- 27 лист.
125. Стерчо Петро. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр.- С. 17.
126. Там же.
127. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.319, арк.1.

128. Нова свобода.— 1939.— 5 лют.
129. Там же.
130. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.1–320.
131. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.87, арк.1, 2.
132. Нова свобода.— 1939.— 2 лют.
134. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.43, арк.2.
135. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.319, арк.6.
136. Нова свобода.— 1938.— 20 лист.
137. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.— С. 108.
138. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.9, арк.2.
139. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.156, арк.1.
140. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.—
С. 125.
141. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.— С. 47–48.
142. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.14, арк.2.
143. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.25, арк.3.
144. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.65, арк.62–64.
145. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.170, арк.5.
146. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.24, арк.3.
147. ЗОДА, ф.4с/18, оп.1, спр.80, арк.4.
148. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.14, арк.6.
149. ЗОДА, ф.4с/18, оп.1, спр.32, арк.1–4.
150. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.24, арк.3.
151. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.336, арк.1.
152. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.12, арк.2.
153. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.83, арк.6.
154. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.73, арк.30.
155. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.83, арк.8.
156. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.170, арк.5.
157. ЗОДА, ф.4с/18, оп.1, спр.74, арк.1.
158. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.26, арк.1, 2.
159. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.73, арк.31.
160. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.43, арк.80.
161. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.176, арк.1.
162. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.83, арк.2.
163. ЗОДА, ф.3, оп.4, спр.12, арк.1, 2; оп.3, спр.86, арк.8.
164. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.— С. 35.
165. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.50, арк.2.
166. Там же.
167. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.64, арк.60–62.

168. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.47, арк.9.
169. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.10, арк.5.
170. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 126.
171. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.28, арк.1.
172. Там же.
173. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.55, арк.32.
174. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 117.
175. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.21, арк.3.
176. Там же.
177. ЗОДА, ф.1148, оп.1, спр.2, арк.2.
178. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.– С. 14.
179. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.64, арк.42, 43.
180. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.178, арк.42.
181. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.178, арк.50.
182. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.178, арк.44, 106, 115.
183. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.10, арк.1.
184. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 208–242; Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.– С. 19–24; Шандор Вікентій. Карпатська Україна між двома світовими війнами.– С. 55; Шанта І. Карпатська Україна. 1939-й. Боротьба з чеськими збройними силами//Зак. правда.– 1993.– 13 берез.
185. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 234.
186. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.– С. 22–23.
187. JROSLAV KOKOSKA. AMIRALUL CANARIS. EDITURA MILITARA, 1970.– С. 158.
188. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна//Сторінки історії України. ХХ століття.– С. 312.
189. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 208.
190. Там же.– С. 232.
191. Там же.– С. 240.
192. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.– С. 24.
193. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 239.
194. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.– С. 24.
195. Штефан Августин. Августин Волошин президент Карпатської України (Вступне слово).– Торонто, 1977.– С. 9.

196. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.73, арк.30.
197. ЗОДА, ф.1148, оп.1, спр.2, арк.1.
198. ЗОДА, ф.1148, оп.1, спр.2, арк.2.
199. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.–
С. 8–9.
200. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 121.
201. Там же.
202. Шандор Вікентій. Карпатська Україна між двома світовими
війнами.– С. 55.
203. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.–
С. 44.
204. ЗОДА, ф.1148, оп.1, спр.2, арк.3.
205. Сарвадій Йван. Змова проти уряду Карпатської України.–
С. 10.
206. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини й переживання.–
Прага, 1940.– С. 56.
207. ЗОДА, ф.1148, оп.1, спр.1, арк.1.
208. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.48, арк.16.
209. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.48, арк.1.
210. ЗОДА, ф.4с/18, оп.1, спр.8, арк.1.
211. ЗОДА, ф.4с/18, оп.1, спр.80, арк.4.
212. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.75, арк.4.
213. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.14, арк.17.
214. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.65, арк.26.
215. ЗОДА, ф.17, оп.1, спр.320, арк.1.
216. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.16, арк.3.
217. Іванчо Ф. Мої спостереження//Зак. правда.– 1992.– 3 груд.
218. Бандусяк М. Правда і вигадки про Думен//Там же.

РОЗДІЛ-III

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ЗАКАРПАТТЯ НАПРИКІНЦІ 30-х р.р.

§1. Українська преса Східної Галичини про соціально-економічне становище і політичний розвиток Закарпаття в 1938–1939 р.р.

Упродовж 30-х років у Східній Галичині видавалися десятки українських газет і журналів, які висвітлювали історичні події, пов'язані з Карпатською Україною. Лише один їх перелік засвідчує, що українське населення цього регіону мало широкий вибір інформації про міжнародне, соціально-економічне і внутрішньополітичне становище Закарпаття в 1938–1939 р.р. Такі видання, як "Літопис Червоної Калини", "Неділя", "На переломі", "Авангард", "Жіноча доля", "Жіноча воля", "Діло", "Новий час", "Нова зоря" та ряд інших, намагалися поміщати на своїх сторінках найширшу інформацію про події за Карпатами.

Головна увага в пресі приділялася висвітленню подій, пов'язаних з боротьбою закарпатців за автономні права. Невідомий автор статті у львівському журналі "Неділя" ще в 1930 р. з обуренням писав про небажання чеських властей надати автономію жителям краю¹. Преса Галичини постійно нагадує чехословацькому урядові про необхідність виконання взятих на себе зобов'язань. З цього приводу львівський часопис "Діло" писав: "Найкраще було би признати слушність чеському урядові, що рішився виконати прийняті десять літ тому міжнародні власні законодавчі зобов'язання щодо Закарпаття"². Газета робить докір і польським властям. На її думку, українці Галичини більше заслуговують на одержання автономних прав, бо їхня національна свідомість "де-де вище від того рівня і стану, що на Закарпатті"³.

Кореспонденти галицьких газет і журналів уважно слідкували за підсумками перепису 1930 р. в Закарпатті. Автор статті "Автономія Закарпаття і новий перепис", надрукованій в органі Українського Національного Державного Об'єднання (УНДО) газеті "Діло", доводив, що "лише автономічний устрій, загарантований Закарпаттю міжнародним і чеськословацьким законодавством, може дати йому можливість приспішити культурний розвиток"⁴. Висловлювалася надія, що "державний розум чеських керманічів каже сподіватися, що ця справа буде в найближчому часі полагоджена"⁵. У 1931 р. "Діло"

опублікувало виступ посла чехословацького парламенту Ю.Гусная, який закликав празький уряд виконати взяті на себе зобов'язання. Названий посол добивався тільки взаємопорозуміння, коли говорив: "Населення, яке щиро й одверто приєдналося в 1919 році до нашої республіки... як тоді безмежно довіряло вам, так і сьогодні від вас нічого іншого не бажає, як щирого довір'я"⁶.

В кінці 30-х р.р., поряд з проблемою автономії, на перший план висувається подача матеріалів про січневі події 1919 р. Чому саме їм приділялася особлива увага? Вони, на думку галицьких кореспондентів, свідчили про короточасний, але вагомий за своїм змістом, спалах свідомості закарпатців, коли 21 січня 1919 р. 400 делегатів Всеукраїнських зборів в Хусті проголосували за злуку краю з Українською Народною Республікою. Робиться висновок, що ці події послужили підґрунтям жовтню 1938 р., коли Закарпаття здобуло автономний устрій. Події 1919 р. висвітлені в статті М.Творидла "Перші революційні пробіски на Карпатській Україні"⁷, спогадах І.Молещія "Моя виправа на Закарпаття"⁸ і В.Бірчака "З Ужгороду до Хусту"⁹.

Хоча галицька преса протягом всього міжвоєнного періоду поміщала інформацію про Закарпаття, однак саме на кінець 30-х р.р. припадає зростання інтересу українців Східної Галичини до краю. Починаючи з жовтня 1938 р. Закарпаття посідає центральне місце на сторінках галицьких газет і журналів. В цьому нема нічого дивного, бо в цей період у Закарпатті відбувалися події, що викликали великий резонанс у світі.

Враховуючи відсутність належної джерельної бази, свідчення галицької преси, підкріплені архівними документами і науковими дослідженнями, мають важливе значення. Вони дають змогу з'ясувати позицію, яку займали українці Східної Галичини по відношенню до Карпатської України.

Матеріалам, опублікованим на сторінках галицької преси можна довіряти. Цілий ряд їх власних кореспондентів були акредитованими у Закарпатті. Завдяки їм читачі мали змогу одержувати регулярну інформацію, як правило, відразу після подій. У цьому відношенні слід виділити репортажі і статті власкора львівського часопису "Діло" Романа Голяна.

Нерідко преса Східної Галичини поміщала на своїх сторінках передруки з урядової газети "Нова свобода", яка видавалася в Хусті під редакцією В.Гренджі-Донського. Однак, необхідно відзначити, що першочергова увага надавалася статтям, репортажам і коментарям своїх власних кореспондентів.

Міжнародне становище Карпатської України в кінці 30-х р.р. було надзвичайно складним. Серед країн, постійно висувуючих територіальні претензії до краю, виділялася Угорщина. Її уряд вважав себе єдиним повноправним претендентом на оволодіння Карпатською Україною. Галичина уважно слідкувала за розвитком подій у Закарпатті та навколо нього. На сторінках галицької періодики міститься чимало матеріалів про відношення Угорщини, Польщі, Німеччини, Румунії, Англії, СРСР до Закарпаття.

М.Данько, автор статті "Європейська криза й українська справа", справедливо писав, що останнім часом "українців згадують у пресі при кожній нагоді"¹⁰. Головною причиною цьому послужили події у Закарпатті, зокрема, здобуття його жителями автономних прав. Українці Галичини всіляко підтримували закарпатців, сподіваючись, що і Польща поступить аналогічно. Що стосується останньої, то, як заявив міністр закордонних справ А.Бек, "при нинішньому стані польсько-українських взаємин безумовно прикрим є сам факт заповідження автономії Закарпаття"¹¹. Необхідно врахувати, що про це було заявлено А.Беком ще в 1931 р., коли чехословацький уряд обмежувався тільки обіцянками.

Починаючи з жовтня 1938 р. у галицькій пресі, зокрема часописі "Діло", з'являється цілий ряд публікацій про позицію Угорщини щодо Закарпаття. Угорський уряд вимагав негайного проведення плебісциту в країні, сподіваючись на його позитивні для себе результати. З цього приводу "Діло" передрукувало з угорської газети "Мадяршаг" статтю "Домагаємось плебісциту на Підкарпатській Русі". В ній говорилося: "Домагаємось, щоб руський нарід, який 20 років зазнавав стільки лиха під чеським пануванням, міг в кінці сам рішати про свою долю"¹². Добре розуміючи, що сама агітація не дасть відчутних результатів, гортистська Угорщина розпочала активну дипломатичну роботу, яка нерідко велася нечесними методами по відношенню до Закарпаття — складової частини федеративної Чехословаччини. Багато в чому доля краю вирішувалася на переговорах 1938 р. між Чехословаччиною і Угорщиною в Комарно. На них угорські дипломати в черговий раз висунули свою ідею плебісциту, але вона була рішуче відкинута їх чехословацькими колегами. Справедливо писало "Діло", що "...у зв'язку з цими переговорами справа Закарпаття стала найголовнішою і найактуальнішою проблемою дня"¹³.

Переговори закінчилися безрезультатно, і тоді регент Угорщини М.Горті звернувся до учасників конференції, яка проходила у вересні-жовтні 1938 р. в Мюнхені. Преса Галичини детально описала позицію

Німеччини, Англії, Франції та Італії до ситуації, яка виникла після завершення угорсько-чехословацьких переговорів. Особливо небезпечною галицька преса вважала пропозицію Італії про поділ Закарпаття на три частини, а саме між Угорщиною, Польщею та Румунією"¹⁴. Однак, на той час Німеччина італійську пропозицію не підтримала, вважаючи за краще включити Закарпаття до складу Словацької держави і тим самим завадити утворенню спільного угорсько-польського кордону. Проте не відкидалося і приєднання краю до Угорщини. Німеччина постійно шантажувала Карпатську Україну, чекаючи, коли Угорщина приєднається до антикомінтернівського пакту. Проблема угорсько-польсько-чехословацьких відносин кінця 30-х років знайшла детальне висвітлення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників.¹⁵

Український уряд на Закарпатті рішуче виступив проти імперських діляхань Угорщини. Галицька преса передрукувала з "Нової свободи" інтерв'ю міністра Карпатської України Ю.Ревая, який неоднозначно заявив: "Ми стоїмо на становищі самовизначення всіх народів і на тій базі готові дійти до порозуміння з Мадярщиною"¹⁶. Своє ставлення до проблеми територіальної цілості Закарпаття преса Галичини висловила у статті "Чого хоче українське Закарпаття?". "Нині ті границі, – писало "Діло", – без волі українського населення Підкарпаття не має право ніхто зманювати чи їх коригувати. Це слід особливо пригадати чехословацькій владі на випадок будь-яких переговорів з Мадярщиною"¹⁷.

Необхідно відзначити, що доля Закарпаття не залежала від його уряду. Не міг суттєво на неї вплинути і чехословацький уряд. Навколо краю йшла міжнародна гра, планувалися і проводились різні політичні комбінації, які закінчилися тільки 12 березня 1939 р. Вже наступного дня німецький посол в Бухаресті Ердмансдорф повідомив Горті і прем'єр-міністра Телекі про дозвіл Гітлера на захоплення Угорщиною Карпатської України одним ударом"¹⁸.

Іноколи угорська преса поміщала статті, в яких відмовлялася від раніше надрукованого матеріалу. Так, напівофіційна газета "Постер Львюйд" доводила, що "Мадярщині навіть не снилося посягати на Закарпаття. Всю пресову дискусію довкола цієї справи спричинили діяльські сили московського Комінтерну"¹⁹. Преса Галичини з таким твердженням не погоджувалася. Навіть "Діло" – орган, вороже настроєний проти СРСР, вказував, що "совітська преса подає дуже мало вісток про українське Закарпаття"²⁰.

Зустрічаємо кілька повідомлень про взаємини уряду А.Волошина в Німеччиною. Преса Галичини підтримувала обрану карпатським

урядом орієнтацію. Вона схвально зреагувала на рішення Волошина про продажу книги Гітлера "Майн кампф" і дозвіл німецькій меншині організувати партію нацистського зразку²¹. Повідомлялося також про зворотню реакцію німецького уряду, що виявив задоволення з цього приводу²². Галицька періодика інформувала своїх читачів про грошову позику в сумі 100 тисяч злотих "на зимову поміч для найбільш бідних українців на Підкарпатті", яку обіцяв надати німецький уряд²³. Говориться про виїзд з Німеччини господарсько-промислової комісії для "усталення планів розбудови Підкарпаття"²⁴. Члени комісії переконували А.Волошина, що Закарпаття у недалекому майбутньому нічим не поступатиметься Швейцарії²⁵. Висока оцінка давалася ініціативі управи Українського Національного Об'єднання в Німеччині, яка "видала комунікат у справі збірки на національний фонд Карпатської України"²⁶. Редакція газети "Діло" вірила в "виразно прихильне ставлення до національного самовизначення Закарпаття нацистського органу "Фелькішер Беобахтер"²⁷.

Складалося таке враження, що Німеччина не дозволить Угорщині захопити Карпатську Україну. Це ввело в оману і пресу Галичини. Газета "Діло" помістила на своїх сторінках оптимістичне повідомлення "Німеччина не допустить до замаху на Карпатську Україну"²⁸. Підтвердженням такого висновку львівський часопис "На переломі" вважав появу в краї німецьких військових фахівців, які допомагали формувати окремі січові загони на зразок нацистських військ СС²⁹.

Зацікавилася Закарпаттям Великобританія. Власний кореспондент львівського журналу "Неділя", прізвище якого з'ясувати не вдалося, повідомляв про зацікавлення представника Міністерства Закордонних Справ країни лорда Рансімена українським питанням взагалі, а справами Закарпаття зокрема. Інформувалося про його зустріч з А.Волошином, яка відбудеться найближчим часом³⁰. Інший галицький журнал "Жіноча воля", що видавався в Коломиї, опублікував повідомлення "Англіїці цікавляться долею Підкарпаття", в якому говорилося про різке зростання інтересів Великобританії до краю. Воно проявилось в тому, що "за останній місяць англійські газети помістили около 520 згадок" про Закарпаття³¹.

Отже, інформація галицької преси про міжнародне становище Карпатської України в кінці 30-х р.р. свідчила про те, що воно було важким і суперечливим. Не легшим було також соціально-економічне становище, яке особливо погіршилося після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Преса Галичини на своїх сторінках поміщала різноманітні повідомлення з цього приводу.

Галицький економіст Е.Храпливий опублікував дослідження "Карпатська Україна в числах", в якому переконував, що "продукція в сільському господарстві Карпатської України зростає і це свідчить про зріст хліборобської культури загалом. Нема сумніву, що він буде ще більшим..."³². Стаття Е.Храпливого була опублікована в 1938 р., а наступного року становище значно погіршилося. Газета "Діло" повідомляла, що "Карпатська Україна має запевнене прохарчування до березня"³³. Зустрічаються матеріали про спроби уряду А.Волошина виправити становище. Коломийський журнал "Жіноча воля" повідомляв про початок поставок кукурудзи з Румунії³⁴. Прийшла також допомога з США, від ОДВУ – "117 великих пакунків, з яких деякі важать по 350 кг. Є в них чоботи, взуття, одіж, шкіра. ОДВУ організує теж збіркову акцію медичних приладів, інструментів та інших потрібних речей для лічниць"³⁵. "Через деякий час, – повідомляло "Діло", – ця ж організація вислала на Закарпаття товарів на суму 100 тисяч доларів"³⁶.

Переважна більшість матеріалів галицьких газет і журналів висвітлювала переважно позитивні зрушення в економіці Карпатської України. "З Підкарпатської України, – говорилося в коломийському журналі "Авангард", – наспіли вістки, що там мали натрапити на багаті зложжя мінеральних руд. Геологічні комісії натрапили на великі залежі земновоску, нікелю, алюмінію, фосфору, вугілля і нафти..."³⁷. Добре стояла справа з видобуванням солі. Щорічно в солотвинських копальнях видобувалось 174 тисячі тон солі вартістю 56 млн. чеських крон. З цієї кількості населення Карпатської України споживало тільки 7 тисяч, а решту (167 тисяч) експортували до Чехії³⁸. На Карпатській Україні діяли 585 млинів і 20 фабрик по виробництву спирту³⁹.

Писала галицька преса про поліпшення руху залізничного транспорту, про відкриття нових залізничних шляхів⁴⁰. Розроблялися нові господарські плани, складалися нові фінансові бюджети. Однак, вони вимагали великих коштів, а їх уряд не мав. Кореспондент львівського журналу "Новий час" змушений був визнати, що "бюджет Карпатської України шкутильгає"⁴¹. Винними в цьому вважалися чеські власті⁴².

Преса Галичини поміщала матеріали про Хуст – нову столицю Карпатської України. Зверталася увага на кількісне збільшення його населення. "Цікаво, – відмічав власкор "Діла" Р.Голіян, – що Хуст прийняв, вглинув у себе досить легко кількатисячну хвилю еміграції з окупованої полоси..."⁴³. Говорилося про велику реформаторську роботу, яка велася в місті, про перспективи нової столиці. Хоча галицька періодика відмічала, що її жителів "тішить не так уже ця

перспектива майбутнього Хусту, як ця віра, ця радість, ця воля працювати на себе"⁴⁴.

Кореспонденти галицьких газет і журналів, як і населення Східної Галичини, неодноразово ставили перед собою питання: чи вистойить Закарпаття? Журнал "Жіноча доля" займав оптимістичну позицію: "Насувається питання: чи така мала, переважно гориста країна, дасть собі господарську раду? Приміром, потішаючим приміром, мусить нам бути Швейцарія. Край скель, гір, лісів, вод, а через свою освіту, солідарність, господарність стоїть на чолі найкультурніших народів. І наше Підкарпаття має подібні умовини. Англійські туристи, що цього року численно з'їхались були на Підкарпаття, були красою наших гір захоплені. Підкарпаття має до 300 мінеральних джерел, має пребагаті ліси, відповідні до розведення деревного промислу. Має підсоння, що найкраще надається для садівництва, виноградарства. Підкарпаття має пасовиська, полонини, де може найкраще розвинутися молочарство. Підкарпаття має народ талановитий, здібний, характерний, що перетерпить, не зломився, не зденационалізувався навіть у 900-літній мадярській неволі"⁴⁵.

Такими бачились галицькому журналісту перспективи соціально-економічного розвитку Закарпаття. Необхідно констатувати, що преса Галичини не рідко бажане видавала за дійсне. Не були, зокрема, створені умови для розвитку туризму. Сучасні дослідники справедливо відзначають, що "основним завданням уряду Карпатської України було задовольнити населення краю промисловими та продовольчими товарами"⁴⁶.

На сторінках галицької періодики знайшли відображення політичні події жовтня 1938 – березня 1939 р.р. у Карпатській Україні. Галичани з великою радістю сприйняли звістку про визначення 11 жовтня 1938 р. А.Бродія прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі. Даючи йому характеристику Р.Голіян справедливо писав, що "цей уряд встановлений компромісним, одностороннім рішенням обох Народних Рад, української та "русской", що є одиночним, тепер діючим представником волі закарпатського населення. Компроміс був наказом хвилини і впливав з безумовної кінченості консолідації, якщо країна не мала потонути у вирі анархії"⁴⁷. Такої ж думки притримуються й сучасні дослідники⁴⁸.

Преса Східної Галичини, через своїх власних кореспондентів на Закарпатті, намагалася зустрітися з прем'єр-міністром краю. Р.Голіян взяв інтерв'ю у А.Бродія: "В чому полягають труднощі з устійненням кордонів з Мадярщиною?"

Мадяри вимагають від нас південної частини Закарпаття, причому хочуть дістати Ужгород, Мукачів, Севлюш, Королево та відрізати нас від спільного залізничного шляху. Життєздатність Закарпаття була б тоді мінімальна. А коли б з волі великодержав таки прийшло би до плебісциту і коли б тоді південна частина Закарпаття з'явилася таки за мадярами – то що тоді? Ваш уряд твердить, що без тої південної частини життєздатність держави буде мінімальна.

–Думаємо, що такий вислід мало правдоподібний"⁴⁹.

Із вищеназваного інтерв'ю випливало, що А.Бродій намагався себе видавати за справжнього поборника інтересів краян.

"Діло" уважно слідкувало за діяльністю Бродія. 17 жовтня 1938 р. редакція газети "Нова свобода" звернулася з листом до прем'єр-міністра, в якому заявила рішучий протест проти агітаційних дій на користь Угорщини АЗС, очолюваного ним у недалекому минулому. В листі, передрукованому галицькими газетами, зокрема часописом "Діло", говорилося, що "у неділю АЗС розповсюджували летючки на зразок Мадярщини, в яких населення закликується, щоб вибивало "українських бандитів"⁵⁰. Лист закінчувався попередженням про прийняття відповідних мір: "Ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на ці провокації"⁵¹. Не даючи свого коментаря цим подіям, газета тільки констатувала факт.

Після проведеної А.Бродієм конференції з угорськими властями, в редакції газети "Діло" закрився сумнів у тому, що він є справжнім захисником краю, хоча про зраду прем'єр-міністра мова не йшла. "Дивну поголоску реєструє берлінський "Фелькішер Беобахтер"... Конференція прем'єра Карпатської України з Мадярським урядом довела до порозуміння в тому дусі, що мадярська етнографічна територія мала б перейти до Мадярщини, а решта Закарпаття мало б бути незалежною державою, але в митній унії з Мадярщиною..."⁵².

Це повідомлення до певної міри шокувало Галичину. Редакція газети не повірила в правдивість інформації, вважаючи її провокацією "Фелькішер Беобахтер" і підкинену угорцями: "Ця вістка ...така підозріла своїм змістом, що треба вичекати на її офіційне потвердження... Сумніваємось, щоб прем'єр Бродій міг дістати згоду свого кабінету та згоду обох Національних Рад Карпатської України на це"⁵³.

26 жовтня 1938 р. А.Бродій був заарештований за проугорську шпигунську діяльність. "Бродій за добрі гроші (їх знайшли при ньому при його арешту), – повідомляв журнал "Жіноча воля", – хотів продати волю країни, котрою мав правити, відвічним ворогам мадярам"⁵⁴. З'яв-

ляються матеріали про підготовку судового процесу над А.Бродієм⁵⁵, місцеперебування його сім'ї.⁵⁶

Новим прем'єр-міністром чехословацький уряд призначив А.Волошина – відомого громадського діяча. Рішення празької влади галицька преса оцінила, як "передачу влади в руки щирого українця"⁵⁷. Для української преси Східної Галичини характерна певна ідеалізація А.Волошина. Можливо, саме тому відсутні будь-які матеріали, які б були спрямовані проти нього. Постає А.Волошина з'являється навіть в художніх творах. Письменник-сатирик Ф.Гриндик у фейлетоні "Тому двадцять літ" доводив закономірність політичного тріумфу Волошина⁵⁸.

Галицька преса не залишала поза увагою і С.Фенцика, соратника А.Бродія, зокрема його антиукраїнський виступ 17 листопада 1938 р. в Будапешті. "Діло" так передавало слова С.Фенцика: "Русский народ міг довгі століття задержатися в рамках малярської держави... Двадцятилітній побут у Чехословацькій державі був неволею, з якої тепер усі "русскі" хочуть визволитися"⁵⁹. До цього необхідно додати, що наступні події повністю підтвердили висловлювання С.Фенцика. Його думки прослідковуються в антиукраїнських листівках, які набули масового розповсюдження в краї.

Уряду Карпатської України доводилось діяти у надзвичайно складних умовах. До факторів, які ускладнювали і дестабілізували внутрішнє становище в краї, слід віднести постійні напади терористичних загонів з угорської і польської території. Преса Східної Галичини теж не могла обминути цю проблему. На її сторінках регулярно поміщались матеріали з цього приводу. В одному із них розповідалось про сутички з угорськими терористами поблизу Берегова, в яких загинув чеський жандарм Андрій Риган – "ширий прихильник українців". Часопис "Діло" повідомляв деталі його смерті: "Ригана зранили диверсанти в ногу. Опісля підійшов до нього маляр і добив його вистрілом з револьвера в чоло. Потім ще й ограбив убитого героя, забравши в нього 600 чеських крон, годинник, книжку та ще інші дрібні речі"⁶⁰. Терористи неодноразово з'являлися в околицях цього міста.

Нерідко карпатським січовикам і чеським прикордонникам вдавалося їх затримувати. Терористи були озброєні "скорострілами, ручними гранатами та автоматичними пістолетами"⁶¹. Значна їх група була ліквідована поблизу Сваляви. "Сторожова служба, – повідомляло "Діло", – взяла в полон 304 озброєних терористів"⁶². Ця цифра, безумовно, значно перебільшена. Вона повідомляє хіба-що загальній

кількості затриманих терористів. На думку вищеназваної газети, заарештовані були "інтелігентами, членами расистичної ідеології"⁶³.

Банди терористів щедро оплачувалися угорським і польським урядами. Галицька преса передрукувала інтерв'ю А.Волошина німецькому друкованому органу "Ляйпцігер Нойесте Нахріхтен", в якому прем'єр-міністр інформував, що "...в кишенях 305 закордонних терористів, яких ми зловили, знайдено не менше як сім мільйонів чеських крон"⁶⁴. Зустрічаються повідомлення про українізацію жаң-дармерії, перед якою ставилося завдання зліквідувати терористів⁶⁵.

Нерідко на території краю давала про себе знати угорська "п'ята колона". На жаль, на сторінках галицької преси майже повністю відсутні відомості з цього приводу. Говориться тільки про історію, яку підняла угорська преса проти уряду А.Волошина⁶⁶. На нашу думку, факти саботажу, ворожой пропаганди, паплюження особи Волошина могли викликати двоякі судження у галицьких читачів про розвиток політичних подій у Закарпатті. Саме тому, червоною ниткою через переважну більшість матеріалів проходить ідея всенародної підтримки місцевим населенням уряду А.Волошина. Однак, архівні документи свідчать, що справа стояла далеко не так.

Писала галицька преса про розпуск всіх політичних партій в краї і утворення УНО. На сторінках львівського часопису "Діло" з'являються окремі публікації з цього приводу. Спочатку дається тільки констатація факту: "Тільки одна листа до Карпатського Союму"⁶⁷, "розв'язання політичних партій"⁶⁸. З цих повідомлень важко зрозуміти позицію політичних сил і галицької преси до такого рішення карпатської влади. Наступні публікації більш конкретні. Р.Голіян у статті "Переломові дні Карпатської України" дав таке визначення УНО: "Це нова партія... з тоталістичними засновками, зі своєрідною системою фашизації"⁶⁹. Під "системою фашизації" автор статті розумів "строге здисциплінування всього політичного і громадського життя під одною авторитарною кермою"⁷⁰. Невідомий автор статті "Розв'язання політичних партій", опублікованій у "Новому часі", вітав це рішення уряду, яке матиме "далекосяжне значіння для внутрішнього життя й національної консолідації Карпатської України", бо "різношерстні політичні угруповання... розбивали національну єдність населення"⁷¹. Р.Голіян вважав виникнення УНО "потребою часу", необхідністю "зліквідувати всі внутрішні спори та суперечні тенденції, зі зрозумінням, що тільки координація всіх національних течій в одній, здисциплінованій, національно-виховній системі – є в силі та в праві повести нарід на

висоту повної самосвідомості свого національного "я", зрозуміння своїх обов'язків і прав у рамках інтересів національної збірноти"⁷².

Період між лютим і березнем 1939 р. детально описав Р.Голіян на сторінках часопису "Діло". Йому належать кілька репортажів з місця подій ("Спокій і право", "Переломові дні Карпатської України", "Тріумфальні передвиборні збори в Карпатській Україні" та інші). В них він емоційно описав обстановку, в якій проходили вибори. Голіян не залишив поза увагою той факт, коли "...на носилках принесли Івана Гисема, 75-літнього старця без ніг", який віддав свій голос за УНО⁷³.

Червоною ниткою через пропагандистські міроприємства уряду Карпатської України проходила ідея незалежності. Будь-яка спроба втручання у внутрішні справи краю розцінювалася, як загроза самостійності. Уряд і населення Закарпаття негативно сприйняли звістку про призначення чеського генерала Л.Прхали третім міністром Карпатської України. Засудили цей акт і українці Галичини.

Львівський часопис "На переломі" помістив повідомлення "Карпатська Україна не хоче Прхали", в якому констатувалося, що "міністром Карпатської України може бути тільки українець"⁷⁴. Газета "Діло" інформувала читачів про хід "протестанційних сходин проти номінації генерала Прхали карпатоукраїнським міністром", які відбулися 21 січня 1939 р. в Хусті⁷⁵. Аналогічні демонстрації мали місце в Перечині, Білках та інших містах і селах Карпатської України. Вони теж зафіксовані на сторінках "Діла"⁷⁶. Редакція львівського журналу "Українське юнацтво" твердила, що лише "сильна Карпатська Січ може бути протиставлена таким актам втручання чеського уряду"⁷⁷. Призначення Прхали українським міністром розцінювалося, як спроба "накладати на український уряд свою руку"⁷⁸.

Справа закінчилася прийняттям компромісного рішення: Прхала в новому уряді виконував обов'язки міністра транспорту і практично був усунений від влади⁷⁹. Часопис "Діло" так писав з приводу відставки Прхали: "Гідно постава карпатоукраїнського уряду. Генерал Прхала прийшов до переконання, що він в Хусті зайвий"⁸⁰.

Населення Східної Галичини мало можливість детально ознайомитися з ходом та результатами виборів до Сойму. "Вибори в Карпатській Україні, – говорилося у статті "Вміли одностайно стати", поміщеній на сторінках журналу "Жіноча воля", – сповнили гордістю всі українські серця і для всіх українців на цілім світі дали дві науки. Перша з них є та, що "тільки в єдності сила", а друга це та, що "як самі собі не поможемо, то ніхто нам не поможе"⁸¹. Той же журнал писав:

"Показалося, що не кожних сто голосів 92 віддало свій голос на українську державну листу. Це був доказ, що наші брати на Підкарпатті вповні національно свідомі"⁸².

Газета "Діло" надрукувала результати виборів у поодиноких округах, а також прізвища послів до Сойму⁸³. В одному з її номерів була передрукована стаття "Волошин про вибори", що являла собою виступ прем'єр-міністра з приводу перемоги на виборах⁸⁴. Р.Голіян писав про піднесення рівня національної свідомості закарпатців: "Та ось, коли карпатські українці дістали повну свободу виявити свою волю, вони виявили її так проречисто, що весь світ відкрив очі з дива. Як то?! Хіба це ті самі, про яких деяка преса писала, що вони не знають, яка їх рідна мова, що тяготять до Мадярщини, що протестують проти уряду А.Волошина? Невже це ті самі?! Карпатоукраїнська людність дала гідну відповідь на всі ті наклепи і клевети"⁸⁵.

15 березня 1939 р. розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Однак, він проходив в умовах, коли угорська армія вже вторглася в межі суверенної країни. Напад угорських військ співпав з кровопролитними сутичками між Карпатською Січчю і чеськими військами. Вони значно ускладнили обстановку і зробили негативний вплив на розвиток наступних подій. Невідомий автор статті, опублікованій в журналі "Жіноча воля", писав, що "14 березня чеське військо, яке нібито уважалося "союзниками" карпато-українців, напало на будинок карпато-української Січі в Хусті. Чеські війська почали стрільбу із скорострільів, обстрілювали навіть жіночі відділи. Впали ранені й убиті сини Карпат"⁸⁶. Галицький кореспондент не знав всіх деталей подій 13–14 березня 1939 р., а тому допустився помилки, коли звинуватив чеське військо в нападі на січові відділи. Документи свідчать про протилежне.

Галицька преса високо оцінила нерівний двобій Карпатської Січі з угорською армією: "Тоді, коли вісім мільйонів чехів віддало себе під панування німецької держави без найменшого спротиву, в той час тисячі українців виступили збройно проти мадярської кількатисячної армії"⁸⁷. Автори статті змушені були визнати, що "через день-два ворог займе всю територію краю"⁸⁸. Вони розуміли, що січові відділи не в змозі протистояти кадровій угорській армії.

На сторінках галицької періодики зустрічаються різні дані про кількісний склад Карпатської Січі. Часопис "На переломі" називає 17 тисяч чоловік, причому вважає, що ці люди є "вишколеними і зорганізованими на військовий лад"⁸⁹. Той же орган писав, що 5 лютого 1939 р. в Хусті відбулася демонстрація, в якій приймали участь 30 тисяч

січовиків⁹⁰. Журнал "Жіноча доля" повідомляв, що одного тільки дня, 17 листопада 1938 р., до Січі вступило 736 нових членів⁹¹. Часопис "Діло" писав про формування урядом Карпатської України двох легіонів⁹². Отже, галицька преса наводить різні цифри про кількісний склад Карпатської Січі і з жодною з них важко погодитися. Вони значно перебільшені.

Малочисельні і погано озброєні січовики, а також учні гімназій виступили на захист своєї держави. Битва відбулася на Красному полі, поблизу с. Копаня. Про це писала львівська газета "Нова зоря": "Не дається заперечити факту, що під Хустом відбулася велика битва, в якій з обох сторін полягло багато соток вояків. Мимо всієї симпатії для мадярів не можна не підкреслити, що український народ ...хоробро боровся"⁹³. Аналогічне можна прочитати в іншому виданні: "...навіть найбільший ворог українського народу мусить признати, що українська молодь по-геройськи обороняла свою волю..."⁹⁴. Угорські власті змушені були визнати, що "під час березневих операцій на Карпатській Україні мадярська армія мала 72 убитих, 163 ранених, 4 пропавших без вісти і 2 полонених"⁹⁵.

Матеріали галицької преси про трагедію Карпатської України можна умовно поділити на три групи: 1) повідомлення про репресії угорських фашистів над місцевим населенням; 2) вістки про біженців з Карпатської України; 3) матеріали про поневіряння А.Волошина та членів його уряду по європейських столицях.

18 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України припинили опір, хоча деякий час продовжували діяти партизанські загони. Галицька "Нова зоря" повідомляла, що після оголошення угорським урядом амністії, "...більшість членів Січі, які оперували в горах, в останніх днях зложили зброю. Наслідком цього в Карпатській Україні настав уже спокій"⁹⁶.

В партизанській боротьбі взяла участь тільки незначна частина січовиків, яка не змиралася з фашистською окупацією краю. Переважна більшість, відступаючи перед переважаючими силами ворога, спробувала пробитися до Румунії. А.Волошин просив румунську владу не чинити опір втікачам з Карпатської України. Згода була дана, про що стало відомо і в Галичині. Коломийський журнал "Жіноча доля" повідомляв: "Волошин звернувся за поміччю до румунського уряду", проте, вважала редакція, "помочі...не було ніякої"⁹⁷. Названий журнал сам наводить матеріали, які суперечать зробленому висновку. Його редакція одержала кілька листів від січовика Бурі-Воскресенського, в яких він детально описав події, що передували еміграції за кордон. Автор розповів про те, як опинився в

зайнятому румунами В.Бичкові, а потім в Сиготі. "Румунська влада ставилася до збігців людяно і прихильно"⁹⁸ – заявив Буря-Воскресенський.

Ті, кому успішно вдалося перейти кордон, зустрілися з багатьма проблемами на чужині. Не можна не погодитися з висловлюваннями галицької преси, що "Срібну землю мусіли покинути обдерті, голодні, босі та хворі..."⁹⁹. В іншому повідомленні читаємо, що "багато збігців...опинилися без засобів до життя в Празі"¹⁰⁰.

Галицька періодика містить відомості про кількість збігців. "У Відні 1500 збігців..."¹⁰¹ – писала "Жіноча воля". "Нова зоря" повідомляла про 3000 збігців, які "пройшли через віденські станиці"¹⁰².

Безумовно, становище збігців було б гіршим, якби не активна діяльність різноманітних допомогових комітетів. Енергійно працювали члени празького комітету В.Шандор, А.Макаренко, З.Маринда, З.Мірна. Вони встановили тісні зв'язки з українською діаспорою США і Канади, а також дійшли до взаємопорозуміння з чеським Червоним Хрестом, який "погодився давати збігцям безплатний нічліг"¹⁰³. Львівська "Нова зоря" помістила повідомлення про грошову допомогу українців Прнявора (Югославія) для збігців з Карпатської України¹⁰⁴.

Преса Галичини високо оцінила меценатську діяльність "Всесвітнього Союзу Українок". Ця організація, з осідком у Відні, "старалася про одяг, прохарчування, про дах над головою і потрібні ліки" – повідомляла "Жіноча воля"¹⁰⁵.

Матеріали галицької періодики дають змогу прослідувати маршрут збігців з Карпатської України до Румунії, а звідти до Югославії і Австрії. Однак, не менш масові переходи відбувалися у напрямку до кордонів Словаччини, що не знайшло належного відображення на сторінках галицьких газет і журналів.

За кордон емігрували не тільки рядові захисники Карпатської України, але і члени уряду на чолі з президентом А.Волошином. Журнал "Жіноча воля" повідомляв, що весь уряд "до останньої хвилини...був в обстрілюваному Хусті. З Хусту перейшли до Рахова. Тепер знаходиться в Югославії"¹⁰⁶. Наступна інформація сповіщала про святкування колишнім президентом Волошином Великодня в Югославії та про його переїзд до Відня. "Тут, між іншим, президент мав заявити одному з чужинних кореспондентів, що доля Карпатської України ще не вирішена остаточно і не втратила свого міжнародного значення" – повідомляв травневий номер цього журналу¹⁰⁷. Зустрічаються матеріали про перебування А.Волошина в Берліні. Для "Нової зорі" було

несподіванкою, що він продовжує сподіватися на німецький протекторат: "В Берліні зібралось тепер багато емігрантів з Карпатської України, з Волошином, Реваєм і Ключураком на чолі, які переговорюють з німецьким правительством у справі натиску на Угорщину, щоб вона дозволила українцям знайти точку спертя на Карпатській Україні. Се дивно супроти попередньої заяви Волошина: ("Німці нас зрадили") і трудно пересудити вислід тих переговорів"¹⁰⁸. "Нова зоря" зафіксувала на своїх сторінках участь А.Волошина у богослужінні в Берліні, де "він вписався на листу як Президент Карпатської України з осідком в Хусті"¹⁰⁹.

Цікавими є матеріали про відношення угорського уряду до особи А.Волошина. "Мадярські офіційні кола, – повідомляв "Новий час", – дуже заходились й заходяться біля того, щоб Президент Волошин зложив їм чолобитню, обіцяючи йому (й тільки йому!) ...амністію, а до того й почеси"¹¹⁰. Однак, не тільки з цієї причини угорські власті зацікавилися особою Волошина. Сучасний дослідник В.Ганчин, опрацювавши нові документи Державного Архіву в Будапешті, зробив висновок: "Дані угорської дипломатії свідчать про те, що урядові кола Угорщини не були впевнені в правомірності своїх дій щодо окупації Закарпаття і допускали можливість втратити владу над нашим краєм"¹¹¹.

Українська преса Східної Галичини приділяла належну увагу висвітленню на своїх сторінках становища збігців з Карпатської України. Опубліковані матеріали свідчать про те, що воно було нелегким, незважаючи на турботу про них різноманітних допомогових комітетів і благочинних організацій. Однак, набагато важче було тим, кому не пощастило своєчасно покинути закарпатську землю. Кореспондент галицького журналу повідомляв, що "усіх діяльних українців, хто ще не втік, мадяри або повиселювали, або задротували кільчастим дротом у таборі інтернованих у Ніредьгазі, де умови відомо які..."¹¹².

З болем у серці писала галицька преса про полеглих січовиків. Серед них зустрічаються прізвища Д.Климуша, С.Росохи, М.Марущака та багатьох інших. Необхідно відзначити, що більшість із них не загинули. Це стосується, зокрема, В.Гренджі-Донського. Вже 16 березня 1939 р. він був заарештований. Львівська газета "Нова зоря" повідомляла: "До краю наспіли вістки, що в мадярському таборі в Ніредьгазі перебувають поет Гренджа-Донський, Федір та Юлій Рєвай"¹¹³. Інформація надійшла правдива, хоч з великим запізненням. В попередніх номерах повідомлялося про його смерть¹¹⁴. Професор

М.Омельчикова написала некролог "В.Гренджа-Донський"¹¹⁵. На сторінках "Жіночої долі" знаходимо відомості про трагічну долю режисера державного театру "Нова сцена" А.Шерегія¹¹⁶.

Лейтмотивом галицької преси є віра в те, що кров юнаків і дівчат була пролита немарно: "...А скільки тих безіменних героїв полягло на полі слави? Тепер нараховують їх вже не на десятки, а на тисячі. Та опануймо себе й обітрім сльози з облич своїх. Знаймо одне: кров пролита за волю свого народу, ніколи не пропадає марно, бо це свята кров"¹¹⁷.

Аналіз матеріалів, опублікованих на сторінках української періодики Східної Галичини, дозволяє зробити такі висновки:

Кореспонденти галицьких газет і журналів регулярно знайомили своїх читачів з розвитком подій у Карпатській Україні наприкінці 30-х р.р. нашого століття. Особливо великий фактичний матеріал містився в номерах львівського часопису "Діло", власкором якого був Р.Голян. Повідомлення, статті, репортажі і коментарі галицьких журналістів знайомили українське населення Східної Галичини з політикою великих європейських країн по відношенню до Закарпаття. Галицька преса однозначно засудила територіальні претензії урядів Угорщини та Польщі стосовно краю. Вона підтримала орієнтацію А.Волошина на Німеччину.

Цілий ряд матеріалів галицьких газет і журналів висвітлюють соціально-економічне становище Закарпаття в 1938–1939 р.р. У них робиться спроба проаналізувати розвиток народного господарства, накреслити його перспективи. Необхідно відзначити, що для більшості матеріалів характерна ідеалізація, замовчування кризових явищ в економіці. Архівні документи свідчать про різке погіршення економічного становища Карпатської України після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р.

Українська преса Галичини уважно слідкувала за розвитком політичних подій жовтня 1938 – березня 1939 р.р. у Карпатській Україні. Окремі матеріали висвітлювали діяльність автономних урядів А.Бродія і А.Волошина, наводили факти руйнівних дій терористів. Однак, таке питання, як згорання урядом Карпатської України демократичних процесів, на сторінках галицької преси не знайшло належного висвітлення, або замовчувалось.

Незначна частина матеріалів галицької періодики висвітлює бої карпатських січовиків з військами агресора та репресії останніх по відношенню до місцевого населення. Зустрічаються повідомлення про біженців з Карпатської України та поневірвання А.Волошина по

європейських столицях. Матеріали галицької преси свідчать про її шире ставлення до захисників Карпатської України. Вони підтверджуються спогадами очевидців і учасників подій. Для окремих матеріалів галицької періодики притаманні фактологічні неточності, перебільшення, що пояснюється неперевіреністю одержаного матеріалу.

Із вищесказаного випливає, що свідчення української преси Східної Галичини дозволяють краще з'ясувати героїчні і трагічні події 1938–1939 р.р. у Карпатській Україні.

§2. Солідарність українців Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців. Роль ОУН в розвитку політичних подій 1938–1939 р.р. у Карпатській Україні.

В Східній Галичині з великим захопленням сприйняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним. Коли стало відомо, що між урядами Польщі і Угорщини ведуться переговори про створення спільного кордону (тобто приєднання Закарпаття до Угорщини), по Галичині прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Ініціатором переважної їх більшості була Організація Українських Націоналістів (далі – ОУН). Особливо активно діяв Роман Шухевич, який в жовтні 1938 р. прибув до Львова¹¹⁸. Він спричинився до того, що 11 жовтня після богослужіння в церкві Святого Юра у Львові "частина учасників сформувала похід, який пройшов вул. Міцкевича, Косцюшка і Сикстинською до Марійської площі, де знаходиться малярський консулят. Поліція перервала похід у кількох місцях, а групи демонстрантів, що дійшли під малярський консулят, поліція розігнала, арештуючи кілька десят осіб. В поході взяло участь около 20 тис. людей. Похід з окликами "Хай живе Україна", "Геть з мадярами", – був, як пише польська преса, добре організований"¹¹⁹.

Ця демонстрація, з одного боку, була свідченням солідарності галичан з національно-визвольною боротьбою українців Закарпаття, але, з другого боку, вона ускладнювала міжнародне становище Карпатської України. Польський уряд постійно ставив претензії чехословацькому урядові.

Ще напередодні цих подій, у вересні 1938 р., Центральний Комітет УНДО привітав український народ Закарпаття у боротьбі за автономні права, а на адресу газети "Нова свобода" прийшли привітальні те-

деграми від легальних партій Галичини. Своє привітання і найкращі побажання висловив також Галицький Митрополит і Архієпископ Львівський граф Андрей Шептицький¹²⁰.

На протязі всього короткочасного існування Карпатської України, карпатці постійно відчували моральну підтримку, як з боку різноманітних організацій Галичини, так і окремих її громадян. В березні 1939 р. тобто напередодні відкриття Союму Карпатської України, Олена Кислевська з Коломиї писала А.Волошину: "Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиро-сердечні привітання з приводу відкриття першого карпатоукраїнського Союму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги"¹²¹. Галичани, що входили до складу "Молодої України", 5 березня 1939 р. писали з Парижа: "Щастя Вам, Боже, Каменирі Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченкових роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову "вольної, нової сім'ї, а кожне серце українське ділить з Вами щастя й радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!"¹²².

Уже в кінці 1938 р. почалися масові переходи польсько-чеського кордону. "З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці," – написав у своєму щоденнику В.Гренджа-Донський¹²³. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла карпатський уряд: "Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгороду"¹²⁴. Цей процес посилювався після оголошення наказу про створення Карпатської Січі. Львівський часопис "На переломі" доводив, що "в самій Січі є багато українських емігрантів в-поза Карпатської України"¹²⁵.

Чехословацький уряд вороже ставився до таких нелегальних переходів кордону. Існують сотні свідчень очевидців, коли прикордонники заарештовували перебіжчиків і через деякий час, або відразу, повертали назад. Багатьох із них вдалося затримати польським прикордонникам і вони негайно опинялися перед судом.

25 квітня 1939 р. польський суд в Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з села Барича, Перемишлянського повіту на строк позбавлення волі до одного року. Польським властям було достатньо всього одного листа цієї дівчини, який вона написала своєму нареченому. "Я знаю, – писала Іванна Грициляк, – що думками ти лишеш ген на Україну... Іване! Голубе мій! Піди там, де пішли твої приятелі. Ох! Якби я була мужчиною, ми пішли б обоє... Ти там потрібний, я це знаю. Воля, Івасю, ти знаєш і розумієш це слово. Тобі там близенько..."¹²⁶.

Часто галицька молодь переходила кордон групами і не завжди успішно. Протягом трьох тижнів в Бережанах проходив судовий процес над 28-ма українцями Бобреччини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на строки від 8 до 2 років тюремного ув'язнення¹²⁷. Необхідно додати, що особливо небезпечно було переходити кордон членам ОУН. У даному випадку строк значно збільшувався.

В Галичині створювалися цілі групи як правило членів ОУН, перелік яких ставилося завдання вербувати добровольців і допомогти їм у переході через Карпати. Саме з цього приводу Станіславський суд засудив В.Мельничука і П.Ксендзюка¹²⁸. В такому ж злочині були звинувачені Ю.Соловчук, Ю.Одоній, Д.Микетчук, С. і П.Вередуки¹²⁹. Польський "окружний суд в Стрию розглядав справу Маркіяна Кравчука, Льва Сорочана, Петра Глушка, Володимира Патрія, Івана Дізенка, Якова Максимця, всіх з Перегінська, окр. Долина, та Василя Славинського з Підністрия"¹³⁰. Вони були засуджені на один рік тюремного ув'язнення¹³¹. Такі факти наводить і газета "Діло"¹³².

"Нова свобода" повідомляла: "...в Самборі судять три дівчини: Марію Менцинську, Марію Нижник і Теофілю Яворську. Їм закидають приналежність до ОУН"¹³³. "Суд в Станіславові, – говорилося в іншому повідомленні, – засудив за нелегальний перехід в Карпатську Україну 14-літнього гімназійного учня П.Совія, 18-літнього... Д.Демчишина на 6 місяців в'язниці, студента Володимира Кордубу і Петра Кулика на 10 місяців в'язниці та М.Калитяка з Коломиї на 6 місяців в'язниці"¹³⁴. Зустрічаємо повідомлення про вирок для членів ОУН Володимира Біланюка, Михайла Клебуса, Юрка Венгера, Степана Зельського¹³⁵. "Нова свобода" про судовий процес над 35 членами ОУН¹³⁶.

Існували численні випадки, коли, крім одержаних "своїх" років чи місяців позбавлення волі, перебіжчики кордону позбавлялися ще і громадянських прав. Так, зокрема, стрийський суд розглянув справу Р.Кондрата, С.Завадки, В.Порика, Д.Головчана, Ф.Кіпаша, М.Спалина, Ю.Меленя, Д.Ковалева і І.Кіщука. Всі вони одержали від пів до двох років ув'язнення і позбавлялися громадянських прав від 3 до 5 років¹³⁷.

Для того, що уникнути нових судових процесів, уряд А.Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву "Проти нерозважної еміграції", яку опублікували чи не всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Польські власті неодноразово зверталися до чехословацького уряду з нотами протесту, в яких вимагали вплинути на уряд Карпатської України, який, на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада, як правило, це за-

перечувала. Однак, такі факти мали місце і вони ускладнювали і без того нелегке становище молодій автономній країні.

У нотах протесту польського посла перебіжчики польсько-чеського кордону фігурували як "українські терористи". 29 листопада 1938 р. до Праги надійшла нота протесту польського уряду, в якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість з яких знайшла притулок у Карпатській Україні, розшукувалися польським судом за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького¹³⁸. Польський посол скаржився, що "між Польщею і ЧСР не можуть бути добрі взаємовідносини, коли Підкарпатська влада дає дозвіл побуту" названим особам¹³⁹. 24 листопада 1938 р. міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю.Ревай і директор поліції Ю.Білей вимагали від окружних урядів, "що кожний з наведених має бути забезпечений поліційним доглядом...", і що "згаданих треба уважати інтернованими"¹⁴⁰.

14 грудня 1938 р. А.Волошин у телефонограмі до Президії ради міністрів у Празі повідомляв, що "протест польського посла ґрунтується на неправильних інформаціях. В Королеві під Тисою живе від довгих років Др. Гриць Мельник, учитель на горожанській школі, чехословацький державний горожанин, який як було провірено ніякою протипольською пропагандою не займається"¹⁴¹. Волошин переконував Прагу, що "ніяка протипольська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а протипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи, заосмотрені польською військовою зброєю та припасами. Само собою, що годі очікувати від населення, щоби за нищення свого маетку та життя відчувало вдячність та приязнь до сусідньої Польщі"¹⁴². Така відповідь А.Волошина не задовільнила польського посла, який 28 грудня 1938 р. направив другу ноту протесту.¹⁴³

В черговій ноті протесту польський уряд вимагав видати назад С.Юськіва, Т.Капустянського, А.Мельника і Г.Стефаніва. 27 грудня 1938 р. А.Волошин відповідав: "Д-ра Семена Юськіва в нас зовсім нема, а є то адвокат в Рахові і належить до тамошнього коша, як звичайний рядовик. Жадну функцію не виконує. Теофіла Капустянського і Андрія Мельника в нас нема і зовсім таких не знаємо. Гната Стефанова в нас нема. В Рахові просив о прийнятті до Січі, однак не був прийнятий, тому що не є нашим горожанином"¹⁴⁴. В дійсності Семен Юськів насправді знаходився на території Закарпаття. Адвокат за фахом, він

був одним із ініціаторів просвітянського руху в Рахові. Відзначався своїми радикальними поглядами. Вважав себе послідовним націоналістом.

31 грудня 1938 р. А.Волошин наказав директору поліції Ю.Білею подати "до 24 годин писемний звіт, чи перебувають особи: Базанський Михайло, Хмелевський Александр, Демчук Дмитро, Фодчук Богдан, Равіч Дмитро, Вреціона Євген в Хусті зглядно на Підкарпатській Русі. Коли би перебували, відставте їх за границю, а о тім голосіть президію правительства"¹⁴⁵. Директор поліції Ю.Білей 2 січня 1939 р. повідомив Президію влади краю: "До тамошнього наказу подаю звіт, що Михайло Базанський, Александр Хмельовський, Дмитро Демчук, Богдан Фодчук, Дмитро Равіч і Євген Вреціона не є зголошені у тутешнього уряду. Досі не вдалося вислідити ані, де перебувають, ані за їх діяльність"¹⁴⁶. Директор поліції Карпатської України не міг не знати, що Є.Врецьона, більш відомий у Закарпатті, як інженер Волянський, входив до складу Головного штабу Карпатської Січі. Його підпис знаходився на більшості свідоцтв, які видавалися січовикам, що пройшли відповідні курси військового навчання. Це стосується також М.Базанського і О.Хмельовського.

Незважаючи на неприхильне ставлення чехів до нелегальних переходів кордону з Галичини в Карпатську Україну, навіть серед них знаходилися люди, які скрізь пальці дивилися на це масове явище. До них слід віднести Й.Рущак, який тепер проживає в Карлових Варах. Безумовно, що доля багатьох галичан в певній мірі залежала і від нього. "Я того часу, до окупації Карпатської України, – пригадував Й.Рущак, – був у Сваляві карним референтом на окружному уряді. Мені підлягали жандарми, які щодня приводили хлопців з Галичини, що хотіли вступити до Січі. Я їх посилав до Хуста. Мені приводили і мадярських терористів та інших, що нелегально перейшли границю і посилали вісті мадярам. Я їх арештував"¹⁴⁷. З цих слів зрозуміло, яку позицію займав Й.Рущак. Перебіжчиків-галичан він відпускав без охорони до Хуста, а ті йшли до місцезнаходження Головної Команди Карпатської Січі. В такий спосіб кількісно збільшувалась Січ, в якій добру половину становили галичани.

Яку роль відіграла ОУН в розвитку політичних подій у Карпатській Україні? З 28 січня по 3 лютого 1929 р. у Відні проходив Перший Конгрес Українських Націоналістів. На ньому була створена організація, яка за словами її засновника полковника Е.Коновальця, мала "суттєво вплинути на політичний вигляд всієї решти світу"¹⁴⁸. Організаційно ОУН поділялася в Західній Україні на 10 округ. Усі вони

підлягали Крайовій Екзекутиві ОУН. Закарпатської округи на перших порах не існувало.

Спроба створити ОУН на Закарпатті відбулася в кінці 1929 р., коли С.Новаківська з учнів Ужгородської вчительської семінарії сформувала організацію, чимось подібною до галицького Українського Військового Об'єднання. Однак на той час ще не були створені відповідні умови, і організація проіснувала недовго. Після невдалого замаху на одного з головних русифікаторів краю Є.Сабова С.Новаківська та інші члени організації були заарештовані й засуджені чехословацьким судом¹⁴⁹.

У першій половині 30-х років ініціативу проявив Ю.Химинець – представник молодого покоління в краї. Починаючи з осені 1934 р., на його квартирі в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів закордонного Проводу ОУН. До Мукачева приїжджали Ярослав Барановський, Ганна Чемеринська-Барановська, Олег Кандиба, Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Олекса Гасин, Зенон Косак та інші¹⁵⁰. В 1936 р. виник навіть жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолила Марія Химинець. Проте націоналістичний рух не набув у краї масового характеру.

З другої половини 30-х р.р. Закарпаття стає у центрі уваги Проводу ОУН. У 1937 р. Е.Коновалець запропонував створити його окремих штаб, а О.Чемеринський видав книгу "Платформа Закарпаття", яку слід вважати своєрідною програмою ОУН по відношенню до краю: автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки при умові незалежності всієї України. В чому полягала головна причина такої особливої уваги ОУН до Закарпаття?

Генерал М.Капустянський писав, що "ця держава (Чехословаччина – М.В.) разом з Карпатською Україною посідала ключеві позиції на Сході Європи і творила своїм геополітичним положенням та поважним стратегічно-економічним потенціалом безпосередню загрозу Німеччині та перепону для її походу на Схід. Також вона була зручним плацдармом для радянських і антантських авіаційних армій"¹⁵¹. На це звернув увагу і відомий військовий теоретик М.Колодзінський. У своїй праці "Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття" він доводив, що "почерез Закарпаття ми стали б твердою ногою в середині Європи й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б нецінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня, як із заходу"¹⁵². Мова йде про майбутню Українську незалежну державу.

1938–1939 р.р. – період найтісніших взаємовідносин між Проводом ОУН і закарпатськими націоналістами. Тодішній голова ОУН полковник Андрій Мельник пригадував: "Перші дні перебрання мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомогти Карпатській Україні, туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми"¹⁵³. 20 грудня 1938 р. воєводський уряд в Тернополі повідомляв Варшаву, що ОУН планує роздобування зброї і засилання людей на Закарпаття"¹⁵⁴. Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги карпатському уряду. Вони прийшли до висновку, що "Галичина могла б вислати сирових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів"¹⁵⁵. Осип Думін писав у листі до А.Волошина: "1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеподаних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну. Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?"¹⁵⁶ Чи відповів А.Волошин на лист О.Думіна – невідомо. Що стосується О.Думіна, то він "був у тісних зв'язках з німецькою службою розвідки. Крім того, він був членом Німецького інституту дослідів Сходу в Кенігсберзі, у Східній Пруссії"¹⁵⁷. Сучасний дослідник В.Косик писав, що у свій час О.Думін "постійно снував різні плани" проти Е.Коновальця, за що був у 1925 р. виключений із УВО¹⁵⁸. У 1938 р. він не був членом ОУН, про що писав у листі до А.Волошина.

Для того, щоб краще розібратись в обстановці, до Праги здійснив поїздку А.Мельник. Львівський часопис "Діло" повідомляв, що він "мав очолити збройні сили Карпатської України"¹⁵⁹. Які питання обговорював А.Мельник з представниками чехословацького уряду – невідомо. За словами генерала М.Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю¹⁶⁰. Після відвідин Праги, А.Мельник побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. А.Мельник, німецький консул Г.Гофман, С.Росоха і І.Роман приїхали до Перечина, де відбулася таємна нарада. Їх приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі¹⁶¹.

Карпатська Січ потребувала зброю. Це відповідальне завдання було покладено на сотника Ріхарда Ярого, який його не виконав. З.Книш, що виконував обов'язки політичного референта ОУН, писав: "Сьогодні справа ясна. Ріхард Ярий виконував німецькі доручення. Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України ...при допомозі Ярого саботувала транспорти зброї"¹⁶². Не-

обхідно відзначити, що Карпатська Січ постійно відчувала нестачу зброї і, можливо, саме це привело до кровопролитних сутичок 13–14 березня 1939 р., між січовим і чеським військом, в результаті яких Січ утратила більше сотні чоловік.

20 жовтня 1938 р. женевська українська пресова служба передала заклик голови Проводу ОУН А.Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність усім стати "суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу"¹⁶³. На заклик відгукнулися тисячі українців, перш за все галичани. Вони хотіли допомогти молодій автономній країні на її території.

Яку позицію зайняв Провід ОУН по відношенню до масових нелегальних переходів польсько-чеського кордону? Якщо спочатку Провід ОУН закликав до них, то через деякий час, а особливо після опублікування перестороги в українських газетах, він змінив свою позицію. З.Книш зауважував: "Людей до праці в Карпатській Україні було потрібно, але на те вистачали провідні і здібні одиниці, що їх доставила ОУН із своїх місцевих та еміграційних кадрів, а часто теж з ЗУЗ (західно-українських земель). Масовий перехід рядового членства створював тільки клопіткову ситуацію урядові Карпатської України у внутрішньополітичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало ясным і безсумнівним вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких бойовиків більше чи менше тут нічого не рішали"¹⁶⁴. Окремими членами ОУН, їх радикальним настроєм не задоволений був уряд Карпатської України. А.Волошин "просив не утруднювати йому і так важкого положення у відношенню до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам"¹⁶⁵. А.Волошину був також відомий і той факт, що частина членів ОУН (Ю.Лопатинський, Є.Врецьона, д-р. Галаган та ін.) брали активну участь у підготовці державного перевороту, в результаті якого мало відбутися усунення членів карпатського уряду від влади.

У цій ситуації Провід ОУН прийняв єдино правильне рішення: обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, що мали великий бойовий досвід, а також керівних провідників ОУН. Однак нелегальні переходи польсько-чеського кордону фактично вийшли з-під контролю Проводу ОУН.

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників Проводу ОУН з керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУН представляв Ю.Химинець. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов'язки між членами Проводу ОУН. Військовий штаб спочатку очолював полковник Аркас, потім полковник Гнат Стефанів. Микола Чирський керував "Летючою Естрадою", Михайло Михалевич і Валентин Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспарантів тощо. Поет Олег Кандиба (псевдонім Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців "Говерла", він же став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи О.Кандиби 10 грудня 1938 р. в Хусті було створено "Українське Еміграційне Бюро на Карпатській Україні". "Завданням названого Бюро, – говорилося у зверненні його засновників до Президії влади Карпатської України, – є сприяти плановому й доцільному виужиткованню сил, знань й фінансових спроможностей української еміграції для розбудови державного, господарничого й культурного життя Карпатської України"¹⁶⁶.

Ярослав Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню й уряду А.Волошина: саме через нього відбувалися контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями. Омелян Сенік (Канцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але "проявив всі свої зусилля, щоб поміч... була достатньою і своєчасна"¹⁶⁷. Генерал М.Капустянський "був покликаний Проводом Українських Націоналістів для окремого завдання"¹⁶⁸. Місцем його осідку була "амбасада" – приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської Організації Демократичного Відродження України. Згідно з розробленим планом М.Капустянський (Степовик, генерал, Низола) "мав ждати своєї черги, як надходячі події розвинуться ширше"¹⁶⁹. Залучалися до військових справ колишні генерали Української Галицької Армії Віктор Курманович і Всеволод Петрів. До штабу Карпатської Січі також ввійшли Роман Шухевич (Щука), Зенон Коссак (Тарнавський), Осип Карачевський (Свобода), Гриць Барабаш (Чорний), Євген Врецьона (Волянський).

Особливої уваги заслуговує Михайло Колодзінський (полковник Гузар) – найбільш легендарна постать на цьому відрізку історії Закарпаття¹⁷⁰. Його праця "Українська воєнна доктрина" (частини 1–3) була високо оцінена у військових колах Європи, а її автор став у ряд з

відомими теоретиками військового мистецтва. Полковник М.Колодзінський, як і деякі його товариші, теж не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але притримувався думки, що "коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти погеройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь"¹⁷¹. Наступні події довели, що це були не пусті слова, а глибоке переконання автора "Української воєнної доктрини": він залишив поле бою останнім. Будучи важко пораненим, разом із своїм товаришем З.Коссаком, потрапив у руки угорських терористів. Поблизу Солотвина їх розстріляли.

Необхідно відзначити, що штаб Карпатської Січі так і не зміг створити боєздатні збройні сили. Один із сучасних дослідників історії українського націоналізму Ю.Пундик змушений був визнати, що Карпатська Січ організовувалася "нашвидку руку", а її вояки не мали "відповідного військового вишколу"¹⁷². Серед членів штабу дійовим до останньої хвилини залишався тільки М.Колодзінський.

Не припинялися зв'язки. Проводу ОУН з урядом Карпатської України в еміграції. 21 липня 1939 р. між ними була укладена угода про дальшу співпрацю. В ній зокрема говорилося, що "обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборності українських земель не може бути нарушений"¹⁷³. Деякі дослідники, зокрема зарубіжні, вважають, що це є доказом того, що А.Волошин ні в чому не звинувачував провідників ОУН. Сучасний вітчизняний дослідник М.Болдижар притримується іншої точки зору про зустріч у Венеції. "...Делегація у складі А.Волошина, Ю.Ревая, А.Штефана й...В.Комаринського виїхала в Італію. Переговори відбулися у Венеції. Разом з Мельником були його секретар п. Барановський і професор Римського університету зі східних питань п. Онацький. Після детального розпитування про події, які відбулися в Карпатській Україні в 1938–1939 р.р., Мельник запропонував членам її уряду приєднати оцю територію до інших українських земель, для утворення "Самостійної України". Інформував Волошина про те, що таку ідею нібито підтримують усі українці за кордоном, які бажають діяти. Тут же Мельник пообіцяв уряду Карпатської України визволити її територію від Угорщини.

Однак ці пропозиції президент у вигнанні відкинув і заявив: "...моя мета полягає в тому, щоб удалити венгрів з території Карпатської України і зберегти її автономію"¹⁷⁴. М.Болдижар вважає, що ще до підписання договору А.Волошин покинув Венецію, а документ міг

підписати В.Комаринський. А.Волошин, будучи тверезим політиком, розумів, що в умовах, які склалися після окупації краю Угорщиною, створення самостійної України є справою нереальною. Він продовжував відстоювати принцип автономії краю в рамках єдиної Чехословаччини.

Підтримка уряду А.Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність всіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній держави. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті¹⁷⁵. Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисицин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк¹⁷⁶. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві і мав досвід роботи дипломата, писав: "Я, нижчепідписаний ...осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народови"¹⁷⁷. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені емігрувати за кордон і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що буде в пригоді Карпатській Україні, як інженер за фахом. Він мав досвід роботи "на залізниці, або на електровнях, чи споріднених галузях"¹⁷⁸. Іван Цимбал з Підгайців, пропонував свої прислуги, як колишній "член військової поліції в Тарнополи" і який "відзначався, як дуже цільний стрілець"¹⁷⁹.

Чимало галичан опинилося на окупованій угорцями території після рішень Віденського арбітражу. Вони просили допомогти їм добратися до Хуста. Необхідно відзначити, що багатьом в цьому допоміг відомий галицький поет і письменник В.Бірчак. Зокрема, він допоміг повернутися до Карпатської України Івану Ференцу – колишньому стрільцеві УГА, що брав участь в боях за Київ¹⁸⁰.

Сотні галичан появились на Закарпатті в 20–30-х р.р. Вони теж, в основному, активно включилися в розбудову автономного Закарпаття на різних ділянках господарського життя. Окремим із них були довірені керівні посади в окремих крайових округах. Головою Української Національної Ради у Воловому був галичанин Йосип Дудикевич, а його земляк Степан Фігура очолював місцеву команду Січі¹⁸¹. Про галицького письменника Костя Вагилевича, що проживав у Рахові, В.Лацанич писав: "...знає місцеві обставини і є дуже бажаним..."¹⁸².

Все це є свідченням того, що українці Галичини, доля яких розкидала по всьому світу, бачили в Карпатській Україні відродження Соборної України, за яку вони боролись в 1918–1920-х р.р., і до розбудови якої теж хотіли внести свій вклад.

Галичани взяли посильну участь в обороні Карпатської України. В боях загинули, або були закатовані Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Саблюк, Зенон Коссака, Степан Фігура, Іван Михайлюк, Монюк, Дулка, Кушнір, Мелешко, Орлович та багато інших. Не легкою була доля і тих, хто опинився в концтаборі. Жахливі знущання, часті побої, придирки жандармів за будь-яку провину. Нелюдське ставлення доповнювалося ще одною бідою – голодом, який панував серед галичан¹⁸³. Вони знаходилися в угорському таборі до 7 червня 1939 р. Напередодні з'явилися представники Німеччини і Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір – піти до Німеччини, або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовилися.

Чимало галичан були розстріляні поляками після поразки Карпатської України. "Шість невідомих патріотів, прізвища яких досі не вдалося встановити. Їх повбивали поляки під час закарпатських подій 1938–1939 років. Селянка Палій Настя Миколаївна розповідала: "Десь у березні тридцять дев'ятого року коло теперішнього готелю "Верховина" (с.м.т. Славське) вони застрілили якогось чоловіка. Затягнули туди, де тепер конюшня сільради (запис зроблено в лютому 1974 р.), а вже потім відти люди його поховали в окопі коло цвинтаря на Голиці. То була якась інтелігентна людина, але не з наших сіл. У нас його ніхто не знав".¹⁸⁴

Сучасний український історик Г.Дем'ян писав, що "чотирьох хлопців, що поверталися із Закарпаття десь наприкінці березня того ж 1939 р., поляки убили в Лужку, де в річку Опір впадає Боклагівський потік. Четвертого з них привели останнім і заставляли впізнавати перших трьох. Він лише нахилився над ними, а поляки в той час застрілили його. У Славському розповідають, що цей хлопець був сином священика із Заліщиків. Вночі наші люди перевезли їх на цвинтар і там поховали. На могилах стоять два березові хрести, але без написів"¹⁸⁵. Вчений вважає, що "таке діялося майже вздовж усього польського кордону в Українських Карпатах"¹⁸⁶.

Даючи оцінку Карпатській Україні П.Стерчо писав: "...в розбудові Карпатської Січі наші брати з Галичини, Буковини, Волині, Холмщини й Лемківщини, зокрема члени ОУН, були важливим фактором"¹⁸⁷.

В 1938–1939 р.р. преса Закарпаття починає приділяти особливо багато місця подіям, що мали місце в Східній Галичині, яка насильно була включена до складу Польщі. І це стосується не тільки української преси Закарпаття, але і всього світу. Що ж привертало увагу світової громадськості до Галичини?

В кінці 30-х р.р. політична ситуація в Галичині була надзвичайно нагніченою, в деякій мірі, навіть вибуховою. Польські загарбники посилювали жорстокий терор проти українців, що в свою чергу викликало до них ненависть у всьому цивілізованому світі і симпатії до справедливої боротьби галичан за автономні права. Газета "Нова свобода" регулярно знайомила закарпатців зі всім суттєвим, що там відбувалось.

Становище українського населення Галичини стало настільки нестерпним, що Митрополит Андрей Шептицький звернувся із своїм пастирським листом до всього цивілізованого світу. Лист був надрукований у "Новій свободі" і став, в деякій мірі, постійною темою для обговорення. В ньому говорилося: "Коло сто церков розібрано і розвалено. Много замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослужіння, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогі старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищені і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді. ...Неповинних людей не раз бито та видалявано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму й проповідати у матерній мові людей"¹⁸⁸.

Після публікації в "Новій свободі" цього листа, одна за одною з'являються десятки статей про важке, безправне становище українського населення Галичини. В одній із них говорилося, що "...поляки нечуваним варварським способом нищать у своїй державі все, що українське. Нищать стрілецькі могили, розв'язують українські товариства, унеможливають удержування шкіл, насильно й обманством перетягують несвідомих селян на латинський обряд, щоб таким чином скорше їх спольщити, а в останньому часі взялися до радикального нищення православних церков..."¹⁸⁹.

У вересні 1938 р. поїздку до Чехословаччини здійснив лорд Рансімен, який під час зустрічей з впливовими особами чеських властей, прийшов до висновку, що Англія повинна "звернути увагу на Польщу, де середньовічною психозою затроєні, хорі на великоманію люди задумують стерти з лиця землі одного з найкращих, найсвідоміших народів світу"¹⁹⁰. Після поїздки в Чехословаччину Рансіман вирішив відвідати Польщу і на власні очі побачити, що там твориться.

Свою солідарність з галичанами закарпатці висловили на Зборах Української Центральної Ради, які проходили у вересні 1938 р. Великі промови виголосили Ф.Ревай та І.Рогач¹⁹¹. Збори ухвалили резолюцію, доповнення до якої вніс Ф.Ревай: "Щоб чеська влада

...перевела інтервенцію в Варшаві проти нечуваного переслідування 8 мільйонної української людності на Західній Україні..."¹⁹².

Учасники Маніфестаційних зборів 16 жовтня 1938 р. у Великому Бичкові прийняли резолюцію, в якій підтримали визвольну боротьбу українців Галичини: "Українці Закарпаття шлють гарячий привіт прикарпатським братам, що провадять героїчну боротьбу з найздіканими-окупантами. Дякуємо їм за їх горячу прихильність до наших змагань, за їх оборону наших прав. Віримо, що недалеко та хвилина, коли весь Український Народ від Попраду аж до Кавказу, буде сам господарем на своїй землі, бо тільки в своїй хаті своя правда і сила і воля"¹⁹³.

Отже, в 1938–1939 р.р. між українцями Східної Галичини і Закарпаття встановилися тісні взаємозв'язки. Галичани прийняли активну участь під час захисту Карпатської України від угорських фашистів. Їх солідарність із національно-визвольною боротьбою закарпатських українців проявилася в масових переходах кордону, акціях протесту проти польсько-угорських зазіхань на Закарпаття, тощо. Не залишалися в стороні також закарпатці. Вони засудили геноцид польських панів проти галичан, виступили ініціаторами міжнародної підтримки західноукраїнського населення.

Із вищесказаного випливає, що українці Галичини підтримували Карпатську Україну як морально, так і у військовому відношенні. Галицька преса, завдяки своїм власним кореспондентам, регулярно знайомила своїх читачів з міжнародним і внутрішньополітичним становищем краю наприкінці 30-х р.р. Незважаючи на те, що для окремих матеріалів галицької періодики притаманні елементи ідеалізації становища Карпатської України, вона, все-таки, давала об'єктивну інформацію розвитку політичних подій.

Українці Галичини не лише уважно слідкували за матеріалами галицької преси про Закарпаття, але також брали активну участь в його підтримці. Солідарність галичан проявилася в різноманітних акціях протесту проти окупації Закарпаття. Сотні галичан виявили бажання особисто допомогти молодій автономній країні своїми знаннями і небутим досвідом.

Польський уряд негативно віднісся до масових переходів польсько-чеського кордону, що знайшло відображення в нотах протесту польського посла. Уряд А.Волошина, звинувачений у сприянні антипольській пропаганді на території краю, не міг на них не реагувати. Отже, нелегальні переходи кордону свідчили про солідарність галичан з національно-визвольною боротьбою закарпатців, але, в той же час, вони ускладнювали становище Карпатської України.

З перших днів надання Карпатській Україні автономії, на її території з'явилися члени ОУН. Вони відіграли неабияку роль у формуванні Карпатської Січі, хоча так і не змогли створити боєздатні збройні сили. Доказом цього є слабкий опір Карпатської Січі угорській армії. Завдяки членам ОУН були встановлені контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями, які допомагали уряду Карпатської України у фінансовому відношенні. Використані джерельні матеріали дають можливість зробити висновок, що члени ОУН відіграли неоднозначну роль у розвитку політичних подій 1938–1939 р.р. у Закарпатті. Окремі його члени взяли участь у спробі державного перевороту 13–14 березня 1939 р., а штаб Карпатської Січі, що складався в основному з членів ОУН, у вирішальний момент оборони Карпатської України, за винятком полковника М.Колодзінського, залишив територію краю і емігрував за кордон. Цей факт відіграв немаловажну роль у наступних політичних стосунках між Проводом ОУН і урядом А.Волошина на вигнанні.

Рядові галичани, разом із закарпатцями, взяли активну участь в захисті Карпатської України. Чимало їх загинуло в боях, або потрапили до угорських концтаборів.

Закарпатці теж проявили солідарність з боротьбою галичан за здобуття автономних прав у складі Польщі. Ця підтримка проявилася у численних акціях протесту проти посилення польського гніту в Східній Галичині. Закарпатські українські провідники намагалися прикути увагу світової громадськості до важкого становища населення Східної Галичини.

1. Неділя.– 1930.– ч.30.

2. Діло.– 1931.– 24 січ.

3. Там же.

4. Діло.– 1931.– 24 лют.

5. Там же.

6. Діло.– 1931.– 9 груд.

7. Літопис Червоної Калини.– 1938.– ч.12.

8. Літопис Червоної Калини.– 1938.– ч.4.

9. Діло.– 1938.– 23 лист.

10. Діло.– 1938.– 2 жов.

11. Діло.– 1931.– 24 січ.

12. Діло.– 1938.– 6 жов.

13. Діло.– 1938.– 7 жов.

14. Діло.– 1938.– 8 жов.

15. Поп И.И. Чехословацко-венгерские отношения. 1935–1939.– М., 1972; Поп И.И. Польско-венгерский альянс в период Мюнхе-

на//Мюнхен – преддверие войны.– М., 1988.– С. 167–200; Сливка Ю.Ю. Підступи міжнародної реакції на Закарпатті.– Львів, 1966; Пуш-каш А.И. Венгрия во второй мировой войне.– М., 1963; Фляйшхауэр Ингеборн. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипло-матии. 1938–1939.– М., 1991; Стерчо Петро. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках.– Торонто, 1965; Химинець Юліан. Мої спостереження із Закарпаття.– Нью-Йорк, 1984; Химинець Юліан. Закарпаття – земля української держави.– Ужгород, 1991; Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.– Париж, Нью-Йорк., Львів.– 1993.

16. Діло.– 1938.– 20 жов.

17. Там же.

18. Фляйшхауэр Ингеборн. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938–1939.– С. 93.

19. Діло.– 1938.– 20 жов.

20. Діло.– 1938.– 23 жов.

21. Діло.– 1938.– 22 жов.

22. Там же.

23. Жіноча воля.– 1939.– ч.1.

24. Жіноча воля.– 1938.– ч.14.

25. Там же.

26. Жіноча доля.– 1939.– ч.6.

27. Діло.– 1938.– 8 жов.

28. Діло.– 1938.– 20 лист.

29. На переломі.– 1939.– 5 лют.

30. Неділя.– 1938.– ч.31.

31. Жіноча воля.– 1938.– ч.14.

32. Діло.– 1938.– 19 жов.

33. Діло.– 1938.– 21 груд.

34. Жіноча воля.– 1939.– ч.1.

35. Діло.– 1939.– 14 лют.

36. Діло.– 1939.– 19 лют.

37. Авангард.– 1938.– ч.2.

38. Діло.– 1939.– 14 лют.

39. Там же.

40. Там же.

41. Новий час.– 1939.– 15 берез.

42. Діло.– 1938.– 19 жов.

43. Діло.– 1938.– 24 лист.

44. Там же.

45. Жіноча доля.- 1938.- ч.20.
46. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938-1939 р.р.- С. 124.
47. Діло.- 1938.- 21 жов.
48. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.- С. 79.
49. Діло.- 1938.- 22 жов.
50. Діло.- 1938.- 25 жов.
51. Там же.
52. Там же.
53. Там же.
54. Жіноча воля.- 1938.- ч.14.
55. Діло.- 1938.- 19 лист.
56. Там же.
57. Жіноча воля.- 1938.- ч.14.
58. Літопис Червоної Калини.- 1938.- ч.12.
59. Діло.- 1938.- 19 лист.
60. Діло.- 1938.- 19 жов.
61. Там же.
62. Там же.
63. Там же.
64. Там же.
65. Діло.- 1938.- 3 лист.
66. Діло.- 1938.- 28 жов.
67. Діло.- 1939.- 28 січ.
68. Новий час.- 1939.- ч.16.
69. Діло.- 1939.- 16 лют.
70. Там же.
71. Новий час.- 1939.- ч.16.
72. Діло.- 1939.- 16 лют.
73. Діло.- 1939.- 22 лют.
74. На переломі.- 1939.- ч.6.
75. Діло.- 1939.- 24 січ.
76. Там же.
77. Українське юнацтво.- 1939.- ч.1.
78. Там же.
79. Худанич В.І., Боднар В.Л. Карпатська Україна в 1938-1939 р.р.- С. 125.
80. Діло.- 1939.- 24 січ.
81. Жіноча воля.- 1939.- ч.5.
82. Жіноча воля.- 1939.- ч.4.

83. Діло.- 1939.- 14, 15 лист.
84. Діло.- 1939.- 15 лют.
85. Діло.- 1939.- 14 лют.
86. Жіноча воля.- 1939.- ч.4.
87. Там же.
88. Там же.
89. На переломі.- 1939.- ч.6.
90. Там же.
91. Жіноча доля.- 1938.- ч.23.
92. Діло.- 1938.- 3 лист.
93. Нова зоря.- 1939.- 27 квіт.
94. Жіноча воля.- 1939.- ч.4.
95. Нова зоря.- 1939.- 20 квіт.
96. Нова зоря.- 1939.- 27 квіт.
97. Жіноча доля.- 1939.- ч.9-10.
98. Жіноча доля.- 1939.- ч.4.
99. Жіноча воля.- 1939.- ч.5.
100. Жіноча доля.- 1939.- ч.9-10.
101. Жіноча воля.- 1939.- ч.5.
102. Нова зоря.- 1939.- 14 трав.
103. Жіноча доля.- 1939.- ч.9-10.
104. Нова зоря.- 1939.- 21 трав.
105. Жіноча воля.- 1939.- ч.5.
106. Жіноча воля.- 1939.- ч.4.
107. Жіноча воля.- 1939.- ч.5.
108. Нова зоря.- 1939.- 27 квіт.
109. Нова зоря.- 1939.- 30 квіт.
110. Новий час.- 1939.- ч.109.
111. Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А.Волошина//Новини Закарпаття.- 1992.- 28 берез.
112. Жіноча доля.- 1939.- ч.4.
113. Нова зоря.- 1939.- 8 черв.
114. Жіноча доля.- 1939.- ч.4.
115. Там же.
116. Там же.
117. Там же.
118. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України.- Ужгород, 1993.- С. 66-67.
119. Нова свобода.- 1938.- 18 жов.

120. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України.– С. 67.

121. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.5, арк.3.

122. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.5, арк.2.

123. Гренджа-Донський Василь. Щоденник.– С. 80.

124. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.5, арк.2.

125. На переломі.– 1939.– ч.6.

126. Діло.– 1939.– 9 трав.

127. Нова зоря.– 1939.– 4 трав.

128. Нова зоря.– 1939.– 11 червн.

129. Нова зоря.– 1939.– 27 червн.

130. Нова свобода.– 1939.– 15 лют.

131. Там же.

132. Діло.– 1938.– 16 груд.

133. Нова свобода.– 1939.– 7 берез.

134. Нова свобода.– 1939.– 25 лют.

135. Нова свобода.– 1938.– 14 верес.

136. Нова свобода.– 1938.– 11 жов.

137. Українське юнацтво.– 1939.– ч.2.

138. ЗОДА, ф.4 с/18, оп.1, спр.51, арк.1.

139. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.166, арк.2.

140. Там же.

141. ЗОДА, ф.3, оп.1, спр.9, арк.2.

142. Там же.

143. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.12, арк.11.

144. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.66, арк.1.

145. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.66, арк.3.

146. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.156, арк.1.

147. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України.– С. 68.

148. Чайківський В. ОУН-УПА на чолі визвольної боротьби (20–50-ті роки).– Тернопіль, 1992.– С. 8.

149. Дет. див.: Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України.– С. 58.

150. Химинець Юліан. Закарпаття – земля української держави.– С. 74.

151. Капустянський М. Військова підготовка ОУН//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954.– Париж, 1955.– С. 131.

152. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954.– С. 152.

153. Мельник А. Др. Олег Кандиба//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954.– С. 33.
154. Книш Зиновій. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках.– С. 88–89.
155. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.173, арк.15, 16.
156. Там же.
157. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.– С. 46.
158. Там же.
159. Діло.– 1938.– 19 лист.
160. Капустянський М. Військова підготовка ОУН//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954.– С. 133.
161. JAROSLAV KOKOSKA. AMIRALUL CANARIS. EDITURA MILITARA. 1970.– S. 158.
162. Книш Зиновій. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках.– С. 431.
163. Стерчо Петро. Національне відродження Карпатської України//Організація Українських Націоналістів. 1929–1954.– С. 204.
164. Книш Зиновій. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках.– С. 298.
165. Книш Зиновій. Ярослав Барановський.– С. 49.
166. ЗОДА, ф.4 с/18, оп.1, спр.61, арк.1.
167. Мельник А. Др. Олег Кандиба//Організація Українських Націоналістів.– С. 33.
168. Бажанський Михайло. Сюжетні картини з-над Срібної Тиси.– С. 92.
169. Там же.– С. 91.
170. Дет. див.: Вегеш М. Полковник Михайло Колодзінський–Гузар у Карпатській Україні//Срібна земля.– 1993.– 8 черв.
171. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина.– Париж, 1966.– С. 10.
172. Пундик Ю. Український націоналізм.– Париж, 1966.– С. 82–83.
173. Химинець Юліан. Закарпаття – земля української держави.– С. 85.
174. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.– С. 113.
175. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.173, арк.19.
176. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.27, арк.75, 100, 115, 119, 122.
177. ЗОДА, ф.3, оп.2, спр.27, арк.1.
178. ЗОДА, ф.1148, оп.1, спр.293, арк.1.
179. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.5, арк.6.

180. ЗОДА, ф.17, оп.2, спр.343, арк.1.
181. Дет. див.: Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України.- С. 54-57.
182. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.92, арк.42.
183. Вегеш М. Галичани на Закарпатті//Україна і світ. Торонто.- 1992.- 26 лют.
184. Літопис нескореної України.- т.1.- С. 348.
185. Там же.
186. Там же.
187. Стерчо Петро. Карпато-українська держава.- С. 98.
188. Нова свобода.- 1938.- 2 верес.
189. Там же.
190. Нова свобода.- 1938.- 4 верес.
191. Там же.
192. Нова свобода.- 1938.- 6 верес.
193. ЗОДА, ф.3, оп.3, спр.55, арк.1, 2.

ВИСНОВКИ

Автономний, а згодом, самостійній Карпато-Українській державі довелося жити надзвичайно короткий відрізок часу: з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. Цей період, який співпав з підготовкою імперіалістичних країн до другої світової війни, характеризувався різким загостренням міжнародної обстановки, що робило значний вплив на соціально-економічне і політичне становище Карпатської України.

Наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після сумнозвісних рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли від краю до Угорщини відійшли найбільш родючі і найкраще розвинуті у промисловому відношенні південні райони країни.

Архівні джерела свідчать, що незважаючи на такий стан справ, економіка краю продовжувала розвиватись. Промисловість Карпатської України була представлена такими прибутковими галузями, як лісова і солеварна. Були створені умови для розвитку хімічної промисловості, яку представляли п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Немаловажне значення приділялось залученню іноземного капіталу.

Сільське господарство теж зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг вирішити власними силами. Протягом всього досліджуваного періоду велася активна робота по заключенню торговельних угод з Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А.Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. На протязі всього періоду існування Карпатської України існували безробіття, підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроби уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привели. Велика надія покладалася на матеріальну підтримку українських організацій діаспори, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи і Далекого Сходу.

Аналіз архівних джерел дає підставу стверджувати, що країна не мала можливостей нормально функціонувати, як самостійна держава.

Внутрішньополітичний розвиток Карпатської України наприкінці 30-х років теж був надзвичайно суперечливим. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономії у складі демократичної Чехословацької Республіки. Протягом всього свого існування кабінет А.Волошина намагався зберегти автономні права, покладаючи при цьому великі надії на протекторат з боку Німеччини. Враховуючи той факт, що наприкінці 30-х років жодна сильна країна світу, крім Німеччини, не гарантувала Карпатській Україні безпеку її кордонів, таку політику кабінета А.Волошина слід вважати вірною. Переконавшись, що Німеччина зрадила інтереси краю, А.Волошин звернувся з аналогічним проханням до румунського уряду. Отже, для карпатського президента головним завданням було збереження автономних прав країни під будь-яким протекторатом. Це є свідченням того, що А.Волошин був політиком-реалістом і добре розумів, що існування Карпатської України як незалежної держави у тих умовах є справою нереальною.

Проголошення незалежності пояснювалося стремлінням українського населення краю до свободи. Однак, немаловажне значення у поспішності цього акту, мав розпад федеративної Чехословаччини і проголошення самостійності Словаччиною. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки трудящих Закарпаття, але й всього українського народу мала велике історичне значення. Це була перша після 21 січня 1919 р. спроба заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя. І хоча акт проголошення незалежності Карпатської України був більше символічним, ніж реальною політикою, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації.

Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938–1939 р.р. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих заходів і старші віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань, намагалися зберегти автономний статус краю. Конфлікти в українському таборі набрали своєї кульмінації 13–14 березня 1939 р., коли тривали кровопролитні бої між карпатськими січовиками і чеським військом. Карпатська Січ, зазнавши значних втрат у цих боях,

виявилася нездатною протистояти добре озброєним військам агресора. Великої моральної шкоди завдала невдала спроба групи січовиків і окремих радикально настроєних членів ОУН здійснити державний переворот проти уряду Карпатської України.

Важке внутрішнє становище краю, а також невпевненість уряду А.Волошина у всебічній підтримці всього населення краю, необхідність консолідації всіх патріотично настроєних сил, змусили його піти на певне згортання демократичних процесів, яке проявилось у забороні всіх політичних партій, закритті деяких видань, товариств, відкритті концтабору. Без таких рішучих мір країна могла потонути в анархії і вседозволеності.

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців всього світу, зокрема, галичан. Їх підтримка проявилася в масових акціях протесту проти польсько-угорських зазіхань на Закарпаття, нелегальних переходах польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами Галичини. Українська преса Східної Галичини постійно поміщала на своїх сторінках матеріали про соціально-економічне і політичне становище Карпатської України.

З перших днів надання краю автономії, у Карпатську Україну почали приходити члени ОУН, які відіграли значну роль у формуванні січових загонів. Однак, необхідно констатувати, що їм так і не вдалося створити боєздатні збройні сили, які б зупинили ворога. Пояснюється це як об'єктивними, так і деякими суб'єктивними факторами.

Невмиручою славою навіки покрили себе молоді юнаки-гімназисти, закарпатці і галичани, які, будучи майже беззбройними, стали на захист суверенної держави і назавжди залишилися у закарпатській землі.